

ПЯЩАК

Выданыне беларускага культурна-
асветніцкага цэнтру

Кліўленд
ЗША

№4(34), 1994

19 чэрвеня 1994 г. пісьменніку Васілю Быкаўу споўніцца

70 год!

Рэдакцыя часопіса «Полацак» шчыра віншуе юбіляра з днём народзінаў і
зычыць яму здароўя, доўгага творчага жыцця і плённай працы на карысць
Бацькаўшчыны

Polatsak

Editorial board: **Svetlana Belaia** (Editor-in-Chief),
Michael Bielamuk (Secretary), Members -- **Yanka Chanenka, Olga Dubanevich** (McDermott), **Jan Solowianiuk**

Рэдакцыйная калегія: **Святлана Белая** (Галоўны рэдактар),
Міхась Белямук (сакратар), сябры — **Янка Ханенка, Вольга Дубаневіч** (МакДэрмат), **Янка Салавянюк**.

Ганаравыя сябры рэдкалегіі:
Рыгор Барадулін, Анатоль Белы, Васіль Быкаў,
Георгій Штыхаў, Язэп Юхо.

Прозывішчы падпішчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя
будзе публікаваць у часопісе.

All correspondence should be addressed to:
S.Belaia or M.Bielamuk,
10915 Lake Rd., Cleveland, Oh. 44102, USA.
Tel. & Fax. (216) 651-3451

Зъмест

<p>Другі Усебеларускі Кангрэс</p> <p>Прамова Аўгена Галубовіча на Другім Усебеларускім Кангрэсе</p> <p style="text-align: center;"><i>Зерцало житих</i></p> <p>Вячаслаў Шалькевіч. Еўфрасінья Палацкая</p> <p style="text-align: center;"><i>Наша гісторыя</i></p> <p>Леў Мірачыцкі. Абарона Айчыны</p> <p>Міхась Белямук. Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў. Гомельская вобл.</p> <p style="text-align: center;"><i>Роднае слова</i></p> <p>Міхась Кавыль. Із агню ды ў полымя</p> <p>Святлана Белая. Максімава Яраславія</p> <p style="text-align: center;"><i>Памяць зямлі</i></p> <p>Анеля Катковіч. Mae ўспаміны</p> <p style="text-align: center;"><i>Пачынальнікі</i></p> <p>Храналёгія культурна-асьветніцкага жыцця клубу «Спадчына»</p> <p style="text-align: center;"><i>З архіваў КДБ</i></p> <p>Уладзімір Міхнюк. Якаў Паўлаў. Як зьнішчалі генафонд беларускай нацыі</p> <p>Сьведчаньні А. Смоліча</p> <p style="text-align: center;"><i>Згукі Бацькаўшчыны</i></p> <p>Яўгенія Аляксейчынка. Зярніты беларускага палетку</p> <p>Навіны з Пасольства Рэспублікі Беларусь у ЗША</p> <p>Сыў. памяці Марыны Лукашэвіч</p> <p>Міхась Карпук. Мастацкае афармленне заставак і шрыфтоў рубрыкаў.</p> <p>На развароце. Мікола Рыжы. Партрэт Радаслава Астроўскага.</p>	<p style="margin-bottom: 10px;">3</p> <p>4</p> <p style="margin-bottom: 10px;">19</p> <p style="margin-bottom: 10px;">24</p> <p>28</p> <p style="margin-bottom: 10px;">34</p> <p>39</p> <p style="margin-bottom: 10px;">42</p> <p style="margin-bottom: 10px;">48</p> <p style="margin-bottom: 10px;">52</p> <p>58</p> <p style="margin-bottom: 10px;">60</p> <p style="margin-bottom: 10px;">62</p> <p>64</p>
--	--

Другі Ўсебеларускі Кангрэс

27 чэрвеня 1944г. у залі Беларускага гарадзкога тэатру адбыўся Другі Ўсебеларускі Кангрэс, у якім прыняло ўдзел 1039 дэлегатаў ад 27 акругаў Беларусі і ад 7 гарадоў, дзе былі беларускія арганізацыі: Варшавы, Кракава, Лодзі, Кёнігсбергу, Рыгі, Вены і Берліну.

Да гэтай падзеі ў розныя часы адносіліся па-разнаму. Адны ганілі Кангрэс, другія стараліся замаўчаць факт яго правядзення, трэція апраўдывалі дзеячоў Другога Ўсебеларускага Кангрэсу і сяброў Беларускага Цэнтральнае Рады. Мы ўважаем, што нельга выкрэсліваць зь беларускага гісторыі падзею, якая адбылася 50 год таму назад у Менску. Дзесяткі тысяч людзей пасыля Кангрэсу пакінулы бацькаўшчыну, вялікай колькасцю іх былі шчырымі беларускімі патрыётамі, яны ў эміграцыі зас্বядчылі аб гэтым.

Сёньня мы адзначаем 50-годзьдзе Другога Ўсебеларускага Кангрэсу, каб ушанаваць памяць беларускіх патрыётаў, якія загінулі падчас вайны і пасыля яе. (Асабліва жорсткі лёс выпаў на долю моладзі, якая паверыла лёзунгам, а пазней прыйшла праз усе пакуты сталінскіх ГУЛАГаў).

Умовы склікання Другога Ўсебеларускага Кангрэсу былі вельмі складаныя. Акупант сачыў за кожным, хто выступаў з прамовай. Паколькі фронт быў недалёка Менску, адно неасцярожнае слова магло звынітожыць чалавека. Гісторыкі павінны ўлічваць гэтыя абставіны, аналізуячы як пэрыяд да склікання Кангрэсу, так і пэрыяд пасыля яго. Будучыя дасьледчыкі Другога Ўсебеларускага Кангрэсу мусіць таксама звязаць увагу на тое, што беларуская нацыянальная самасвядомасць парайонаўца з самасвядомасцю суседніх народаў была

недастатковая, каб самастойна весьці нацыянальную палітыку і змаганье. Мы нават сёньня шукаем добрага «апекуна», спадзяючыся на лгоную дапамогу ў вырашэнні нашых прэблемаў. Выступленне на Другім Ўсебеларускім Кангрэсе Аўгена Калубовіча, съведчыць аб некарысці «плякунства», аб ягонай шкоднасці для беларускай культуры і гісторыі. Зразумела, што Аўген Калубовіч у той час ня мог адкрыта выказаць сваю думку аб перажываннях і зыдзеках беларускага насельніцтва, бо ў лёжы тэатру, дзе праходзіў Кангрэс, сядзелі заваёунікі нашага краю, якіх трэба было называць вызваліцелямі. Гэтыя й іншыя абставіны трэба ўлічваць, чытаючы выступленыне Аўгена Калубовіча, якое мы друкуем ніжэй.

Аўген Калубовіч у часе выступлення на Другім Усебеларускім Кангрэсе

«Паважаныя спадаэы Дэлегаты Кангрэсу!

Наш Беларускі Народ, як і ў пэрыяд Першай Сусьветнай вайны і расейскіх рэвалюцыяў у 1917 годзе, цяпер ізноў перажывае адказны момант у сваім жыцці, момант, калі на вагі гісторыі ізноў кінуты лёс усіх народу сьвету, у tym ліку і лёс нашага народу. Якраз цяпер гісторыя паставіла перад намі найпаважнейшыя пытанні нашага жыцця, на якія вымагае безадкладнага адказу. Таму цяпер ад нас самых залежыць у вялікай меры вырашэнне нашага лёсу.

Як і ў 1917 годзе, мы ізноў сабраліся на Усебеларускі Кангрэс. Воляю лёсу, мы ізноў маем магчымасць, аглянуўшыся на пройдзеную дарогу, разважаючы аб нашым сянянні і выбраць найлепшую дарогу ў заўтра. Толькі ўлічыўшы гісторыю мінулага, можна найбольш правільна вырашыць аб будучыні, пазъбягаючы няўдачу і памылак мінулага. Наш Кангрэс, як і паводле колькасці прысутных на ім дэлегатаў і паводле тэртытарыяльнага на ім прадстаўніцтва, амаль з усіх этнографічных Беларусі, і паводле прысутных тут прадстаўнікоў ад усіх сацыяльных, прафесійных і ўзрастных групоў, аб чым съцвердзіла справаўдзца Мандатнай Камісіі, ёсьць паўнапраўным і наўышэйшим прадстаўніцтвам Беларускага Народу. На ім у вялікай меры будзе ляжаць адказнасць за лёс нашай Бацькаўшчыны Беларусі і Беларускага Народу. Гэта змушае нас з поўнай адказнасцю перад сваёй гісторыяй разважаць і пастанаўляць.

Кажнаму з нас зразумела, што дзеля таго, каб паставіць тут пытанні, аб аканчальным разрыве з Москвой і аб уневажненні маскоўскага голасу ў беларускіх справах, мы аваляваныя перадусім аглянуцца на перажытаяе нашым народам пад СССР, асаніць гэты адrezак часу гісторыі, высьвятліць, што прынесла маскоўска-бальшавіцкая ўлада нашай Бацькаўшчыне і ці ёсьць нам патрэба і надалей жадаць савецкай улады і быць звязанымі з Савецкім Саюзам.

Выконваючы наказ Першага Усебеларускага Кангрэсу 1917 г., Рада Беларускай Народнай Рэспублікі 25-га Сакавіка 1918 году 3-яй Устаўнай Граматай абвесьціла Беларусь Незалежнай Народнай Рэспублікай і стварыла нацыянальны беларускі ўрад. Гэтым гістарычным актам Беларусь была вызвалена ад маскоўскага ярма, парваўшы з ёю ўсялякія дзяржаўныя сувязі. Беларуская Народная Рэспубліка сталася пачаткам вольнай беларускай дзяржавы, да якой, як да свайго найдаражэйшага ідэалу так доўгага імкнуліся Беларусы.

Але злы лёс ня судзіў ёй тады щасціца; недзе на ўсходзе ад яе зьбіраліся чорныя хмары. І калі ў ходзе савецка-німецкай вайны бальшавіком ізноў удаеца заніць 9-га сінегня 1918 году Менск, дзяржаўнасці і незалежнасці Беларусі быў усаджаны нож. Рада і ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі, яшчэ не абавертыла на собскай збройнай сіле, якую ня здолелі як сълед арганізаць, змушаны былі ісці на эміграцыю, каб

хочь стуль працягваць абарону інтэрэсаў свайго народу, дзе яны і дзеялі аж да 1927 году.

Гэта ўжо каторы раз у гісторыі нашага нацыянальнага змагання вялікадзяржаўная Масква, пераапранутая на гэты час у чырвоную вонратку бальшавізму, пазбавіла Беларускі Народ права на вольнае жыццё. Але гэтым яна не забіла ў нашым народзе съявітых ідэалаў 25-га Сакавіка, у чым і сама была перакананая. А таму, каб заснкоіць Беларусаў, «яна змушанай была абвесыці 1-га студзеня 1919 году г. зв. Беларускую Савецкую Рэспубліку, дзе гвалтоўна далучыць яе да Савецкай Расеі.

Пазнейшыя падзеі на Беларусі падцвердзілі бальшавікам незадавленыне Беларускага Народу накінутай яму ювой маскоўскай пятліей. Гэтак Случчына, зразумеўшы хітры манёў бальшавіцкай Масквы, узнялася ў 1920 годзе на паўстаныне. На сваім звездызе 14-га лістапада 1920 г. яна заявіла, што «... вітае Найвышэйшую Раду Беларускай Народнай Рэспублікі і ... катэгарычна пратэстуе супраць заніцця нашай Бацькаўшчыны чужацкім і самазванымі савецкімі ўладамі...» І калі ўсё-ж, ня зважаючи на гэта, бальшавіцкія акупанты ў канцы лістапада 1920 году началі пасоўвацца на Случчыну, адважныя Случчакі, вефныя сваёй пастанове, хапіліся за зброю. У валасьцёх і вёсках паўсталі Беларускія Нацыянальныя Камітэты, якія арганізоўвалі самаабарону. Хуткі з паўстанцаў зарганізавалася цэлая дывізія, якая 27-га лістапада 1929 году пайшла ў крывавы бой за Вольную Беларусь, супраць маскоўска-бальшавіцкай няволі. Але Случчакі, не падтрыманныя зброяй усяго Беларускага Народу, не змаглі абараніць Беларусь ад бальшавікоў і ў ходзе блёў змушаныя былі пераступіць польскую мяжу, дзе былі Паліямі інтэрнаваныя. Частка-ж іх не злажыла зброі, пайшла ў лясы і аж да 1929 году змагалася з бальшавікамі.

Такім чынам, Савецкая Беларусь паўстала ў зыніку маскоўскага акупацыі нашага краю і гвалтоўнага далучэння яе да Савецкага Саюзу. Як тая парабчанка бальшавіцкага Масквы, яна быле ўтвораная на касьцёх і крывае зруйнаванае бальшавікамі Незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі.

Бальшавіцкая Масква, якая заміж злыквідаваў ёю ў 1919 г. Беларускай дзяржаўнасці і незалежнасці, падсунула Беларусам свой новы твор — БССР, думала, што Беларусы будуць уважаць яго за сваю запраўдную дзяржаўнасць і гэтым задаволяцца. Але наш народ жывучы ў БССР цэлы час адчуваў, што Беларусь у складзе Савецкага Саюзу ёсьць толькі замаскаваная фікцыя бутафорнай дзяржаўнасці і пры tym далёка не беларускай, а маскоўской.

А што яна ёсьць фікцыя, гэта ня цяжка давесыці, бо нават сама ейная дзяржаўная структура, мэтады і спосабы адміністрацыйнага кіравання ды варожая Беларусі і Беларускаму Народу палітыка, выразна аб гэтым сведчадца.

Праўда, гэтая структура і мэтады кіраваньня ня былі праз цэлы час адноўкавыя, яны ў залежнасці ад палітыкі і мамэнту мяняліся, але сутнасці сваёй ніколі ня гублялі. Таму я дазваляю сабе гаварыць аб ёй, паводле апошніх канстытуцыі СССР і БССР, тым больш, што Масква распрапагандавала яе ў цэлым съвеце, як найбольш дэмакратычную.

Паводле канстытуцыі СССР і БССР з 1936 году Беларусь іменавалася Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай, якая быццам дабраахвотна аб'ядналася з іншымі раёнапраўнымі Савецкімі Сацыялістычнымі Рэспублікамі ў Савецкі Саюз (арт. 13). Паводле тae-ж канстытуцыі, яна быццам ажыцяўляла дзяржаўную ўладу самастойна, захоўваючы свае поўныя суверэнныя права (арт. 13), аж да права свабоднага выхаду з СССР (арт. 15).

А як-ж было ў запраўднасці?

Для таго, каб адказаць на гэта і зразумець усю тую супяречнасць між дэ юре і дэ факто дзяржаўной практикі БССР, трэба разабрацца ў tym, што такое СССР з нацыянальнага гледзішча. А з нацыянальнага гледзішча СССР гэта хігра замаскаваная, збалшавізованая і ажыдоўленая былая Расейская імперыя, якая для таго, каб існаваць і не разваліцца, павінна быць моцна сцэнтралізаванай краінай з аўтарытарнай формай кіраваньня. Бальшавікі зразумелі, што толькі краіння дзяржаўная цэнтрализация ў палучэнні з прынцыпамі аўтарытарства,магла затрымаць распад шматнацыянальнай краіны, у якой усе народы, апрача расейскага, аж ад самага пачатку, заваяваныя іх расейцамі, перажывалі ня толькі сацыяльныя, але і нацыянальныя прыгнёты. Выходзячы з гэтага, найвышэйшая кіраунікі СССР змушаныя былі ў сукрытай і перафарбованай пад чырвоны колер-фон, гэтым аснаўным прынцыпамі традыцыі дзяржаўнага кіраваньня былой расейскай імперыі ўзэржыць. А дзеля гэтага, усялякія іх размовы аб спадумнай раёнапраўнасці, поўнай суверэннасці і самастойнай дзяржаўной уладзе ў Беларусі, як і ў іншых савецкіх рэспубліках, зьяўляюцца скрэзь фальшывымі.

Нават не ўдаючыся ў падрабязны агляд гэтай справы, можна заўважыць, што ўжо савецкая канстытуцыя цвердзіц пра адваротнае.

Якая-ж можа быць самастойная дзяржаўная палітыка БССР і, на што малі апіраць яе, быццам суверэнныя права, калі:

1. Усе прынцыпавыя кіраунічыя пастановы былі ў руках Масквы; калі, законадаўчую волю і дзейнасць Вярхоўнага Савету БССР і яе презыдью-му накіроўвае Вярхоўны Савет СССР і ягоны прэзыдый: калі, распарад-чую і выкананую дзейнасць «беларускага ўраду» накіроўвае агульна саюзны, маскоўскі ўрад. З гэтага пагляду нават некаторыя артыкулы канстытуцыі БССР самі за сябе съведчаць. Так, арт. 17 цвердзіц: «Законы СССР ававязваюць на тэрыторыі БССР»; арт. 14 — «Савет Народных Камісараў БССР выдае пастановы і распараджанні на аснове і ў вы-кананыні дзеючых законаў СССР»; арт. 90 — «Пракурор БССР і абласны

пракуоры прызначаюца пракуорам СССР» і г. д.

2. У БССР ня было так важных, з дзяржаўнага пункту гледжаньня, наркаматаў, як: абароны, замежных справаў, замежнага гандлю, шляхоў зносін, сувязі (пошта, тэлеграф, радыё), авіяцыйнай прамысловасці, бое-прыпасаў, узбраення і г. д.

3. У БССР такія важныя наркаматы, як: зямлеробства, фінансаў, гандлю, нутраных справаў, дзяржаўнай бяспекі, юстыцыі, лёгкай прамысловасці і інш. былі наркаматамі саюзна-рэспубліканскімі, г. зн., што іхная дзейнасць была не самастойная, а выключна выкінаўчая. У іхных функцыі ўваходзіла толькі акуратна выконваць загады Масквы — Рады Народных Камісарай СССР і адпаведных Народных Камісарай СССР. Толькі Наркаматы асьветы, мясцовай прамысловасці, камунальнай гаспадаркі, сацыяльнага забясьпечання, аўтамабільнага транспорту і кіраўніцтва ў справах мастацтваў, уважалася, паводле канстытуцыі БССР, быццам, зусім самастойнымі і незалежнымі ад Масквы, што на самай справе было далёка ная так.

Не зважаючи на тое, што арт. 43 канстытуцыі БССР сцвярджае права і абавязак ураду БССР складаць народна-гаспадарчы плян і дзяржаўны бюджет на Беларусь, на самай справе, яны спачатку выпрацоўваліся ў Маскве, у Радзе Народных Камісарай СССР, Дзяржклянам і Наркомфінам СССР, затым прыймаліся сесіяй Вярхоўнай Рады СССР, а ўжо пасля гэтага Вярхоўныя Рады саюзных рэспублікаў, і іхныя ўрады раскладалі вызначаныя для іх у Маскве бюджеты і пляны народна-гаспадарчай дзейнасці ў сваіх акругах і раёнах. Аб несамастойнасці фінансавай палітыкі БССР і ягонага Наркомфіну съведчыць хоць-бі ўжо той, съмеху варты факт, што ўрад БССР ня меў нават права павысіць заработную плату якой небудзь групе работнікаў ці інтэлігэнцыі.

Такія вынавы, што да самастойнасці, незалежнасці і сувэрэннасці БССР можна было-б зрабіць і з самай савецкай канстытуцыі. Але бальшавікі, у дадатак да ўсяго гэтага выявілі-б сяё, як катэгорыю людзей, для якіх наагул законы ня пісаныя. І таму яны з ёй наагул ня лічыліся і, калі ім гэта было патрэбна, парушалі.

Гісторыя маскоўскага кіравання на Беларусі ведае шмат выпадкаў бязцырыоннага парушэння канстытуцыі. Так, арт. 122 канстытуцыі БССР ці і арт. 146 канстытуцыі СССР гаворыць: «Зъмена канстытуцыі БССР ці СССР робіцца толькі на аснове паслановы Вярхоўнага Савету БССР і СССР, прынятае большасцю ня менш 2/3 галасоў Вярхоўнага Савету». З гэтага здавалася-б вынікала, што ня толькі Саветы Народных Камісарай, але нават і прэзыдіум Вярхоўнага Савету ня маюць юрыдычных правоў выдаваць «указы» і пастановы, якія супярэчаць артыкулам канстытуцыі. Аднак, у 1940 годзе зусім нечакана для савецкай, ужо звыклай да бальшавіцкіх мэтадаў кіраванья, грамадзкасці, Рада Народных Камісарай

СССР выдае пастанову аб платнасьці навучаньня ў сярэдніх і вышэйшых школах, адмене дзяржаўнай стыпэндыі, дарма, што ў арт. 96 канстытуцыі СССР зусім ясна напісана: «грамадзянне БССР (ці СССР) маюць права на асьвету». «Гэтае права забясьпечваецца... бясплатнасцю навучання, уключаючы і вышэйшую асьвету, систэмаю дзяржаўных стыпэндыяў, пераважнай большасці назукаючыхся ў вышэйшай школе...»

Да ўсяго гэтага трэба яшчэ дадаць, што Масква, наагул, справу дзяржаўнага кіраванья вяла зусім інакш, чым гэта паказана ў канстытуцыі, установамі, ворганамі і мэтадамі. Можна з пэўнасцю съцвердзіць, што ёсі гэта вялізная дзяржаўная машина, ад самага верху і да нізу, была пазбаўлена самастойных функцыяў і самадзельнасці; у дзяржаўна-палітычнай дзейнасці яна толькі пасыўна адкрывала ўсе загады бальшавіцкіх партыйных ворганаў; на самай спрабе ёй былі нададзеныя толькі функцыі выкананья бальшавіцкай партыйнай палітыкі ў ўсіх бяз вынятку пытаннях і галінах дзяржаўнай дзейнасці.

Праз якія-ж ворганы бальшавіцкая партыя ажыццяўляла дзяржаўнае кіраўніцтва ў Беларусі і якімі мэтадамі?

Усе прынцыпавыя і найбольш важныя пытанні вырашаліся ў Палітбюро ЦК ВКП(б). Як гэта на дзіўна, але нават партыйны звезд ня мог зьмяніць палітыкі Палітбюро, якое ў сваёй дзейнасці цвёрда апіралася на зброю войска ГПУ-НКВД і міліцыю. Палітбюро ЦК ВКП(б), у склад якога апрача чыста партыйных чыноўнікаў, уваходзілі і кіраўнікі вярховых ворганаў савецкага дзяржаўнага апарату, накірувала дзейнасць і ЦК ВКП(б) і ўсіх саюзных, у тым ліку і Беларускай Рэспублікі і вярхоўныя ворганы законадаўчай і выканавчай улады СССР. ЦК ВКП(б) Беларусі, атрымаўшы партыйныя загады ад Палітбюро ЦК ВКП(б), ужо далей на-кірувала дзейнасць абласных партыйных камітэтаў БССР і вышэйшых, г. зв. заканадаўчых і выканавчых ворганаў дзяржаўнага юраду БССР. Ажыццяўляць гэта ім было на цяжка, бо ў склад ЦК КП(б) Беларусі ўваходзілі і сакратары абласных камітэтаў партыі і старшыня Вярхоўнага Савету БССР і старшыня ягонага прэзыдымулю і старшыня Савету Народных Камісараў, ды пераважная большасць народных камісараў і старшынёў прэзыдымулю абласных выканавчых камітэтаў. Урэшце, на чале кожнай установы і прадпрыемства стаяў ававязкава сябра партыі, які на сваім становішчы выконваў партыйныя загады, ажыццяўляючы партыйную палітыку. Вось чаму з мэтаю забясьпячэння маскоўска-бальшавіцкага панаванні ў БССР усе ўстановы і прадпрыемствы Беларусі, ад вышэйшых дзяржаўных ворганаў, аж да сяла і пасобных ўстанов (дзяржаўныя, прафэсійныя, навуковыя, гаспадарчыя, судовыя і г. д.) і прадпрыемствы былі абсаджаныя сябрамі бальшавіцкай партыі.

Усе, бяз вынятку, прынцыпавыя кіраўнічыя пытанні і пытанні кіраўнічых кадраў, кіраўнікамі ўстановаў ававязкава ўзгадняліся ў адпаведным

партыйным камітэце. З гэтай мэтаю ў ЦК КП(б) Беларусі было нават некалькі сакратароў і загадчыкаў аддзелаў, якія кіравалі асобнымі галінамі дзяржаўнай дзейнасці. Бальшавікі нат не сароміліся ўсе вышэйшыя пастановы дзяржаўнага кіраўніцтва друкаваць за двумя падпісамі: сакратар АК КП(б) Беларусі і старшыня СНК, сакратар АК КП(б)Б і старшыня прэзыдыюму абласнога выкананічага камітэту і г. д. Пастановы-ж палітбюро ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)Б, партыйных звязаў і іншых партыйных ворганаў заўсёды ўважаліся за праграмныя і звязываючыя дзяржаўна-адміністрацыйныя ворганы і ўстановы.

Для ажыццяўлення свайгі кіраўніча-партыйнай волі і лініі ў ваўсіх галінах дзяржаўнай дзейнасці (палітычнай, гаспадарчай, прафесійнай, асьветнай і г. д.) партыйныя ворганы апіраліся на створаны імі вельмі шырака апарат ГПУ-НКВД і спэцаддзэлы пры ўстановах. НКВД СССР праз свае рэспубліканскія, абласнныя і падобныя аддзелы праводзілі кантроль за дзейнасцю ўсіх дзяржаўных ворганаў, установаў і прадпрыемстваў і іхнімі працаўнікамі. Перад ворганамі НКВД дрыжэлі і старшыня Вярхоўнага Савету БССР і старшыня г.зв. беларускага юраду і народныя камісары, на кожучы ўжо пра кіраўнікоў трэстаў і больш дробных установаў. Праз ворганы НКВД, бальшавікі сыстэмна арыштаў, маглі замяніць і замянілі непрыдатных для іх кіраўнікоў і супрацоўнікаў дзяржаўных ворганаў. Такім чынам, сама дзяржаўная структура БССР, а тым больш фактычны стан рэчаў у дзяржаўных кіраваныні ёю, съведчыць аб адсутнасці, якой колечы незалежнасці і суверэннасці БССР.

Аб гэтым-ж асацыяцыя і палітыка бальшавіцкай Масквы ў адносінах да Беларусі. Гэтая палітыка ніколі ня была накіраваная на дабро Беларускага Народу, бо на Беларусь Москва глядзела толькі, як на аб'ект экспленаціі, як на ўнутраную каленію.

Тут наперад я мушу напомніць дэлегатам аб чым, як Москва, далучыўшы да сябе Беларусь, ніяк не могла адразу вызначыць ейныя межы і аж некалькі разоў сваім крыываем бальшавіцкім нахілом рэзала, кроіла і перакройвала ейнае жывое цела. Гэта 1-га студзеня 1919 году, калі была абвешчана Савецкая Беларусь — яна мела абыміць амаль усе этнографічныя беларускія землі. Праз два месяцы, калі Москва паспрабавала працоўцаць далей на захад, яна, відачы, прызнала нявыгадным мець такі вялікі, хоць і савецкі, але няпэўны беларускі тзор, і 27-га лютага 1919 году, скасаваўшы сваю ранейшую пастанову, стварыла меншую Беларускую Літоўскую Савецкую Рэспубліку (ЛітБел) у межах быльш Менскай, Віцебскай, Горадзенскай і Ковенскай губэрніяў. Пазней-ж, у часе савецка-польскай вайны, калі ёй удалосць ачысціць ад пляякаў Менск і пасоўваючыся на Вільню і Варшаву, яна сустрэла з боку летувісці супрапоні, дык 20-га ліпеня 1920 году яна падпісала з імі ўмозу, паводле якой вялікая частка беларускіх земляў — Ашмяншчына, часткі Наваградчыны, Лідчыны,

У час правядзення Другога Усебеларускага Кангрэсу

Маладэччыны і горад Вільню прызнала Летуве. 1-га жніўня 1920 году Масква ізноў абвесыціла, што творыць самастойную Беларускую Савецкую Рэспубліку, але ўжо ў межах толькі шасьцёх паветаў былое Менскэ губерні з насельніцтвам у 1.200.000 чалавек. Годзячыся ў 1921 годзе з паялкамі, яны не дапусцілі на мірную канфэрэнцыю ў Рыгу прадстаўнікоў БССР і бяз згоды Беларусаў падзялілі 18-га сакавіка 1921 году Беларусь. Пры гэтым тэрыторыя ў 100.000 кв. км. з жыхарствам у 4 мільёны людзей была аддадзеная на ласку Польшчы. Частка-ж беларускіх этнографічных земляў з беларускім жыхарствам лучыла ў межы Летувіскай рэспублікі. У 1924 годзе, з увагі на рост незадавальненія ў беларускім народзе маскоўска-бальшавіцкай палітыкай на Беларусі, на дамаганні Віцебскага і Гомельскага зьездаў саветаў, бальшавікі «далучылі» да БССР часткі Віцебскае, Магілёўскае і Смаленскага губэрніяў. У 1926 годзе яна ізноў «далучае» да БССР Гомельскі і Речыцкі паветы. Аднак, па-за межамі БССР засталіся яшчэ большая частка Смаленшчыны, Навазыбкаў, Старадуб, Мглін, паўночная частка Віцебшчыны і іншыя часткі ўсходняе Беларусі. Ужо з гэтага відаць, як Масква зусім не даражыла інтэрэсамі Беларусі і, у залежнасці ад сваёй выгады і палітычнай кан'юнктуры, на ліччычыся нават з голасам самых Беларусаў, без капіца зымняяла межы БССР. Калі-б БССР была на фікцыяй беларускай дзяржавы, дык ці-ж магла-б Масква так беззырымонна, распараджыцца ейнай тэрыторыяй? Дзе, у цэлай гісторыі, хоць-бы аднае дзяржавы съвету, можна знайсці падобны прыклад?

Што-ж абяцала Беларусам Масква ў першыя годы пасцяля далучэння Беларусі да Савецкага Саюзу?

Паводле сваіх першапачатковых лёзунгаў і дэкларацыяў, Беларусі і Беларускаму Народу абяцаліся ўсе магчымасці эканамічнага і культурнага развіцця. Яна абяцала сялянам — зямлю, работнікам — фабрыкі, усім грамадзянам — свабоду пераконання, слова, друку, веравызнання, недатыкальнасці асобы, дармовую навуку ў школах і г. д. Гэтымі ружовымяі абяцанкамі, падцверджанымі нават канстытуцыяй, яна ашукала наш народ. На супрацоўніцтва з бальшавікамі мусіла пайсці і нашая інтэлігенцыя, якой не заставалася нічога лепшага рабіць, як скрыцца перад новымі ўмовамі ды выкарыстоўваючы легальныя магчымасці, хоць што-колечы рабіць у кірунку гаспадарчай адбудовы свайго краю і развіцця нацыянальнай, беларускай культуры, мастацтва і навукі. Тым больш, што першыя годы свайго панавання ў Беларусі, бальшавікі абяцалі неабмежаныя на тое магчымасці. Шмат чаго імі было зроблена асабліва ў пэрыяд гэтак званага НЭПу.

Але ці была ў гэтым якая заслуга бальшавікоў?

Не. Эканамічны і культурны ўздым Беларусі ў пэрыяд НЭПу забавя заны быў: па-першае — пасцялявеннаму пэрыяду, калі любая ўлада мусіць у працягу колькіх гадоў аднаўляць разбурану/ вайной гаспадарку і ста-

білізаваць дзяржаўнае жыцьцё; па-другое — самахварнай працай для свайго народу і краю, тых Беларускіх патрыётаў, якія на адміністрацыйных ці культурна-навуковых становішчах стараліся ў гэтым кірунку, НЭП-жа на быў мятаю бальшавікоў, а толькі часовым, фактывным ма-нэўрам, і ўступкаю народу, разылічанай, як цьвердзілі самі бальшавікі на тое, каб выйграць час, поўнасцю ўмацаваць сваю ўладу, а ўжо потым прыступіць да арганізаціі сваёй партыйнай ўлады.

Гэтак і было. Пасля кароткага пэрыяду НЭПу, асабліва ад 1928-29 году Москва стромка паварочае свою нацыянальную палітыку ў бок выразнага руйнаваньня нашай Бацькаўшчыны ды спынення ўсялякага нацыянальна-культурнае працы.

Наўпераад яна начала здымашць з адказных адміністрацыйных становішчаў нацыянальных беларускіх дзеячоў і замяняць іх жыдамі ды сваімі пасланцамі. Гэтак, на ейны загад быў зняты са становішча старшыні ўраду БССР выдатны беларускі дзяржаўны дзеяч Язэп Адамовіч, які праз увесе час НЭПу часта супрацьстаяўся Москве і ейнай варожай палітыцы ў дачыненні да Беларусі і Беларускага Народу. За тым-жэ ў 1929 годзе са становішча камісара асьветы БССР быў звольнены А. Баліцкі, са становішча камісара земляробства — З. Прышчэпаў, са становішча сакратара Беларускай Акадэміі Навук — ведамы беларускі дзеяч, акадэмік В. Ластоўскі, за ім заснавальнік Інстытуту Беларускай Культуры і віц-прэзыдэнт Беларускай Акадэміі Навук прафэсар С. Некрашэвіч і г. д.

Амаль адначасна на загад той-жэ Москвы, у 1929 годзе ў БССР началася акцыя калектывізацыі. Ужо адбудаваная за час НЭПу прыватныя сялянскія гаспадаркі яна начала прымусова ліквідаваць, а сялян гвалтам заганяць у калгасы, пры тым у сялянаў адбіралася іхная зямля, жывёла і маёмысьць; для іх варочалася ізноў чорная парада старога прыгону ды яшчэ ў больш цяжкай форме. Сярод беларускага сялянства, гэтая варожая і не-адпаведная ягонаму нутру рэформа, выклікала моцны адпор, на што Москва адказала тэрорам. Звыш 1.500.000 беларускіх сялянаў, цэлымі сем'ямі са старымі жаночынамі і дзяцьмі, былі арыштаваныя, адварваныя ад родных хатаў і вывезеныя на галодную смерце у тайгу і тундру халоднага Сібіру, ды гарачыя пустыні Казахстану. На ўсход і поўнач Савецкай Рэспублікі ішлі з Беларусі даўжэныя цягнікі таварных вагонаў поўныя беларускіх сялянаў, якія з плачам разъвітваліся з родным краем і сваімі гаспадаркамі. Настала страшэннае разбурэнне і голад. На дзяржаўнае рабаванье свайгі маёмысьці сяляне адказалі нішчэннем сваіх гаспадарак. Яны палілі збожжжа, рэзалі жывёлу, а часта бралі ў рукі зброяю. Над краем навіслі пагроза паўстання. Бальшавікі на гэту пагрозу яшчэ больш узмоцнілі тэрор. Увесну і ўлетку 1930 году началіся вялікія арышты і сярод беларускай інтэлігенцыі. Сярод арыштаваных знайшліся: былы старшыні Беларускай Народнай Рэспублікі А. Цывікевіч, які на прапанову самых-ж

бальшавікоў вярнуўся з эміграцыі ў Беларусь, рэктар Менскага Беларускага Універсітэту У. Пічта, былы камісар земляробства З. Прышчепаў, шмат беларускіх вучоных, паэтаў, пісьменнікаў і г. д. Прэзыдэнт Беларускай Акадэміі Навук прафэсар У. Ігнатоўскі, каб на быць арыштаваным пакончыў жыццё самагубствам. Гэтак-жэ хацеў пакончыць жыццё наш валікі паэта Янка Купала. І дарма што ніякіх дакументаў і доказаў для аўбівачанчыні арыштаваных ня было, бальшавікі ўсё-ж засудзілі іх на савецкую катаргу і выгнаныне на чужыну, дзе бадай ўжо ўсе яны і выгнулі. На гэтым арышты нацыянальных беларусаў дзеяло і інтэлігенцыі ня спыніліся. У 1933 годзе яны арыштоўваюць усіх былых беларускіх паслоў у польскі сойм з Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады і Змагання, якія бальшавікамі былі хітра зманеныя на працу ў Беларусь. На чале з Рак-Міхайлоўскім, Мятлою, Гаўрылікам, Дварчаніным, Валынцом, Валошыным, Кахановічам ды іншымі выдатнымі беларускімі дзеячамі Заходнія Беларусі было арыштавана 96 асобаў. Такіх арышты сярод Беларускага Народу адбываліся нясуньна аж да самага пачатку гэтай вайны. Яны пагаворілі Беларускі Народ дзесяткаў тысяч перадавых людзей.

Гэтак Москва мэтадам прыкладу і бізуна разбурила да рэшты сялянскую гаспадарку Беларусі і на касцёх 150.000 загубленых ёю Беларускіх сялян збудавала тысячи прыгонных гаспадарак, г. зв. калгасаў. Беларускага-ж селяніна, якому яны абяцалі зямлю і волю, ператварылі ў поўнага свайго няволніка.

Ня лепш выглядала справа з гарадзкой гаспадаркай ды са становішчам беларускага работніцтва. У выніку разбурэння сельскай гаспадаркі – асновы жыцця і дабрабыту ў нашым сялянскім краю – ды поўнага хаосу і бязгаспадарнасці ў прымеславасці і гідлю, у краі настаяў поўны тавары голод, нават на рэчы першай неабходнасці. У такіх умовах становішча беларускага работніка, пры вельмі нізкай заробітнай плаце, было ня лепшым, чым становішча селяніна. Да гэтага даходзілі яшчэ бязконцыя грашовых пазыкі, якія кожны пад прымусам музиў даваць дзяржаве. Дзеля-ж выканання фантастычных пляцігадовых пляніяў падрыхтоўкі да сучаснай вайны і міжнароднай камуністычнай революцыі, бальшавікамі быў уведзены г. зв. стаханаўскі мэтад працы, паводле якога з работнікаў выціскалі апошнія сілы і пот. Аб дэкляраваным у рэвалюцыі 1917 г. 8-мі гадзінным і менш працоўным дні Москва хутка забылася і яшчэ мірнымі часамі павялічыла яго да 10 гадзін. Дыцыпліна працы ў прадпрыемствах і ўстановах была ўстаноўлена вельмі суровая: за спазыненне на працу работнікі ішлі пад суд і адбывалі кару ў вастрозе. Зъмена месца працы на асабістое жаданье была забароненая і жорстка каралася законам. Такім чынам і беларускі работнік, прыкуты ланцугамі да варштату, ператварыўся ў няволніка. Яму знаныя былі толькі голод, нястачы і турботы.

Якая-ж пасля гэтага БССР беларуская дзяржава? Ці-ж самыя Бела-

русы ў сваёй сувэрэнна і дзяржаве так нішчылі-б сваю гаспадарку і народ?

Вялікую шкоду зрабіла Масква і ў галіне нацыянальнай беларускай культуры і мастацтва. Тут ёйная палітыка разылічаная на разбурэньне нашай культуры і канчальнае зрусыфікаваньне Беларускага Народу, апі-ралася на загад самога Сталіна, які на XVI з'езьдзе бальшавіцкай партыі ў 1930 годзе скажаў гэтак: «Траба даць нацыянальным культурам разгарнуцца... каб стварыць умовы для злыцьця іх у вадну агульную культуру з аднай агульной мовай». (І. Сталін «Марксізм і нацыянально колоніяльны вопрос», Партизат ЦК ВКП(б), 1937 г. стр. 195). Толькі гэтым і можна вытлумачыць, што, асабліві з 1929-30 г. бальшавікі началі найбольш інтэнсывна разгортвацца на нацыянальную беларускую культуру і мастацтва. Гэтак, у 1933 годзе спэцыяльна пастановаю ўраду БССР быў зрефармаваны беларускі правапіс. Мэтай гэтае рэформы — скіліць разывіцьцё нашай мовы ў бок набліжэння яе да мовы расейскае.

Яшчэ больш барбарскім мэтадамі на загад Масквы нішчылася наша беларуская літаратура і мастацтва. Разагнаўшы літаратурны згуртаваны «Маладняк», «Узвышша» і «Полымя» бальшавікі началі арышты лепшых беларускіх пісьменнікаў і паэтаў. Гэтак імі былі арыштаваныя, часткава расстрэляныя ці замучаны ў турмах, а рэшта вывезеныя з Беларусі на выгнанье ў далёкі Сібір калі 90 наших паэтаў і пісьменнікаў. Сярод іх былі такія выдатныя прадстаўнікі нашай літаратуры, як У. Дубоўка, Я. Пушча, М. Зарэцкі, Ц. Гартны, А. Дудар, У. Жылка, М. Гарэцкі, Б. Кляшторны, М. Чарот і інші.

Амаль адначасна з арыштамі паэтаў і пісьменнікаў, былі спыненыя да далейшага выданьня літаратурна-мастакція часопісы «Маладняк», «Узвышша» і інш., а кнігі арыштаваных, нават некаторых з тых, што чакалі толькі на сваю чаргу, былі забаронены да чытаньня і масава нішчыліся. На загад Галоўліту яны выбіраліся з бібліяткаў і спальваліся. У нашыя рукі трапіў г. зв. «Зводцы кантрольны сьпіс выданьняў ДВБ, якія сьпісаны ў макулятуре». Сьпіс гэтых уложаны сектарамі кнігагандлю дзяржаўнага выдавецтва Беларусі і выдадзены ў 1935 годзе друкарскім способам. Паводле спэцыяльнага назначэння на вокладцы ёйнага абміжаванага тыражу (толькі 500 экз.) і загаду дырэктара кнігасэктару Шакінко, яна зьяўлялася сакрэтным дакументам, які бальшавікі пры сваіх пасъпешных уцёках з Менску не пасъпелі зьнішчыць. У ёй на 125 старонках друкаванага тэксту пералічана 1.778 назоваў кнігай і часопісаў, агульным тыражом кругла 12.000.000 экз., якія падлягалі неадкладнаму зьнішчэнню. У нашыя рукі трапіла і яшчэ пяць гэตกіх сьпісаку, датаваных ужо 1936 годам. Сярод іх ёсць «Сьпіс ізвятых сьпісаку па ізвытцу літаратуры для звароту Галоўліту». У ім пералічана аж 26 друкаваных кніг са сьпіскамі зьнішчанае бальшавікамі пераважна беларускай мастацтве і навуковае літаратуры. Па гэтым бальшавікі загадалі рэшце беларускіх паэтаў і пісьменнікаў,

прадаючы за нізкі ганаар і танную славу сваё сумленыне, душу і талент, услаўляць бальшавіцкі рай і ягоных багоў. Гэта: разгортваліся бальшавікі і ў галіне беларускага міяліярства. Арыштаваўшы наўперед беларускіх мастакоў Э. Гадлеўскага, Ю. Чарняўскага, П. Даркевіча, Г. Змудзінскага і іншых, украўшы найдараражжышы скарб нашага беларускага мастацтва і разліг — крык сцвятой Еўфрасійны Полацкай, взыннуўшы ў падвал Менскага Гісторычнага Музэю блюст клясыка беларускай паэзіі М. Багдановіча і г. д. — яны загадалі беларускім маляром і скульптарам — маляваць і ляпіць партрэты і бюсты бальшавіцкіх правадыроў, ды выяўляць у сваіх новых творах «щаслаўівае і заможнае калгасідзе жыцьцё», ды цэпляць праменіны сонца сталінскай канстытуцыі.

На гэтую-ж сцежку яны штурхалі і нашу беларускую музыку і тэатр. Замучыўшы да съмерці ў скляпеніях ГПУ-НКЕД найвыдатнейшага беларускага кампазытара, аўтара нашага нацыянальнага беларускага гімну У. Тэраўскага, арыштаваўшы заслужаных актораў беларускіх тэатраў У. Галубка, Згіроўскага, Жыдовіча і інш., забараніўшы найлепшы беларускі музычны рэпэртуар «На купальле», «Кастусь Каліноўскі» яны наваднілі саюз беларускіх кампазытараў і нашых тэатраў бяздарнымі жыдамі плягіятамі ды пачалі прапагандаваць расейшчыну і бальшавізм.

З мэтаю дэнацыяналізацыі нашага народу, бальшавікі забаранілі яму абыходзіць свае самабытныя абраады і звычаі, сипяваші свае прыгожыя народныя песні, насіць сваю беларускую нацыянальную вопратку, ды сцвяткаваць народныя сцвяты — Каляды, Вялікдзень, Купальле і іншыя.

Такую-ж шкоду рабілі бальшавікі і справе развіцьця беларускай науки і асьветы. Яны разагналі добра разбудаваўшую за часоў НЭПу краівенную арганізацыю пры Беларускай Акадэміі Навук, забаранілі да выдання ейны часопіс «Наш Край», арыштавалі амаль усіх выдатнейшых беларускіх вучоных, прафэсараў і акадэмікаў: Эпімах-Шыпілу, Доўнар-Запольскага, А. Смоліча, Г. Гарэцкага, Круталевіча, Дыдэрку, І. Замоціна, Пятуховіча і іншых, агулам больш 50 асобаў, арыштавалі дзесяткі тысячаў найблізкіх сведамых і мысльячых беларускіх настаўнікаў, аграномаў, інжынераў, лекараў, юристых і студэнтаў, зьнічыўшы іх у скляпеніях ГПУ-НКВД і выслаўшы на верную сцмерць з Беларусі на поўнач Рәсей. Замест іх Беларускую Акадэмію Навук і вышэйшую школы напаўнялі жыдамі і камуністамі, пераважна бяз ніякіх навуковых ведаў і ступеняў.

Нават самы шыльд «Беларуская Акадэмія Навук» быў адгэтуль заменены на «Акадэмія Навук БССР», падобна, як і «Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва» на — «Дзяржаўнае Выдавецтва пры СНК БССР». У школах дзе выкладаныне было пераведзена на расейскую мову, калі ня лічыць беларускай мовы і літаратуры, былі забаронены да вывучэння гісторыя і географія Беларусі, скарочаныя праграмы беларускай мовы, затое, усыяж пашыралася праграма расейскай мовы і літаратуры.

Дэкларуючы ў сваіх канстытуцыях свабоду сумлення і рэлігіі (§ 124 канстытуцыі ССР і § 99 канстытуцыі БССР) бальшавікі ў працягу колькіх гадоў пасъля НЭПу гвалтоўна зачынілі амаль усе 1.600 царкоўных прыходаў, арыштаваўшы, замарышы голадам, турмою ды выгнаннем 8 япісканаў і калі 1400 сьвятараў.

А колькі імі было разбурана ды апаганена съвятыня! Колькі было зынішчаных дарагіх для час помнікаў беларускай гісторыі і мастацтва?

Ці-ж гэта не на загад бальшавікоў камсамольцам Хайкіным быў узарваны ў 1937 годзе пад Талачыном найдаражэйшы для беларускай гісторыі помнік XII ст. «Барысаў камень»? Гэта не яны разбурылі ў 1930 годзе крушні Барысаглебскага манастыра ў Полацку з фрэскамі 1222 году, а на гэтым съвятым месцы збудавалі стайні? Гэта не яны съцягнулі Сокараўскі крыж 1569 году, пад якім вечным сном адпачывалі 200 харобрых беларускіх вояў, што аддалі сваё жыцьцё за славу і незалежнасць нашай Бацькаўшчыны, скарыстаўшы яго для бруку? Гэта не на іх подлы загад віцебскі жыд Эстрэн узарваў у 1936 годзе старую царкву сьв. Юры і Уваскрасенска-Рынкавую царкву! Хто-ж, як не яны прадалі ЗША съвяты для беларусоў абрэз Смаленскаская Божая Маці Адыгітры? А хто разбурыў сабор съвятога Язэпа ў Магілёве, каб потым пабудаваць на тым месцы будынак НКВД.

Гэтак бальшавіцкая Москва разгортвалася ў нашай беларускай культуры і мастацтве, шукаючы тყы ўмовы, якія дапамаглі-б ім злыць яе ў тулу адну «агульную культуру» з аднай «агульной мовай», да якой клікаў Сталін. «В этом именно и состоит диалектичность ленинской постановки вопроса о национальной культуре» (Сталін, там-жа).

Ці-ж не ясна пасъля ўсяго гэтага, што БССР ёсьць толькі фікцыя беларускай дзяржаваўнасці, бо, ці-ж самыя Беларусы так разбурали-б сваю нацыянальную беларускую культуру і масава ішчылі ейных найвыдатнейшых тварцоў?

Такую-ж палітыку, у гэліне гаспадаркі і культуры, бальшавікі распачалі і ў акупаванай імі ў 1939 годзе Заходняй Беларусі. Толькі вайна не дала тамашнім беларусам поўнасцю паспятаць усіх асалодаў савецкага раю.

Такім чынам бальшавіцкая Москва, акупаваўшы ў 1919-1920 г.г. Беларусь, ліквідавала ейную дзяржаваўнасць і незалежнасць, стварыўшы фікцыю, нібы новае беларуское дзяржаваўнасці — БССР, гвалтам уцягнула яе ў склад Савецкага Саюзу, а потым прыкладам і штыком, агнём і дынамітам, на касыцёх нашага народу і руінах беларускай гаспадаркі ды культуры, яна пракладала свой жыдоўскі сацыялізм.

26 гадоў маскоўска-бальшавіцкае палітыкі ў дачыненіі да Беларусі поўнасцю нас пераканалі ў тым, што бальшавіцкія дэмагогі і ашуканцы ашукалі наш народ, адабраўшы ад яго ўсё чиста з таго, што раней яму наабязцалі. Таму цяпер, назат больш раней, мы пераканаліся ў тым, што

савецкая ўлада для нас — съмерць. Съмерць духовая і фізычвая! У гэтым яшчэ больш пераконвае нас Масква сваёй сёныешней палітыкай бандытыву, правакацыі і тэрору, скіраванага супраць нашага народу тут, у нас і там па той бок фронту ў ізноў акупаваных ёю беларускіх землях. У гэтым аканчальнна пераконваюць нас нядайона выкрытыя пляны Масквы — поўнага фізычнага вынішчэння нашага народу, да чаго яны ўжо і прыступілі ў Смаленшчыне, Браншчыне ды ўсходніх частках Віцебшчыны і Магілёўшчыны.

Ці-ж можам мы пасяля ўсяго гэтага чакаць ад іх ласкі?

Не, ня можам! Ня можам і ня хочам! Мы горды і волялюбівы народ! Нас не зламаі стагодзьдзі ліхалеццяў. Мы ператрываюць ўсялякі прымус і паніверку. Мы ўжо дайно прысягнулі на волю і шчасце! Прага да волі — наш сыцяг! И мы яму ня маєм права здрадзіці!

Таму бяручы гэта на ўвагу, мы змушаныя ставіць тут пытаньне аб аканчальнным разрыве з бальшавіцкаю Масквою і аб уневажненні маскоўскага голасу ў беларускіх справах. Гэтае пытаньне было вырашана наказам Першага Усебеларускага Кангрэсу, Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў векапомным акце 25 Сакавіка. Яго фактычна развязала ў 1941 годзе німецкая зброя. Але наш народ яшчэ дагэтуль не сказаў свайго апошняга слова. Гэта і павінен зрабіць наш кангрэс. Кангрэс павінен прызнаць, што створаная Масквою бутафорная беларуская дзяржаўнасць — БССР — ёсьць ад пачатку і да кацца дрэнна замаскаванай фікцыяй, нават і цяпер з ейнымі новымі камісаўятамі замежных і вайсковых спраў.

Калі-б мы прызналі БССР за сваю запраўдную беларускую дзяржаву, бағаславілі яе на дабраахвотны ўваход у склад Савецкага Саюзу, ды вызналі за аўтарытэтную для сябе савецкую канстытуцыю, тады-б мы на падставе арт. 15 канстытуцыі БССР, дзе сказана, што «Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка пакідае за сабою права вольнага выхаду з СССР», прынялі-б тут пастанову аб выхадзе Беларусі з Савецкага Саюзу. Але гэта мы ня прызнавалі і ня прызнаем. Таму з гістарычнай трывуны гэтага і Першага Усебеларускіх Кангрэсаў, адкуль відаць уся наша Бацькаўшчына Беларусь і сталіцы ўсяго съвету, я пратаную Кангрэсу заявіць урадам і народам усіх краінаў, што мы — Беларусы аканчальнна парываем усялякія сувязі з Масковою.

Адначасна мы съцвярджаем, што ўсялякі голас Масквы ў Беларускіх справах павінен уважацца імі за ня маючы ніякай праўнай сілы, а твораныя Масквой нібы беларускія ўрады — ніякіх праўных кампетэнцыяў.

Да гэтага аканчальнага разрыва з Масковай клічуць нас косяці загубленых ёю 1.800.000 найлепшых сыноў нашага народу!

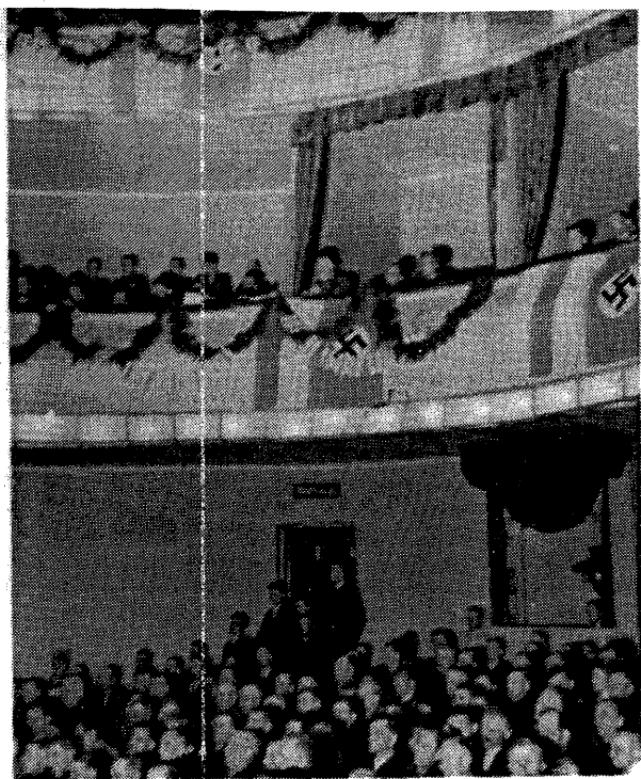
Да гэтага клічуць нас пралітых ёю рэкі сълёзаў і крыўі нашага народу! Кожная крапля гэтай ніянінай крыўі пякучым агнём гарыць у наших

сэрацах і кліча да помсты!.

Гэтага патрабуюць ад нас нават каменъні ад разбураных бальшавікамі
наших сьвятыняў і помнікаў.

Няхай-жа памяць крывавага бальшавіцкага панаванья ў нашым краю
зарасце чартапалахам і крапівкою!

Слава вольнай Беларусі і яе гордаму і волялюбіваму народу!»

Дэлегаты і госьцы Другога Усебеларускага Кангрэсу

ЗБІРДЛО ЖИТІЛ

Еўфрасіньня Полацкая

Вячаслау Шалькевіч

Л. Новікова. «Еўфрасіньня Полацкая марыць аб будучыні свайго народу».

Конкурс «Гісторыя Беларусі ў жывапісу, графіцы і скульптуры»,

Берасьце 1994 г., сярэдняя школа № 0, 11 клас

У Евангельлі Ісус расказаў нам выдатную прыччу пра сейбіта, які ранній вясной выйшаў у поле, каб даверць зямлі каштоўнае зерне будучага жніва. Вось ідзе сейбіт на рыхлых съvezжых барознах і магутным шырокім жэстам багата рассейбае насенне. Жэст яго настолькі ўшадковы і моцны, што частка зерня падае пры дарозе, частка на камяністую глебу, зямлю, зарослу калючкамі, дзе ня можа прынесы і плоду. Але тое, што упала на добрую глебу, прыносіць у ста разоў багачайшы ураджай.

Вось такім першым вялікім сейбітам духоўнага насення, духоўнай культуры, хрысціянскага веравучэння, дасягненняў эўрапейскай і сусветнай цывілізацыі на старабеларускіх землях была наша славутая асьветніца княжна Прадслава з славнага гораду Полацак, якая на зары нашай пісанай гісторыі ў XII ст. поўнай мераю ацаніла выдатную ролю асьветы ў жыцці народу і аддала гэтай справе ўсе свае выдатныя здольнасці і сілы без астатку.

Полацак быў самым буйным горадам Беларусі таго часу. Першыя напамінкі пра яго ў старажытных летапісах адносяцца да 862 г. Так, у «Повесці мінулых часоў» сказана: «В лето 862 влості приня Рюрик.. и раздая мужем своим грады: овому Полоцек, овому Ростов, другому Белоозеро».

З глыбокай старажытнасці Полацак вядомы як буйнейшы цэнтр рамяства і гандлю. Палітыку Усяслава Брэчыславі і па ўмацаванью Полацчыны працягвалі ягоны сыны. У сям'і наймалодшага, Святаслава, ў пачатку XII ст. і нарадзілася дачка, якой суджана было стаць адной з самых славутых герайнь беларускай гісторыі. Дзяўчыны дала імя — Прадслава.

Бацькі Прадславы былі па тым часе адукаванымі людзьмі. (Яе бацька быў вывезены і некаторы час жыў у Бізанты, дзе пазнаёміўся з дасягненнямі拜зантыйской культуры.) Бацькі пастараліся даць дачцэ добрае хатніе выхаваннне, якое прадугледжвалася навучаньне грамаце, што ў часы XI—XII стст. сярод жанчын было рэдкасцю. «Жыціе»

нашай герайні, напісаное ў XIV ст., расказвае, што ю́жко ў ранынім дзядзінстве яна была вучана «кніжнаму пісаніню», якое ўключала такія предметы, як чытанье, пісьмо, лічальніне, сыпевы, а таксама грэчансскую і лацінскую мовы. У працэсе навучання Прадслава прыяўляла незвычайныя здольнасці. Акрамя надзвычайнай таленавітасці яна ўражвала таксама ўсіх сваіх прыгажосцю. Вестка аб tym, што ў князя ў Полацку расьце прыгожая, мудрая і набожная княжна разышлася далёка за межы Полацкай зямлі. У Полацак зачасцілі сваты. Аднак сватаўство прыносіла любімай дачцэ многа горычы. Гасцініны полацкі князь, праводзячы гасцей, гаварыў з паклонам, што дачка яшчэ маладая і няволіць яе ён не збираецца. Але нарэшце і ён вымушаў быў уступіць.

Даведаўшыся, што яе хоцуць абручыць з маладым князем Прадслава тайна («утаившися от отца своего и матери и всех домашних») пабегла ў манастыр, ігуменінія якога была яе цётка Раманіня, і вырашила паstryгчыся ў манахіні. Цётка, бацучы юны цывітучы ўзрост сваіх племянінцы, а гэтак жа высыцерагаючыся гневу роднага брата —князя Юрыя (Святаслава), спачатку працівілася яе жаданню. Але пабачыўшы непахісную волю, а таксама «удивівшися разуму отроковиц... повеле воле ее быти». Пры паstryгжэнні ў манахіні Прадслава, як сказана ў яе «Жыції», атрымала імя Еўфрасінні.

Пры паstryгжэнні ў манахіні Еўфрасінні было крыху больш 12 гадоў і гэтая падзея магла адбыцца не раней 1117 году, бо Раман—муж цёткі Раманіні, памёр у 1116 г., пасля чаго яна пайшла ў манастыр. Манастыр, ігуменінія якога была цётка Еўфрасінні, мог знаходзіцца ў цэнтры Полацка паблізу Сафійскага сабору.

Юная княжна пераступіла парог манастыра на толькі для таго, каб цалкам праводзіцца жыцьцё ў малітвах і пастах, але каб поўночча прысьвяціць сябе навуковай і асьветніцкай працы, каб дасканала авалодаць тагачаснай кніжнай мудрасцю і перадаць гэтую мудрасць іншым людзям.

Гэты занятак захапляў яе зь дзяцінства і манастыр у той час быў адзіным сродкам для рэалізацыі падобнай жыцьцёвой мэты.

Прадметам чытальня і разважанья Еўфрасініі былі перш за ўсё Біблія, перакладзеная ў IX ст на славянскую мову Кірылам і Мяфодзем, а таксама розныя зборнікі («изборники»), складзеныя з твораў рэлігійна-маральна-філозоўскага зместу, урыўкі з павучэнняў бацькоў і настаўнікаў царквы. Гэта перш за ўсё былі такія зборнікі як «Залатаструй», складзены ў IX ст. балгарскім царом Сымонам, ён уключаў у сябе ўрыўкі з гутараў Іаана Златавуста; «Шестднев», складзены балгарскім экзархам Іаанам, што зъмяшчаў тлумачэнні першых разъяздаў Бібліі, «Ізмарагдам», зборнік урыўкаў з прац Іаана Златавуста, Васілія Вялікага, Грыгорыя Багаслова і інш. Гэта былі таксама розныя «Патерікі» (так зваліся зборнікі, што зъмяшчалі жыція сьвятых), а таксама непасрэдна творы саміх бацькоў і настаўнікаў царквы.

Скарстоўваючы радства полацкага княжацкага дома з домамі бізантыйскага імператора, юная асьветніца з кніг, што атрымала з Канстантынопаля, сабрала багатую асабістую калекцыю, якая стала асновай ўнікальнай бібліятэкі при полацкім Сафійскім саборы. Зы цягам часу бібліятэка пры Палацкай Сафіі (пастаянна папаўняўшася з рэдкімі кнігамі і рукапісамі), стала сапраўдным духоўным скарбам усходнеславянскіх земель, выклікаючы сапраўднае захапленне. Аб гэтым, у прыватнасці, сведчадзь «Запіскі аб Маскоўскай вайне», якія належаць пяру сакратара польскага караля Стэфана Баторыя—Рэйгольду Гейдэнштэйну. Расказваючы аб узяцці С. Баторыям Палаць у 1579 г., Р. Гейдэнштэйн піша, што салдаты Стэфана Баторыя—палякі, венгры і немцы—любой цаной імкнуліся пранікнуць у Палацкі замак для таго, каб захапіць казачных скрабіў, што захоўваліся там у Сафійскім саборы. Аднак, калі армія С. Баторыя ўступіла ў Верхні замак, то «у вачах адукаваных людзей,—пісаў Р. Гейдэнштэйн,—амаль ня меншую каштоўнасць, чым ўся

астатння здабыча мела знайдзеная там бібліятэка. Акрыамя летапісай, у ёй было многа сачыненняў грэчаскіх бацькоў царквы, і між імі творы Дыянісія Арапагіта аб нябеснай і царкоўнай іерархіі, усё на славянскай мозе».¹

Дарэчы заўважыць, што да гэтага часу багаццы Палацкай Сафіі прыкметна паменшылі, бо у 1563 г. Іван Грозны, заняўшы Палац, вывёз з палацкага Сафійскага сабору ў Москву 300 падвод золата, серабра й іншых каштоўнасцей, сярод якіх маглі быць і кнігі.

Набыўшы шляхам самаадукацыі вялікую і грунтоўную эрудыцыю ў галіне рэлігійна-маральнай і філозоўскай літаратуры, Еўфрасінія Палацкая бярэцца за найцяжэйшае рамяство таго часу, якое патрабавала наукоўскай падрыхтоўкі, цярпення, мастацкіх здольнасцей—рамяство перапісчыка кнігі. Частка перапісных Еўфрасініі кніг лягла ў аснову мацастырскіх бібліятэк Палацкага княства, што пачыналі тады фарміраваніца. Другая-ж частка—прадаваліся, а вырученыя за іх гроши княжна-манашка шчодра раздавала жабракам.

Акрыамя герацісвання кніг Еўфрасінія займалася таксама перакладамі рэлігійна-філозоўскай і маральнай літаратуры з грэчаскай і лацінскай мовамі на славянскую мову, чым гэтак-же значна ўзбагаціла духоўную культуру нашага народу таго часу.

Ёсць усе падставы меркаваць, што ёю былі закладзены таксама асновы беларускага летапісання. У выніку падзвіжніцкай дзеяйнасці асьветніцы полацкая Сафія на працягу некалькіх наступных стагодзьдзяў стала важным цэнтрам духоўнай культуры Беларусі. Дзяякуючы заснаванай пры ёй Еўфрасінійскай бібліятэці, многія пакаленіні палачан, жыхароў Палацкага княства змаглі атрымліць добрую адукацыю, далучыцца да духоўных скарабаў чалавечтва, не пакідаючы межаў горада і княства. Таму кожны, хто атрымліваў тады добрую адукацыю на раздзіме, гэтак-же, як і пазіт Мікола Гусоўскі, аўтар «Песьні пра зубра», можа з гонарам

сказаць:

Мудрасыці святое вывучаю я па кнігах славянскіх,

Старажытным і новым, кірыліцай пісаных вязкай.

Еўфрасіння, як съведчыць яе «Жыціе» пісала і свае творы. Гэта был: перш за ўсё маліты і павучэнны рэлігійна-маралынага зъместу. Форма і стыль павучэння ў, яркі і малаўнічыя, съведцац абы несумненным літаратурным таленъце іх аўтаркі. Прывядзэм невялікі фрагмент адной з пропаведзей Еўфрасініны, зъвернутай да манахін Спаса-Еўфрасіннеўскага манаства: «Вось сабрала я вас як наследка курянят пад крылы свае, нібы божых авечак на паду пасьвіца ў загадах божых. І з добрым сэрцам клапачуся аб вашым выратаванні і навучую вас, спадзеючыся ўбачыць духоўны плён вашай працы. Ужо столькі слоў навукі божай сеяла я на ніве ваших сэрцаў, але нівы гэтая на месцы стаяць, не цвітуць дабрадзе́ннасцю і дасканаласцю... Малю вас, сёстры мае, станьце чыстай пшаніцай Христовай і зъмяліцеся на жорнах маліты, пакоры чистай любові, каб быць духмяным хлебам на съяще Хрыста».²

Як бачым, Еўфрасіння Полацкая—гэта ня толькі шырока адукаваны чалавек, асьветнік-падзывіжнік, ці, як пазней гаварыў Францішак Скарнына, «милоснік науки», які вышэй за ўсё цаніў кнігу і сапраўдную вучонасць, але гэта таксама наш першы песьніар, прапаведнік, наш першы маральны філэзаф. Ад яе, як і Кірылы Тураўскага, пачынаючы нашы традыцыйныя нацыянальная філязофія, які ідуць да Францышкі Скарныны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Сымона Полацкага і іншых вялікіх сыноў беларускай зямлі.

Запаветнай марай маладой асьветніці была педагогічная праца, адукаванье народу, навучанье простых людзей грамаце, стварэнне вучылішчаў і школ. Нібы ўгадаўшы яе жаданье, полацкі япіскап Ілья, бачучы бязмежнае самахвярланьне маладой манахіні, запрапанаваў ёй стварыць недалёка ад Полацка ў вёсцы Сельцо жано-

чы манастыр. У вёсцы знаходзіўся загарадны архірэйскі дом зь невялікай драўлянай царквой съвятоаг Спаса, якія і павінны былі стаць асновай будучага манастыра.

Паданыне гаворыць, што незадоўга да гэтай размовы Еўфрасіння тро разы бачыла ў сне ангела, які гаварыў ёй, паказваючы на Сяльцу: «Здесь ты подобает быти». Зразумела, Еўфрасіння не могла адмовіцца ад гэтай пропановы і стала ігуменінья жаночага Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра.

У выдатным дасьледаваныні вядомага рускага вучонага В.Грыгор'ева «Гістарычны нарыс рускай школы» адзначаецца, што «Еўфрасіння Полацкая ... арганізаваўшы манастыр, зрабіла ўмовай навучэнне грамаце манашак»³ Грамаце абучала ія толькі прымаемых манахін, але таксама ўсіх жадаючых съвецкіх жанчын. І гэта справе Еўфрасініны дапамагалі такі-ж як яна дзяўчата княжага роду захопленыя ідэяй асьветніцтва, якія ўзялі прыклад з Еўфрасінні і паstryгліся ў манахіні. Гэта была перш за ўсё малодшая сястра Еўфрасіні Градзіслава, якая пры паstryжэнні ў манахіні атрымала імя Еўдакія, дваюрадная сястра Еўфрасініні Зеніслава, дачка князя Барыса, атрымашая імя Еўпраксія, а таксама пляменінцы Еўфрасінні, дочки князя Вячаслава—Кірыні і Вольга, якія атрымалі пры паstryжэнні імёны Агафіі і Еўфіміі.

Менавіта прадстаўнікі полацкага княжацкага роду і склалі першы ў гісторыі Беларусі гурток жанчын-асьветніц, месца знаходжаньнем якога стаў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр недалёка ад Полацка. Вядома, падзывіжніц асьветы было значна больш, але іх імёны да нас не дайшли. Кірауніцтвам пры навучанні грамаце служылы ў той час «Псалтырь». Па сутнасці гэта быў лімантар, пасыль прахаджэння якога навучэнец лічыўся граматным, ці як тады гаварылі, кніжным чалавекам, і мог «чэсти всякия книги».

Таму заканамерна і сымбалічна, што працы стагодзьдзі, працягваючы традыцыі Еўфрасінні Полацкай, менавіта з «Псал-

тыра» пачаў сваю выдавецкую дзейнасць Францышак Скарына. У прадмове да «Псалтыра» адзначаеца, што яе прызначэнне — перш за ёсё «детьям малым початок всякое добре науки, дорослым помножение в науце, мужем мочное утвержжение». Усё гэта дае падставы разглядаць беларускага першадрука як прамога і непасрэднага працягвальnika вялікай справы Еўфрасінны Полацкай.

З імем полацкай асьветніцы звязана таксама будаўніцтва храму на беларускай зямлі. У прыватнасці, стаўшы ігуменьняй новазаснаванага манастыра, Еўфрасіння Палацкая вырашила замест старой драўлянай царквы ўзвесьці новую каменнную. Для рэалізацыі гэтай задачы быў запрошаны полацкі дойлід Іван. Будаўніцтва царквы заняло роўна трыццаць тыдняў. Будынак царквы ўражае і сеняня сваім прародыцымі, вытанчаннасцю і прыгажосцю канструктыўнымі. Каштоўнасць храму падкрэслівалася фрэскамі і іконамі, вялікую каштоўнасць мела ікона Богамаці, што знаходзілася ў Спaskай царкве, напісаная па паданью евангелістам Лукой. Карыстаючыся сваім радством зь бізантыйскім імператарскім домам, Еўфрасіння адправіла свайго пасланца Міхаіла да імператара Мануіла Комніна і канстантынопольскага патрыярха Луکі Хрызавера з багатымі дарамі ды адначасова з просьбай прыслаць у яе манастыр адну з трох ікон Багародзіцы, напісаных евангелістам Лукой. Гэтая ікона знаходзілася ў розных гарадах — Канстантынопале, Іерусаліме й Эфесе. Імператар і патрыярх прыслалі Еўфрасінні ікону Богамаці з горада Эфеса, якая называлася Адзігітрыяй (г.зн. Пуцяводнай). Лёс гэтай іконы, паслья съмерці Еўфрасінні, не вядомы. Паводле адной версіі, ікона ў 1239 годзе з нагоды шлюбу дачкі віцебскага князя Брачыслава з князем Аляксандрам Неўскім была перавезена з Спаса-Еўфрасіннеўскай царквы ў горад Тарапец Пскоўскай губэрні ў Вацкрасенскую царкву.

Вялікую каштоўнасць прадстаўляў таксама крыж Еўфрасінні Полацкай, зроблены

у 1161 годзе па яе заказу славутым майстрам Лазарам Богшай і падараваны ёю на вечна Спaskай царкве. Завяршышы будаўніцтва Спaskай царквы. Еўфрасіння прымаецца за ўз্যядзеньне новага храма — царквы святой Багародзіцы, каля якой ўзьнік мужчынскі манастыр. Магчыма, па яе задуме быў ўзвядзены іншыя выдатныя будынкі. Аднак ад іх да нашых дзён не засталося ніват съледу.

Месцам пастаяннага знаходжання Еўфрасінні стала Спaskая царква. Менавіта тут на хорах Спaskай царквы знаходзілася келія нашай выдатнай асьветніцы, у якой у пастаяннай працы і малітвах праходзілі годы яе жыцця, кіруючай думкай якога была думка пра дабрабыт і працьвітанье роднай зямлі.

На схіле гадоў Еўфрасіння вырашила зьдзейсніць паломніцтва ў Канстантынопаль і Іерусалім. У часе знаходжання ў Іерусаліме вясной 1173 г. яна занядужыла і памерла.

Паслья яе съмерці яе съвятасць прызналі як праваслаўная, так і каталіцкая цэрквы. Аднак значна раней за іх гэта зрабілі палаchanе. Як толькі ў Полацку даведаліся пра съмерць Еўфрасінні, жыхары горада не чакаючы афіцыйнай кананізацыі, прызналі яе съвятасць і пачалі съвяткаваць дзень яе памяці 23 мая. У гэтым факце знайшло выяўлены ўзнання ўсеагульнай любові да вялікай асьветніцы.

Бібліяграфія

1.Гайдэнштэйн Р. Записки о Московской войне (1578–1582). Спб. 1889, с. 72, Щапов Я. О судьбе библиотеки Полоцкого Софийского собора.— «Вопросы истории», 1974, №6, с. 200–204

2.Житие преподобной Ефросинии, княжны Полоцкой, Бытебск, 1888, с. 13.

3.Григорьев В.В. Исторический очерк русской школы. М., 1900, с. 10

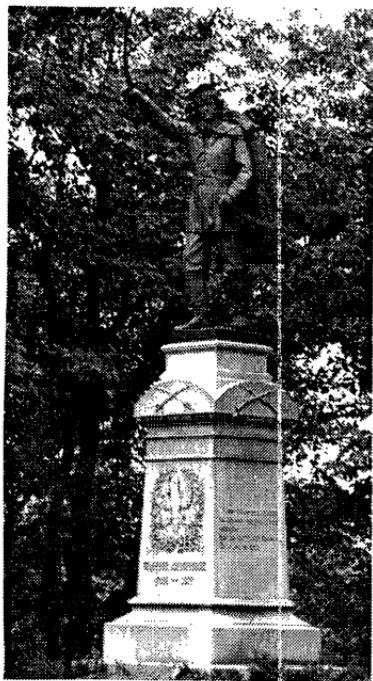
наша гісторыя

Абарона Айчыны

Леў Мірачыцкі

Да 200-х угодкаў Вызвольнага паўстаньня

Тадэвуша Касьцюшкі

Помнік Тадэвушу Касьцюшку ў
Кліўлендзе, ЗША

Заканчэннне. Пачатак №3(33)

24

Пойдзем жыва да Касьцюшкі...

Тыдзень прайшоў у турботах і нарадах. Узгадняліся планы паўстаньня. Не драмаў і праціунік, які падцягваў свае вайсковыя злучэнні. Насустрач у накірунку Радама рухаўся з паўстанцікам войскам і Касьцюшкі, дзе расейскі пасол Ігельстром зьбіраў сілы для іх разгрому.

У вярстах 60-ці ад Krakawa ля вёскі Рацлавіцы Касьцюшкі прыкметні прыдатную пазіцыю для бітвы і для абароны. Спрактыкованаму ў вайсковай справе воку адкрывалася поле, якое праціналі глыбокія і доўгія рвы, бачылася горка, а па другім боку поля, адкуль чакаўся праціунік, прасціраўся густы лес. Насупраць яго Касьцюшкі загадаў акаапаца. Тут, 4 красавіка, і адбылася бітва. Сам Касьцюшко заняў месца ў цэнтральнай частцы пазіцыі. З левай стороны вырашыў размысціцца пяхоту генерала Заёнчака, а з правага боку — кавалерью генерала Мангета й атрад у паўтары тысячич шабляў Мадалінскага. За горку ў рэзэрве пакінуў дабраахвотніка ў касінеруа.¹

Па данасенню з-за лесу зявілася 3-х тысяччынная армія з 12 гарматамі расейскага генерала Тормасава. Касьцюшкі атрымаў інфармацыі, што набліжаецца 3-х тысяччынная армія ген. Дзянісава з 11 гарматамі. Салдаты Тормасава і Дзянісава дасканала спазналі вайсковую дысыціпліну і тактыку бою за

доўгія гады службы ў царскім войску. У Касцюшкі такіх вышканеных воінаў небыло

Каля трох гадзін папалудні паказаўся казачы разъезд, які віхрам прамчаўся ўздоўж акопных пазыцыяў паўстанцаў і хутка зьнік. Задзіша было нядоўгім. Падыходзілі калоны войск практуніка.

З горкі было бачна як выкапаліся гарматы, як устанаўлівалі іх артылерысты вакол земляных валаў. Затым пад прыкрыццём артылерыйскай пальбы расейская пяхота кінулася наступаць. Націск яе быў ражучы, міклівы.

Пачалася бітва.

На цэнтр ударылі 2 адборныя батальёны генэрала Тормасава. Другія—на правасе крыло, дзе размежаваўся атрад Мангета. Касцюшку прыйшлося перавесці стральбу на калону, якая рухалася ў бок левага крыла. Гэта прымусіла пяхоту практуніка залегчы. Вялікі роў на шляху калоне Тормасава замарудзіў яе наступ. Гэту затрымку і скарыстаў кіраунік паўстання.²

—Забраць гарматы!—кінкуў ён касінерам.—Наперад! Бог і Айчына з намі!

Яны-ж раптоўна наляцелі на абсулыгу гармат, спрынта арудавалі косамі, быццам гэта быў іх звычайні занятак. Хтосьці зь іх падаў, але ў бунтарскім прыве яны на гэта на зьвярталі ўвагі. Войцех Бартос быў першым, хто спраўна перахапіў кнот у артылерыста, калі той паднёс яго да ствала гарматы. Натхнённы адважным учынкам Бартоса, касінеры хутка справіліся са сваімі задачамі, і батарэі з трох гарматаў былі ў іх распараджэнні. Іх: павярнулі ѹ адкрылі пальбу супраць войска Тормасава. Касцюшкоўцы змаглі атрымаць перамогу, якая акрыліла іх на далейшае змаганьне.²

Тым часам бурліла сталіца Варшава. Ка-роль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі выступіў 2 красавіка з адозвай да народу, тлумачыў, што «Францыя, якая сама гіне ад беспадрэдкаў, уводзіць нас у зман. Наша паўстаныне ёсьць інтрыга чужаземцаў, што з'явілася зборяй у руках прадажных людзей». Але патрыёты ня слухаліся і распрацоўвалі сумесныя планы дзеяньяў.

У гэты час актыўна вялася падрыхтоўка да паўстання і на землях Вялікага княства Літоўскага, асабліва ў ваколіцах Вільні, Горадні, Наваградка і Коўні. Ужо 7 красавіка падпалкоўнік Літоўскага палка Стэфан Грабоўскі, які раскватрэваўся поблізу Менскай губэрні ад імя Касцюшкі абвясціў сваім падначаленым афіцэрам задачы паўстання, растлумачыў сцягавыя і давёў, што зброя павінна быць накіравана супраць тых, хто ня будзе садзейніцаў выратавання Айчыны.³

Краёвых патрыётаў падбадзёрыла вестка аб tym, што 17 красавіка паўстанцы ахапілі Варшаву. А ў ноч з 22 на 23 красавіка паўстанцы на чале з палкоўнікам Якубам Ясінскім выйшли ад расейскіх войскаў Вільню—сталіцу Вялікага княства Літоўскага. Імі ўтворана Найвышэйшая Рада, куды ўвайшлі наваградзкі ваявода Язэп Несцялоўскі, мінскі стараста Міхал Бражстоўскі, літоўскі канюшы Міхал Грабоўскі, рэчыцкі падкаморы Станіславу Баловіч, аршанскі маршалак Мікалай Храпавіцкі, прафесар і рэктор Віленскай акадэміі Марцін Пачобут-Адляніцкі і інш. Усяго 28 чалавек. Найвышэйшая Літоўсккая Рада, якая з эгата часу прыняла на сябе ўсю ўладу ў княстве прызначыла Якуба Ясінскага галоўнакамандуючым паўстанцкім войскам ВКЛ. Яна абвясціла Акт аб паўстаныні народу і разаслала ўніверсал (звод дакументаў) у ваяводствы, паветы і «вольныя гарады» прасіла дапамагчы змагацца «пакуль Рэч Паспалітая не вызваліцца зусім ад іншаземнага войска». 30 красавіка Рада ўхваліла адозву «Да земліяробаў і сялян», у якой заклікала бараніца ад «укыніць захопнікаў».

2 траўня Рада прыняла адозву «Да жаўнеру расейскіх», у якой пераконвала іх у законнасці літоўскага (беларускага) народа за сваю свабоду і незалежнасць. Былі прыняты і іншыя звароты, напрыклад, «Да вуніятаў і праваслаўных», «Да татараў», у каторых тлумачылася важнасць падзеі і была просьба дапамагчы абараніць Айчыну, якая апынулася ў небясьпецы. Звароты знаходзілі разуменне і падтрымку. Да ся-

рэдзіны траўня амаль палоў а тэрыторыі княства была вызвалена.⁴

Аднак сілы былі няроўні мі. На землі княства прыйывалі новыя сілы, якія адразу ж вялі наступальныя дзеяньні. Асабліва вызначаліся вайсковыя злучэнні пад камандаваннем расейскага палкаводца Аляксандра Суворава, перакінутыя сюды загадам Кацярыны II з-пад турецкай граніцы, каб прадухіліць распаўсюджванье рэвалюцыйнай «французскай заразы». 14 верасня ягоныя хлопцы пад Дынінам разбілі трохсценных атрада паўстанцаў. Наступным днём перадавыя атрады ягонага войска ў прадмесці Кобрина вялі бой з патрыётамі генерала Казіміра Рушчыца. Ахвяры паўстанцаў былі вялікія, і Сувораў з прыемнасцю паведамляў, што сілы атрада павятога генэрала-маёра Рушчыца ім «рассеяны», не-калькі дзесяткаў паўстанцаў трапіла ў палон. Параенаму Рушчыцу з 50 паўстанцамі ўдалося адышыць ў накірунку Бярэсця.

Буйнейшая бітва корпуса паўстанцаў, у якім было да 11 тысяч чалавек, у тым ліку калія трох тысяч беларускіх сялян-касінероў, што паходзілі з акіяльных вёсак з-пад Слоніма, Ружанаў, Бярозы, адбылася 17 верасня калія весякі Крупчыцы непадалёку ад Кобрина. Аб паўстанцах, якімі камандаваў Караль Серакоўскі, расейскі палкаводзец, адзначаючы мужнасць, пісаў: «Атакованыі непрыяцель сражаліся сильноблесе 5 часов, но разбит, потерял убитыми до двух тысяч...»⁵ Тых паўстанцаў-сялян, якія спрабавалі ўратавацца за сыценамі мясцовага кляштара Кармелітаў, бязлітасна засеклі казакі шаблямі.

19 верасня пад Тэраспалем у ваколіцах Бярэсця адбылася восьмігадзінная бітва паўстанцаў Серакоўскага з рэгулярным войскам Суворава. Яе вынікі таксама былі трагічнымі. Аднак паўстанцы паказалі, што яны сіла, якая «ўпарты змагаецца» і «добра манеця».

Адным з таленавітых кіраўнікоў паўстанціні ў Бярэсці быў Стэфан Грабоўскі, які паказаў сябе мужнім у час бітваў з расейскімі войскамі пад Вільніяй, Палінамі і Соламі, уз-

началіў дыверсыйны рэйд па Міншчыне і Магілёўшчыне, з баямі прайшоў з сваім тысячным атрадам з-пад Іўя, праз Ракаў, Пухавічы, Бабруйск і каля Любани быў узяты ў палон вайсковымі злучэннімі князя Цыцыянава.⁶

30 верасня у Гародні адбываецца нарада Тадэвуша Касцюшкі з кіраўнікамі паўстанціні. Па яго загаду яны пакідаюць горад над Нёманам і адступаюць да Варшавы, каб бараціць яе. 10 кастрычніка ў бітве пад Мацяўцамі Тадэвуш Касцюшко, будучы цяжка паражаным, быў узяты ў палон расейскімі казакамі. У няволю трапілі і многія іншыя патрыёты. Кіраўніком паўстанцікі сілаў быў прызначаны зямляк Касцюшкі Тамаш Ваўжэцкі. А тым часам адбывалася ўзмоцненая канцэнтрацыя расейскіх узброенных сілаў.

Прайшло трох тыдні пасля прайгранай бітвы пад Мацяўцамі. І вось 4 лістапада аўяднаныя царскія войскі пад камандаваннем Суворава рушылі на кравапралітны штурм варшаўскага прадмесця Прагі. Тут нікога не шкадавалі. Было вынішчана ўсё мясцовасць населеніцтва. У гісторыю гэтая бітва ўвайшла пад назір «рэзь Прагі». За ёй звалі Варшаву вялікі палкаводзец атрымаў званыне фельдмаршала.⁷

Пасля жорсткай расправы з мірным населеніцтвам сумна і маўкліва выглядала прадмесце Прагі. Воды Віслы неслы яе ахвяры. Гэта быў фінальны канец Рэчы Паспалітай, у якое ўхадзіла і ВКЛ. Рэч Паспалітую падзялілі на кавалкі Расея, Прусія й Аўстрыя.

Касцюшкоўская легенда

Ва ўсьведамленыі ліцьвіноў-беларусаў усіх насельнікаў былога ВКЛ імя Тадэвуша Касцюшкі стала легендарным, бо ён і ягоныя паплечнікі ўпісалі славіную старонку ў гісторыю бацькіў народу Беларусі, Літвы, Польшчы за волю і незалежнасць. І хяца ім не пащачасціла выратавацца сваю Айчыну ды ажыццяўіць ідэалы аб дэмакратычным грамадзстве, пабудове людзкіх адносін на прынцыпах роўнасці і ўзаемнай павагі, яны як эстафету перадалі новым па-

каленъням веру ў свае сілы, дух свабоды.

Люд беларускі ўшаноўвае сваіх абаронцаў. Сярод простых людзей бытую легенда, што калі з макіяўцага поля бітвы царскі канвой вёз параненага Касцюшку і ягонага ад'ютанта праз землі «Забранага краю» распавяджаліся чуткі, што «сапраўды Касцюшко ўцёк за граніцу», што «ён змагаецца за вольнаць іншых народад». Другія людзі гаварылі, што «на Падолі і Валыні расейскія стражнікі паказвалі яго насельніцтву, што ён жывы». Трэція сцвярджалі, што «новы расейскі імператар пасябраваў «з нашым важным лідзівінам і адпусціці яго на волю». І у гэтых народных пагалосках была ўсё-ж доля прауды. Малады цар—імпэратор Павал прыхільна аднесься да палоннага кіраўніка паўстання 1794 г. Ён нават наведаў яго і прыязна вітаў словамі:

—Я прыйшоў, пан генэрал, каб вярнуць вам волю.

Касцюшка зразумеў, што гэта сам малады імператар Павал I, і з пашанай схіліў галаву. Цару паказалася, што «мабысь, вязеньня ведае, хто перад ім і тады запытаўся пра гэта». Касцюшка адказаў, што пазнае ў ім імператара, а ў дараўанні яму волі—пашану, годную вялікасці трона імператарскага. Затым цар паясніў, што вельмі спачувае лёсу Касцюшкі, але ў час царавання свай маці на змог нічым дапамагчы яму. Зараз лічыць першым авабязкам сваёй улады дараўаць яму вольнасць.

—Вы вольны, пан генэрал Тадэвуш Касцюшка.—паўтарыў яшчэ раз імператар Павал I.

Касцюшка пакланіўся і сказаў:

—Ваша вялікасць, я ніколі не наракаў на свой лёс, але ніколі не перастану аплаківаць лёс маёй Айчыны.

У народных песнях Касцюшка ўслыяеца як жывы герой, які «з вайны прыйдзе». Калі даводзіцца сутицаца з суроўай праудай, тады людзі з сумам зьвяртаюцца да птушак, бо вераць, што яны ведаюць, прадчуваюць. Такой птушкай падаецца воран

Да яго і зьвяртаюцца людзі са сваім

жалем, а тоў ляціць цераз мора...

А лятучы, крача.

А хто-ж мایго Касцюшачкі,
Магілку аілача?

У другой песьні, усладуляючы памяць Касцюшкі, ліцвін прысягае, што «не дазволіць сябе зьневажаць»:

Усе як адзін станем з Касцюшкам,
Будзьме зім съемла перамагаць⁹

А чаго вартा «Песьня беларускіх жаўнероў», якая нарадзілася ў час паўстання ў Беларусі і выконвалася ў атрадах, на прывале і на марши. У ёй гучыць съемлы заклік «Пойдзем жывы да Касцюшкі...»¹⁰

Тут можа ўзыніць жаданыне пачуць думкі самога кіраўніка паўстання, якое адбылося 200 гадоў назад і доўжылася 200 дзён. Тадэвуш Касцюшка лічыў патрэбным ведаць кожнай маладой нацы, якая хоча быць самастойнай і незалежнай, мець сваю дзяржаву, што перш за ўсё трэба «паверыць у свае сілы». Калі нацыя пазбаўлена гэтага адчуваўання, не прыкладае ўласных высілкаў ў для захоўвання свайго існавання, а спадзяеца на падтрымку або міласць чужаземцаў, дык можна съемла сцярджаць, што такая нацыя не дабецаца на щасція, ні чэсці, ні славы.¹¹ Гэта і быў, мабысь, галоўны запавет нам, нашчадкам Касцюшкі, кіраўніком паўстання 1794 году, якое выклікала і спарадзіла Першую самую масавую беларускую эміграцыю на Захад.

Бібліографія

1. M. Kukie. Historia wojskowosci w Polsce K. 1929. s. 179-183.

2.Zarys dzisjow wojskowosci polskiej do roku 1864. t. II, W. 1966, s. 254-256

3.Korczewski.Tadeusz Kosciuszko. W.1968. s.68-

70

4. Крыжовы шлях. Mn. 1993, с. 114

5. Народная газета. Mn. 1993, 18 лютага

6.-7. Там-ха

8. Запісаны ад Мікалая Карата, настаўніка Карэліцкай школы

12. Беларуская літаратура XIX ст. Mn.1988, с.8

13. Запісаны ад Пятра Бітала,настаўніка Вішнеўская школа.

Тапаграфія знаходак·манэт і аздоба ў

Міхась Белямук.

Гомельская вобласць

Хамінка, Лоеўскі р-н

Перад 1915 г. на левым беразе р. Сож была знайдзена сасанідзкая манэта Хасроя II (590-628).

Поболь 2 б. 267, №516

Хізаў, Кармянскі р-н

У 1890 г. В.К. Чарапанаў у раскапаным кургане знайшоў шклозалочаныя пацеркі з XI ст.

Солов’ёва б.67, №215, Спіцын⁴ б.299, Штыхов² б.112, №298

ЗЛГКБ Гомель, б.225, №1129

Хізы, Веткаўскі р-н

У 1888 г. селянін Сыцяпан Янушэўскі зь іншымі сялянамі раскапалі ва ўрочышчы Дзед курганы. Знайшлі сярэбраную арабскую манэту, сярэбраны пярсыцёнак і сярэбраныя падвескі.

Солов’ёва б.67, 216 Романов⁵ б.123 Штыхов² б.98, №112

Хізы, Веткаўскі р-н

У 1977 г. У. Багамольнікаў раскапаў 2 курганы і знайшоў 2 шклозалочаныя пацеркі. Богомольніков⁶ б.410, Яніцкая б.145, №95

Хільчыцы, Жыткавіцкі р-н

У 1927 г. А.Каваленя з С.Шутам раскапалі курганы ва ўрочышчы Горка. Яны знайшлі: сярэбранае скранёвае кальцо, 3 сярэбраныя філгранныя пацеркі, сярэбраную пацерку, зробленую з 10 дроцікаў, сярэбраны цэлы пярсыцёнак і 3 сярэбраных паламаных пярсыцёнкаў.

Каваленя і Шутаў б.358.

Кухаренко б.28-30, №195

Ходасавічы, Рагачоўскі р-н

У 1962 г. І.І. Арцеменка і Г.Ф. Салаўёва раскапалі 6 курганоў, у якіх знайшлі: 6 сярэбраных драцяных скранёвых кольцаў, 2 сярэбраныя драцяныя пярсыцёнкі, 5 медзяных пазалочаных гузікаў, 4 шклозалочаныя пацеркі.

Артеменка, Солов’ёва б. 101-103, мал. 31,32

ЗЛГКБ Гомель, б. 308, №1658

Ходасавічы, Рагачоўскі р-н

У 1969 г. С.Шырынскі раскапаў пару курганоў і знайшоў шклозалочаныя пацеркі. Г. Салаўёва каля вёскі адкапала паганскае «святылище» X ст., яна знайшла сярэбраны

Працяг. Пачатак у № 6(16)-3(33)

абломак падковападобнай фібулы, якая мае «скандынаўскі арнамэнт».

Ширинский б.306, Соловьева⁹ б.305

Холмеч, Рэчыцкі р-н

Калі 1890 г. У. З. Завітневіч раскапаў 13 курганоў з XI ст., знайшоў 63 пацеркі, але толькі адна была шклозалочаная.

Яніцкая б. 145, №97

Хоцішча, Слаўгародзкі р-н

Перад рэвалюцыяй Іван Сербаў праводзіў раскопкі селішча, на якім знайшоў 3 бронзавыя бляшки з птушынымі галоўкамі і выпуклай фігурай чалавека. На бляшках захаваліся съяды пазалоты.

Седзін б. 114

Целяшы, Гомельскі р-н

У 1924 г. на беразе р. Узы быў знайдзены арабскі дыргем, чаканены ў Самарканьдзе (Узбекістане) 905/6 г. Ісмаіл ібн Ахмадам.

Фасмер б. 290 Рабцэвіч і Стуканаў б.35, №17

Церуха, Гомельскі р-н

У 1892 г. М. Філонаў ва ўрочышчы Прудок раскапаў калія 30 курганоў. Паводле Е. Раманава М.Філонаў знайшоў «множество» шклозалочаных і шклосярэбраных пацеркі. Таксама былі знайдзены пацеркі сярэбраныя, ажурныя, некалькі штук. Скрэнёвыя сярэбраныя сяміканцовыя кольцы, сярэбраныя завушнічки.

Романов⁵ б. 127 Соловьева б. 66, № 200, Штыхов² б. 101, №155, Яніцкая б.130, 36

Ціхінічы, Буда-Кашалёўскі р-н

Не пазней 1910 г. Е. Раманаў раскапаў 3 курганы, знайшоў сярэбраныя скранёвыя кольцы і шклозалочаныя пацеркі.

Романов⁵ б. 125 Соловьева б. 66, № 204, Штыхов² б. 96 №76 Яніцкая б.130, 37

Чабатовічы, Буда-Кашалёўскі р-н

У 1893 г. У. Б. Антановіч раскапаў 14 курганоў. У курганах з жаночымі пахаваньнямі былі знайдзеныя сярэбраныя сяміканцовыя скранёвыя кольцы і шклозалочаныя пацеркі.

Романов⁵ б. 121, Соловьева, б. 67, №225, Яніцкая б. 130, № 38

Чамярыя, Веткаўскі р-н

Калі вёскі знаходзіцца курганны могільнік. Сяляне часамі знаходзілі ў курганах шклозалочаныя пацеркі й арабскія дыргемы. У 1975 г. С. М. Васільева раскапала пару курганоў і знайшла арабскі дыргем з X ст.

ЗПГКБ Гомель б. 131, № 487

Чаплін, Лоеўскі р-н

У 1951-1953 гг. у цэнтральныя часцы гарадзішча Э.А. Сымановіч знайшоу арабскі дыргем і сярэбраны пласціністы пярсыцёнак. Дыргем пераслалі ў Рускі гістарычны музэй, дзе супрацоўнік музэю С. Імеран расчытала: Саманіды, з аш-Шаш (Ташкент, Узбекістан), 902/3, Ісмаіл ібн Ахмад.

Алексеев ⁶ б. 115,

Сымонович б. 207,

Кропоткін б 93, №180

Чаплін, Лоеўскі р-н

Пачынаючы з 1953 г. Ю. В. Кухарэнка раскапаў 2 курганы, пазней раскопкі курганоў і селішча працягваліся да 1980 г. ня толькі Ю. Кухарэнкам, але Л. Побалем, В.Мельнікоўскай. Знайшлі 23 шклозалочаныя і 7 шклосярэбраных пацеркаў, сярэбраныя скранёвыя сяміканцовыя кольцы.

Кухаренко ⁶ б. 88-89Поболь ⁷ б. 77-80

Яніцкая б. 125, №9

Чэрнічы, Жыткавіцкі р-н

У 1963 г. М. Гурын ва ўрочышчы Старое Сяло праводзіў раскопкі курганоў на беразе р. Прывязь. Знайшоу ён сярэбранае скранёвае кальцо дрыгавіцкага тыпу.

Гурын б. 385

Шапчыцы, Рагачоўскі р-н

У 1986 г. Г.Салаўёва дасъледывала курганы могільнік, у курганах з жаночымі пахаваннямі знайшла сярэбраныя скранёвыя сяміканцовыя кольцы, бронзавыя па-сярэбраныя скранёвыя кольцы, манетападобныя сярэбраныя падвескі.

Соловьёва ¹⁰ б. 352**Шапчыцы, Рагачоўскі р-н**

Год заходкі не ўдакладнены. Каля вёскі быў знайдзены скраб арабскіх дыргемаў, першапачаткова ад скабра зъбэраліся з абасыдзкіх дыргемы, але да 1972 г. два дыргемы прапалі, застаўся адзін.

Рабцэвіч і Стуканаў б. 38, №22.

Эрштэрмай, Жлобінскі р-н

У 1960 г. Г. Штыхаў раскапаў курган і знайшоу шклозалочаныя пацеркі.

Штыхов ² б. 109, № 248**Юдзічы, Рагачоўскі р-н**

У 1968-1970 гг. Г.Ф.Салаўёва і Э.В. Загарульскі праводзілі раскопкі кургана магільніка і знайшлі: сярэбраныя скранёвыя сяміканцовыя кольцы: сярэбраныя скранёвыя бранзалетападобныя кольцы з 3 пацеркамі на дужцы, сярэбраныя зярнёныя пацеркі, сярэбраныя пацеркі бяз зерні. Шклозалочаныя і шклосярэбраныя пацеркі, пярсыцёнкі сярэбраныя, падвескі сярэбраныя манетападобныя.

ЗЛГКБ Гомель б. 310-311, №1669

Юдзічы, Рагачоўскі р-н

У 1979 г. В. Рабцэвіч праводзіў раскопкі курганоў. Былі знайдзены арабскі дыргем абасыда ў з Багададу, чаканены ў 934/5 г. ар-Рады: сярэбраныя бразоткі, грушкаватыя, пацеркі шклозалочаныя і шклосярэбраныя.

У 1980 г. паўторна В.Рабцэвіч узначаліў экспедыцыю раскопак курганоў. Гэтым разам былі знайдзеныя: сярэбранае скранёвае кальцо, на дужыя якога 3 пацеркі; сярэбранае скранёвае кальцо без пацеркаў; шклозалочаныя пацеркі.

Плавінскі³ б. 41-42

Плавинский⁴ б. 35.

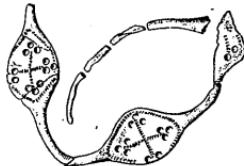
Юравічы, Калінкавіцкі р-н

У 1965 г. У. Ісаенка, у 1962 г. А. Гарчанка і Н. Целеш ды ў 1976 г. ізноў У. Ісаенка дасьледывалі каля возера Літвін курганны могільнік і селішча. Падчас раскопак былі знайдзеныя: рымская падвоенная шклозалочаная пацерка; сярэбраная філігранавая менскага тыпу пацерка; пацеркі шклозалочаныя і шклосярэбраныя.

Ісаенка б. 251, Поболь² 2.657, №396 ЗПГКБ Гомель б.213 №1058

Бібліографія

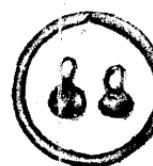
- Полоцак №18—Кропоткін, Поболь², Рабцэвіч і Стуканаў, Фасмер, Яніцкая
- Полацак №19—Штыхов²
- Полацак №30—Поболь⁷
- Полацак №31—Романов⁵, Соловьева
- Полацак №33—Плавінск³
- Полацак №33—Каваленка і Шутаў
- Л.В.Алексеев⁶. Сектор славяно-русской археологии. — КСИМК, №79, М.1960
- И.И. Артеменков, Г.Ф. Соловьева. Славянские курганы близ д.Ходосовичи. — КСИА, №96, М.1963
- В.В.Богомольников⁶. Работы Радимического отряда. — АС за 1977. М.1978
- М.Ф. Гурин. Раскопки на Припяти. АО за 1983 г. М. 1985
- В.Ф. Ісаенка. Находка со знаком Рюриковичей — СА, №2, М. 1967
- Ю.В. Кухаренко⁶. Чаплинские курганы. — КСИМК, 172, М. 1958
- А.Н.Плавинский⁴. Раскопки курганов у дер. Юдзічы.—«Древнерусское государство и славяне». Мн. 1983.
- А. Сердзін. З гісторыі вывучэння помнікаў ... ва ўсходній Беларусі.—«Час, Помнікі, Людзі», (3б. прысьвечаны памяці рэпрэсіраваных археолагаў). Мн. 1993.
- Г.Ф. Соловьев⁹. Археологические раскопки близ Рогачева, Гомельской обл. — АО за 1969. М. 1970
- Г.Ф. Соловьев¹⁰. Раскопки славянских памятников XI—XII вв. в Гомельской обл.—АО за 1968. М.1969
- А.А. Спіцын⁴. Раскопки Черепанова близ Хізова, Рогачевскага ўезда. — ЗРАО т. XII, СПб. 1901.
- Э.А. Сымонович. Поселение эпохи Киевской Руси в с. Чаплин в южной Белоруссии. СА, №2, М. 1961
- С.С. Ширинский. Курганы и дер. Ходосовичи. — АО за 1959. М. 1970

Чаплін — скранёвае кальцо;

Ходасавічы—прысьцёнкі і гузікі

«Приключения
Черепахи Зинаиды»

Прэзыдэнт
Беларускай Цэнтральнай Рады
Радаслаў Астроўскі

РДНАЕ СЛОВА

Із агню ды ў полымя

Міхась Кавыль

Быліца семнаццатая

Прышоўшы з працы, Язэп, перакусіў, лёг на ложак і стаў «студыяваць» п'есу. Прачытаўшы, сеў за стол і стаў занатоўваць на лаперы харктэрныя выказваныні герояў драмы з тым, каб выкарыстаць у сваёй прамове. Зрабіўшы выпіскі, Язэп накідаў кароткі канспект свае прамовы, як гэта робяць агітатары і пропагандысты.

—Пачну, падумаў Язэп, — з прамовы агітатара: «Сяляне і таварышы». Залі, напэўна, абурыйца за гэтыя слова, бо ж ніякіх сялянаў у залі ня будзе, а «таварышы» хоць і будуць у пераважнай большасці, але былыя. Тады я растлумачу, што гэтак распачынаў сваю прамову сталінскі агітатар на сходзе сялянаў, агітуючы іх уступаць у калгас, таму што ў «нас цяпер поўная сацыялізма, дык нам патрэбны і калгасы». Бачыце, паважаныя спадарыні і спадары, якая бязглаздая логіка. Ня можна не падзівіцца розуму простых людзей, якія не жадалі ўступаць у калгас. Вось выступае вясковы пастух дзед Зымітрок і кажа: «Калі кароўку даглядае сама гаспадыня, дык яно, малачко, гэтае самае, будзе, людцы добрыя, будзе. А, вось-жа, калі кароўку ўсе, знацца, будуць даглядаць, дык малачка ня будзе, людцы добрыя, ня будзе».

Але-ж сталінаўская прыхлябацелі, роз-

ныя Дышлі ды Вінцэсі Паскудныя, можа некаторыя з іх і самі того не разумеючы, вынішчалі найлепшых гаспадроў, такіх, як Андрэй Прыдарожны, называючы іх «кулакі», заганялі пакорлівых у тое калгаснае ярмо. І што-ж мы бачылі? Мелі калгасынікі, як той дзед Зымітрок казаў, малачко? Не, людцы добрыя, ня мелі. Сталін і яго папіхачы мелі, а не народ. Як ні душылі Дышлі ды Вінцэсі Паскудныя наш народ, але, як казаў Андрэй Прыдарожны, жыве беларусь і будзе жыць!

Ужо вечарэла. Нечакана прыйшла Аня, сказала «Добры вечар» і пайшла ў свой пакой. Язэн адказаў па-нямецкі: «Гутэн абенд, фроліт Аня, даўно Вас ня бачыў». Аня выйшла із пакою, села на ложак у прахадным пакой, адкінула ўзмакам галавы чорныя косы, што лезьлі на очы і ўсьмешліва запыталаася:

—Думаю, геру Язэпу без мяне ня сумна?

—Чаму Вы так думаецце?

—Думаю, бо бачу, як хто да мяне адносіцца.

—Вось гэта Вы ўжо дарэмна так кажаце, Як я могу іначай адносіцца, калі Ваш Якоб кажа: «Ніхт лебен Аня, Джозеп?»

—Які ён мой? —ускіпела Аня. Я зь ім не качалася ў ложку.

—Я ня ведаю пра гэта нічога, але-ж

шакалад прыносиць

—Мне ад аднага пагляду на той шакалад бляваца хоачца. Я, як пагляджу на той шакалад, дык бачу на ім кроў. Прывёў да мяне гэтага нямчуру фольскдойч Косьця Фарнэль. Ты яго ведаеш? ён і цябе прывёў. Яны пабылі ў мяне з гадзіну, пайшли. Назаўтра прымёрся нямчура сам, бяз Косьці. Гляджу, а ў яго у руцэ тоўстая, уся ў крыві палка.

—Вас іс лёс? —пытаю, паказваючи рукою на палку.

—Іх шлеген юздзіш, —адказвае і рагоча, як жарабец. Я няўпрыкметь за дзъверы і дала ходу. З таго часу і ўцякаю да братоў і сястры.

—Ну тады даруйце мне за няўвагу, бо я думаў, што Вы ўцякаецце ад мяне як нямецкага прыслужніка.

—Не, я так ня думаю пра тых, хто служыць у немцаў, бо я ім служу: падмітаю калідоры, мую падлогі. Трэба-ж неяк жыць.

—Так. Аня, трэба жыць, як набяжыць, кажа пагаворка. Я ведаю, што Вам жылося да вайны лепей, бо-ж Вы жонка каманьдзіра.

—Гэта ўжо Косьця табе набалтаў?

—Хто-б ні набалтаў, але-ж гэта праўда. Ці ня так?

—Ну, няхай будзе і так, але ты нікому пра гэта не кажы ды і Косьцю скажы, каб трymаў язык за зубамі, бо-ж гэта мне можа пагражчаць небясылекай.

—Усё магчыма. Будзьце спакойны: ад мяне пра гэта нікто не даведаецца. Ды і Косьця сказаў мне пад сакрэтам. Я думаю, што ён, хоць і фольскдойч, але не прадацель. Я зь ім пагутару. А цяпер хачу спытаць наконт тэатру. Сёньня-ж прэм'ра «Загубленага жыцця». Вы ня перадумалі?

—Не, я хачу пабачыць, бо даўно не была ў тэатры, а раней вельмі любілі мы з майм Лёняй хадзіць.

Аня заплакала і, выціраючи рукою сълёзы, пабегла ў спальню. Язэп чуў, як яна там перастаўляла ці адчыняла невялікі куфэрак, які стаяў у яе спальні. Неўзабаве яна вярнулася з коцкавай курткай і мужчынскім касцюмам у руках.

—На, вось памерай, —працягвачы Язэпу касцюм, сказала Аня, а куртку паклала на Язэпа ў ложак. Язэп узяў ваўніяны сіні касцюм, пайшоў у прыбіральню, памерыў. Касцюм ляжаў на Язэпу, як на яго шыты. Аня, як убачыла Язэпа, ізноў ледзь ні заплакала, але стрымалася і сказала: «Ты выглядаеш, як брат мойго Лёні. Наўрад, ці дачакаюся я яго. Насі на здароўё. А гэтыя нямецкія транты я выкіну ў съмечыце. Куртку таксама пакладзі ў свой чамадан. Прыйдзе зіма, будзеш надзяяваць».

Язэп ня ведаў, як атудзячыць Ані, дык ахваліў пад пах, прыціснуў і моцна пачалаваў.

Увечары пайшлі яны ў тэатр. Чэрвеньская сонца зырка съвяціла, ажно чырванела, хаваючыся за Дом Ураду, быццам не магло глядзець на разгруваджаны Менск. Язэп таксама ня мог стрымліваць хваліваньня, праходзячы міма нябожчыкаў-дамоў, якія аскаляліся павыбівымі вонкнамі, дзвярыма, угліядаліся ў неба аголенымі цалгянімі камінамі. Аня таксама час ад часу паглядала то направа, то налева, круціла галавою. Ішлі моўкі, думалі свае невяслія думы. Язэп хваліваўся, думаючи пра сваё выступленыне. Яму ніколі не даводзілася выступаць перад людзьмі, і ён баяўся засыпаша. Каб ня думаць пра выступленыне, Язэп звярнуўся да Ані: «А ведаеш, Аня, хто той хлопец, што прыходзіў да мяне?

—А хто?

—Партызан.

—Адкуль ты ведаеш?

—Мяне выклікалі ў СД на вочную стаўку.
 —А ты яго ведаў раней?
 —Так, мы разам былі на фронце.
 —А што яны пыталі цябе?

—Пыталі, адкуль я яго ведаю, чаго, ён, Макарэвіч, прыходзіў да мяне? Ён ім ужо сказаў, што прыходзіў да мяне, каб пераначаваць. І я сакзаў, што я ня быў дома, а Макарэвіч Янка сказаў маёй гаспадыні Аñі Бабкевіч, што ён хацеў папрасіць адрас. Я ня ведаю, ці СД ведала, што ён у партызанах, але ў мяне болей нічога ня пыталі й адпусцілі.

Так гутарачы, яны дайшлі да тэатра. Калі дзяўзярэй таўпілася шмат народу. Язэп прайшоў з Аñія да першага раду, сказаў пачакаць яго, а сам палез па невялічкай лесьвіцы на сцэну. Хутка залі напоўнілася людзьмі. Язэп расхіліў занавес і пачаў прамову. Адбарабаніў ён хутка, ні разу ня зьбліўся і выгукнуўшы «Жыве Беларусь!», саскочыў у залю, якая аглушыла яго воплескамі.

«Загубленая жыццё» захапіла гледачоў, хвалявалася ад пачатку да канца. Гледачамі былі менчукі, зь якіх мала хто паходзіў зь вёскі і перажыў жах калектывізацыі. Таму некаторыя ня верылі, што такое нешта магло адбывацца, як паказвалі ѹ алавядалі артысты. Аня таксама ня верыла, і калі вярталіся дамоў, пытала ѿ Язэпа: «Ня ўжо гэта праўда?» Язэп пашырдзіў гэта і расказаў яшчэ страшнейшую гісторыю, съведкам якое быў сам.

Назаўтра на працы Сымон Юр'яўіч, падышоў да Язэпа, працягнуў яму паперку і сказаў: «Прозьба твая задаволена. Можаш ехаць на Случчыну ў госьці да бацькоў. Заўтра а дзяяўтай падайдзі да былога Дому Чырвонай арміі, дзе зараз канцылярыя Рады даверу. Адтоль пойдзе машына на Слуцак

Язэп падзякаў Краўцову за клопаты і ўвесь дзень у думках хадзіў па роднай

вёсцы, размаўляў з маці, сёстрамі, знаёмымі. Прыйшоўшы з працы дадому пахваліўся Аñі, што паедзе да родных. Яна пажадала яму шчасльвай дарогі і пабегла ў Серабранку, бо даведалася на працы ад Косяці Фарнэля, што Якоб меўся нешта ёй прынесыці.

Язэп назаўтра пасьпяшыў да Дому Чырвонай армії, але там чакала яго непрыемная неспадзеўка: паездка ѿ Слуцак адмянялася. Ня высьвятляючы прычыну адмены рэйсу, вярнуўся дамоў, пасядзев у руздуме, што рабіць, і надумаўся схадзіць да Віктара, якога даўно ня бачыў. Язэпу Віктар ня вельмі быў патрабен, але цікава было ведаць, чым ён займаецца. Ведаў пра яго Яраслаў Вярбіцкі, але і ён штосьці не паказваўся. Язэп хацеў даведацца, ці прывозіць ён Маньку. А яна-ж пэўна, у лесе ягады не зьбірае. Віселі ѿ тэатральным сквэрэ на дрэвах падпольшчыкі, але Манькі сярод іх не было. Узмацняючы немцы тэрор, але на тэрор падпольшчыкі адказваюць тым-же крывавымі сродкам: забілі Фабіяна Акіньчыца, Уладыслава Казлоўскага, Вацлава Іваноўскага, а кіраўніка Беларускіх прафсаюзаў завалаклі для расправы ѿ лес. Франтавыя весткі съведцаць, што немцам даюць прыкурыцы. Бо і «Беларуская газета», і Гучыцка прац «тарэлку» прыпынілі «Весткі з фронту», бо няма немцам чым хваліцца. Трэба будзе папытаць у Віктара, ён-жа мае радыё. З гэтым думкамі і прыблізіўся Язэп да брамы Віктаравага дому. На лямант сабакі з дому выйшла Вера і незадаволена буркнула, стоячы на ганку: «Віктара няма дома», і пайшла назад. Язэп ведаў, што Вера яго ня любіць, таму і «ад варот паварот», ды ўсё-ж падумай: «А ці ня Манька ляжыць на канапе? Калі ляжыць, хай ляжыць, даля-жыцца дурнёха.»

Вярнуўся Язэп дамоў. Па дарозе зайшоў

да бабкі Аньюты, купіў бутэльку «Бурачнай», бо думаў, што нехта прыйдзе: ці Мікалай Арочка, ці Косьця Фарнэль, ці Валянтын. Але ў той вечар ніхто не завітаў. Ажно праз пару дзён зьявіўся нечакана Краўцоў.

Язэп павітаўся з Краўцовым і запрасіў у свой пакой. Прысেўшы на табурэтку каля вакна, Краўцоў паглядаеў на радыё на съязніе і сказаў: «Ня хвяляцца штосьцы немцы сваім посьпехамі на фронце». Язэп маўчаў, бо ня ведаў, што казаць: паддакаваць начальніку баяўся, а той казаў далей: «Шрэтар нядаўна прагаварыўся: «руsiшэ швайн» пайшлі ў «ангрыф». А яшчэ казаў, што Штэрнберга «ніхт шэссын», бо ён я быць, угадаў, што «мы будзем мець цяжкасці «нах Остэн». Штэрнберг так, як ты напісаў у «рарпарце»: немцы вайну прайграюць. Шрэтэр ўсё яшчэ ня верыць у пройгрыш, а ў цяжкасці, хача стрымаў слова, што ня будзе караць, калі напішам прайду. Так што, Язэп Міхайлавіч, можаш спаць спакойна.

—Прызнацца, —прамовіў Язэп, штосьцы неспакойна на душы.

— А ў мянэ, думаеш, спакойна?

—Ня думаю. Але ня ведаю, што вас прывяло да мянэ.

—А вось, гэты неспакой і прывёў. Жонка мая ў шпіталі. Нешта з сэрцам не ў парадку. Я толькі што ад яе. Доктар Багдановіч кажа, што нічога страшнага няма, але-ж...

—Спачуваю Вам, Сымон Юр'яўіч!

Язэп дастаў із шкафчыка бутэльку, паставіў на стол, схадзіўна кухню, прынёс закуску і сказаў:

—Давайце, Сымон Юр'яўіч, трошкі вып'ем, палечымся «лекарствам» бабкі Аньюты.

Яны выпілі, закусілі і Язэп пацікавіўся:

—Я чуў, ня ведаю ад каго, што Вы мой блізкі сусед, случчак, даўно зьбіраўся пагутарыць з Вамі, даведацца болей пра Вас, бо мянэ наауглі цікавіць людзі, асабліва

такія як Вы, Радаслаў Астроўскі і інші.

—Ну я не прафэсар, як Астроўскі, бо я быў «абаронцам ворага народу», у мяне знайшлі «сystэму антысавецкіх паглядаў»

—О, дык мы з Вамі, выглядае, із таго са-мага Саюзу Вызвалення Беларусі!

—Выглядае, што так, але я ня быў сябрам такога Саюзу.

—Бо яго і ня было. А стварылі яго гэ-пэувушнікі, каб прышываць гэты Саюз нена-дзейным элементам і заганяць іх на пагібел' у Сібір да Калыму.

—Мянэ не загналі ў Сібір, але із БДУ, дзе я вучуўся на гістарычным факультэце, на першым курсе, выгналі. Прайда, камісія пры Саўнаркоме БССР установіла мянэ ў правох студэнта. Дапамаглі мне пахаронка на бацьку, які загінуў як герой за Савецкую юладу, праца ў газэце «Беларуская вёска», дзе друкаваліся мае артыкулы ў духу «сац-рэалізму», дзяздом, дзе я прабыў два з паловай гады, вучоба у профтэхнікуме мэ-талістаў, праца на заводзе Варашилава. Стаяў я ізноў студэнтам, але вісела над маёй галавой «суровая вымова з папярэд-жаньнем». Я чакаў арышту, баяўся ўсіх і ўсяго. Пыталіся, чаму я быў дзесяць гадоў у камсамоле, а не спрабаваў падаць заяву, каб прынялі їх партыю? Я адказваў, што «яшчэ не лічу сябе падрыхтаваным да гэ-тага».

Я баяўся хадзіць у Дом пісьменніка, сустракацца з паэтамі і пісьменнікамі, за выключэннем Кузьмы Чорнага. Я, баючыся арышту, кінуў БДУ і паехаў у Данбас капаць «чорнае золата». Цяжкая праца шахцёраў, завербаваных беларусаў, падштурхнула мянэ напісаць аповесьць «Чоране золата». Вярнуўшыся із Данбаса, я панёс свой твор Кузьмы Чорнаму. Ён прачытаў і парай «ні-кому не паказваць», асабліва раздзел «Ах-рэмка».

—А чаму Вы не надрукуеце гэты твор?

—А ўсё зьбіраюся паслаць Сядуры ў «Новы шлях», а ніяк не зьбяруся.

—Мы з Вамі, Сымон Юра'явіч ня толькі сябры геаграфічныя, але і сябры на няшчасцю. Я таксама быў камсамолец, у партыю ня трапіў, меў «суроўую вымову з папярэжанынем», але ў Данбас ня ўцёк, дык адхапіў трэ гады кантолягеру. Але давайце пачачымся

Пасъля выпіўкі Краіцоў апавядыа: «За мною, як цень хадзіла «сystэма антысавецкіх паглядаў», але ў армію ўзялі, накіравалі ў Башкірью адбываць два гады, назначылі каманьдзірам узводу кулямётчыкаў. 22 чэрвень 1941 г. адабралі ад мяне кулямётны ўзвод (44 чалавек) і адправілі ў штрафны будаўнічы батальён на Уральскі алюмініевы завод, пасъля ізноў рэабілітавалі ёсць адправілі ў дзеянічную армію на Украінскі фронт.

—Ну, вось, ізноў нашыя съежкі перакрываюцца. Я таксама быў на Украінскім. Цікава, дзе вы прарываліся, калі вас акружылі.

—Мы прарываліся праз Шэпятайку.

—А нам маршал Цімашэнка загадаў праўнаваца на Лазавенкі. Ніхто не прарваўся. Толькі кавалеры ўдалося пераскочыць цераз кулямёты і мінамёты, але іх усіх патапілі ў Данцы.

—Нас таксама тапілі ў Данцы. З майго ўзводу, які мне ўсё-ж даверылі, з 98 чалавек засталося ў жывых толькі 18. Змучаныя, галодныя, мы пападалі ў ляску калі Ліпецка, і нас сонных паланілі аўстрыйцы.

—А мяне румыны.

—Ну а далейша ты ведаеш. Каб ня прыехалі Ермачэнкаўцы вызваліць беларусаў, наўрад ці давялося-б нам сягоння сядзець.

—Так, не давялося-б. Што там ні брэшуць некаторыя знаёмыя, не кажучы пра прапаганду падпольшчыкаў, якія абзываюць нас здраднікамі, каліябарантамі, але ні адзін

чалавек, які не страціў разум, сам сабе ня можа здраджаць, а здраджаць такім пазытам, як Сталін, я лічу найўышай нагародай. Калябараваць-жа можна па-рознаму: здраджаць свайму народу і стараца «выкруціць цяля ў круцяля». Мы належым да гэтай другой катэгорыі калябарантаў. А калябаранты з Масквой — здраднікі свайго народу, яго магільшчыкі.

—Так, слушна разважаеш, Язэп. Але мы загаварыліся. Я вось што хацеў табе сказаць. Як толькі мая Людміла паправіцца, мы думаём паехаць у Нямеччыну на экспкурсю. Мяне будзе замяняць Іосіф Беразоўскі.

—А чаму не Язэп?

—Ну, гэтак ён пішаца. Русафіл, такі, як Анупрэйчык. Ня любць беларусаў хоць у самога беларускую кроў цячэ. Бачыш, беларусы разрабавалі бацькаў майстрак. Знайшоў такую-ж як і сам «былыу баранэсу» із Эстоніі Энософ Вандку і падсунуў у наш аддзел сачыць за мною. Чуў я, што хутка будзе арганізоўвацца Беларуская Цэнтральная Рада, беларускія войска і Саюз Беларускай Моладзі.

—Позна хапліліся, мне здаецца.

—Ну, лепей пазней, як ніколі. Дык вось што я хацеў яшчэ сказаць. Будучы, як выгляде, прэзыдэнт БСР, Радаслаў Астроўскі, зьбіраецца ехаць у Слуцак. Так што, маеш нагоду пабываць у бацькоў. Я табе скажу, калі ён будзе ехаць.

(Працяг будзе)

Святлана Белая

Перапісчык

Вясна 1912 году была ў поўным разгры. Падышоў, нарэшце, і жаданы дзень роспуска на летнія вакацыі. Наперадзе было некалькі экзаменаў і ўсё—пачыналася шчасльвейшая пара студэнцага жыцця. З гэтым радасным настроем ліцэй 1 курса Дзямідаўскага юрыдычнага ліцэю Максім Багдановіч вяртаўся да хаты. Добрае надвор'е, цеплыя вечеры, што час ад часу падымалі ў блакіт трапевенскага неба лёгкія праэрыстыя аблокі з ябланевых пляёсткаў,—спрыялі радаснаму творчаму настрою. І ад навакольнай прыгажосьці, ад пачуцьця завяршэння першага, такога складанага году вучобы ў нелюбімым ліцэі, ўсё сипяvalа ўнутры.

Максім ішоў уздоўж наберажнай. Над Волгай плыў прыгожы перавон званоў Спасскага манастыра. Званы склікалі манахаў і яраслаўцаў у Спасскі сабор.

—Якое-ж святыя сёньня?—падумаў Максім, парашуаўшыся з Святой брамай манастыра. І раптам, як маланка, пранеслася думка: калі сёньня святыя, то можа і прыехаўши архімандрит дазволіць яму паглядзець музей Спасскага манастыра?

Пазнаёміца з багацьцем скарбаў гэтага аднаго з найбагацейшых і таямнічых музэяў Яраславлі было складана, але вельмі прынадна. Спасскі манастыр быў заснаваны ў

Яраслаўлі ў канцы XII ст. У 1216-1218 г. на яго тэрыторыі былі пабудаваны першыя каменныя храмы. У тыя-ж годы, тут была закладзена бібліятэка, якая ўжо на пачатку свайго існавання налічывала тысячи кніг. Пажары і войны неаднойчы зынчтажалі бібліятэку, але Спасскі манастыр папаўняўся новымі выданнямі. Так як патронам манастыра быў Іван Грозны, які неаднойчы ўкрываўся з яго съценамі ад ворагаў, то можна толькі згадаўваць, якія шчодрыя дары атрымоўваў манастыр.

Музэй манастыра размішчаўся ў рызніцы. І толькі архімандрит даваў дазвол на яго наведаваньне. Праўда, часам добры вартаўнік-манах, дазваляў на некалькі хвілінаў зайсыці ў рызніцу і паглядзець, якія незвычайнія скарбы мае музэй, але гэта здараўся вельмі рэдка.

Першы раз Максім наведаў рызніцу манастыра, будучы гімназістам. Экскурсью для сваіх гадаванцаў арганізаваў настаўнік гісторыі Парфіры Мізінаў. Максіма тады вельмі ўразіла калекцыя старажытных рукапісных кніг. Па-сунтасці, гэта было ягонае першае знаёмства з рукапісамі. Пасьля, у час свайго наведавання Вільні, ён бачыў старадрукі і рукапісы ў Беларускім музэі імя Івана Луцкевіча. Пэўна, што за некалькі гадзінаў, якія Максім правёў у музэі, ён мог толькі бегла азнаёміцца з

багацьцем беларускага народу. Але яму вельмі хацелася яшчэ раз праглядзець старжытны пажаўцеля старонкі пергаменту, учытаца ў скун্যа радкі, поўныя глыбокага зместу, у якія ўкладалі ёсю сваю душу манахі-перапісчы і летапісцы.

Каля Святой брамы, якая адгароджвала манастыр ад вонкавага съвету, Максім прыпыніўся. Нейкай незразумелае хваляваньне ахапіла яго. Ён паставяў крыху, а пасьля рашуча адчыніў дзвёры брамы. Вартайника не было, і Максім без нікіх пепрашкодаў увайшоў на тэрыторыю манастыра. Зьдзівіла яго незвычайнай цішыня і бязлюднасць. Нікога не ўбачыў ён ля манастырскіх кельляў і Спаскага сабору. Цішыня была і каля рызыкі. Дзвёры ў яе таксама былі адчынены. Максім увайшоў у будынак рызыкі, прайшоў некалькі кроکаў цёмным карыдорам...

— Малады чалавек, жадаеце азнаёміцца з музэям манастыра?

Голос належыў старэнкаму сівому манаху, які зьявіўся так нечаканы і бясшумна, што зьянтэжаны хлапец нават разгубіўся.

— Так, вельмі хачу,— нарэшце, прамоўвіў Максім. Гэз надзеяй запытаўся.— Калі мажліва, то я хачеў—бы пабачыць рукапісны аддзел.

— Рукапісы—гэта добра,—сказаў манах.

— Сёня мы якраз маєм новыя паступленні. Архімандрит прывёз.

Максім увайшоў у невялікую залю. Тут пахала прымесным пахам ладану і воску. Рукапісы стаялі ў шкляных шкафах. Старышчок адчыніў шкафы і даставаў зь іх кнігі. Даставішы некалькі, ён сказаў.

— Можаце пакуль праглядаць гэтыя, а я пасьля прынясу Вам новыя рукапісы.

Максім застаўся адзін. Кнігі былі пакрытыя бурай скурай, зь медзянімі і сярэбранымі філігранямі. Пісаліся яны, відаць,

гадамі, бо можна было прасачыць, як з часам мяняўся почырк перапісчыка. Некаторыя рукапісы перапісваліся, відаць, зусім старымі людзьмі, бо літаркі тэксту ледзь прыкметна дрыжалі. Але якія прыгожы быly застаўкі, у выглядзе незвычайніх кветак, зьявою, птушак! Немажліва было адараўца вока ад гэтага сацьвецця завіткоў і ўпрыгожваньняў. Максім уважліва ўчытаўся ў радкі летапісаў, некаторыя з якіх ён занатоўваў на чыстым аркушы паперы. Так у чытаньні і раздуме прайшло некалькі гадзін. Працу прыпыніў сівенькі вартайник музэю, які прынёс невялікі фаліант.

— Гэтую кнігу архімандрит Маскоўскі сёня падарыў нашаму манастыру. Вы толькі паглядзіце, што гэта за рукапіс. Ніколі я яшчэ не бачыў такога.

Максім паглядзеў і падзівіўся. Не, зъмест рукапіса быў звычайны, бо «адны і тыя-ж рукапісы знаходзіліся як у Кіеве, так і ў Полацку, і ў Уладзіміры, вытвораныя, напрыклад, у XI—XII стагоддзях». Нешта незвычайнае пабачылася яму ў роўным, быццам-бы друкаваным тэксьце кнігі. Не было харэктэрных завітушак, малюнкаў кветак і зьявою, але была такая незвычайная лёгкасць, такая ажунасць! Літаркі быly напісаны так роўна, што праста на ве-рылася, што кніга пісана чалавекам, а не друкавана на станку. Глянуў на год стварэння кнігі і падзівіўся 1022 рок. Месца—Полацак.

Дрыжыкі прабеліся па целу. У гэты-ж час вялікая Еўфрасіння Полацкая папрасіла япіскапа Полацкага Ілью, што кіраваў прастолам сьвятой Сафіі ў Полацку, дазволіць ёй жыць у царкве сьвятой Сафіі ў кельлы каменнай. І той дазволіў ёй жыць там. «І яна ўвайшла туды, і ўспрыняла най-падзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пі-

саць кнігі сваім рукамі, і прыбытак (ад прадажу ix) аддавала тым, хто патпросіць». І пайшлі па съвету кнігі Еўфрасіні Полацкай. І неслі гэтыя кнігі ня толькі асьвету і праўду жыцця, але цяплю съветлай душы полацкай манашкі. Ад яе, Еўфрасінны пайшла добрая традыцыя асьветніцтва, разъвіцца пісьменнасці беларусаў. «І раззвіццё беларускай пісьменнасці ішло чым далей, тым усё больш бардзючым крокам і павялічывалася не ў арыфметычнай, а ў геаметрычнай прагрэсіі; так камень, ідуучы да дна соннага става, робіць на яго люстранай гладзі спачатку ледзьве відны, але што раз болей пашыраючыся круг; такім-жа парадак узрастала і нашая пісьменнасць.»

Можа калісці і да гэтай кнігі, якую Максім трymаў у руках, датыкаліся руکі Еўфрасіні.

Зноў зазванілі званы, якія клікалі на вячэрнюю службу.

—Малады чалавек,—з'явіўся вартаўнік.—Пара зачыняць рызыніцу ѹ ісьці на вячэрнюю ў Спаскі сабор.

—Якое съвята сёньня? — спытаў Максім, прыслухоўваючыся да велічнага съпеву званоў.

—Дзень съвятої Еўфрасінні, княгіні Полацкай. Гэта адна зь першых праваслаўных съвятых, і сёньня вельмі вялікае съвята.

І тут Максім усё зразумеў: і чаму менавіта сёньня яму захадзялася прыйсці ў Спаскі манастыр. І чаму сёньня яму пашчасціла пабачыць старажытныя рукапісы. І чаму сёньня ён убачыў рукапіс з Полацку, Яе, зараз Максім не сумніваўся, Еўфрасіннеўскі рукапіс. І ў съпеве званоў чуўся яму голас самой Еўфрасінні. Ёй некалі маліліся ягоныя продкі, просячы выратаваць іх ад няшчасціяў. Ёй малілася і ягоная маці:

Калі я малюся шторанак, Табе,
прэпадобная Еўфрасінні,

І прашу вярнуць памяць майму народу,
Ты сумна глядзіш на мяне
І нічога ў адказ не гаворыш.

Калі я стаю прад Табою апоўдзень
З надзеяй, што ты зноў дзеши
крайне майт ратаваныне
Ты быццам на бачыш мяне срэзъ сълэзы,
І я бязгучна сама пачынаю плакаць

Калі я приходжу паслья зараніцы
І з'яўляюся зноў да Цябе,
прэпадобная Еўфрасінні,
Даць майт Беларусі
Веру, надзею, тваю апеку
Ты зноў маўчыш, але у тваім маўчаныні,
я чую адказ.

Таму шторанак, штопоўдзень, штовечар
Я іду да цябе ізноў,
І прашу за мой народ
І яго загубленыя съвятыні,
З надзеяй, што Ты,
прэпадобнейшая Еўфрасінні,
Выканаеш маю адзінку просьбу.

Разам з вартаўніком Максім выйшаў з рызыніцы і накіраваўся да Спаскага сабору. Служба, на горан Еўфрасінні Полацкай, пачалася ўрачыста і велічна. Максім стаяў у царкве і ціха дзікаваў Еўфрасінні за ту ласку, якую яна аказала яму сёньня. І стоячы ў царкве, з'яўляючыся ў малітве да яе, заступніцы беларускага народу, нараджаліся аднекуль забытыя радкі, навеянныя ўражаньнем сустрэчы зь сьв. Еўфрасіннай Полацкай.

На чыстым аркушы, прад вузенькім акном, Прыжога літары выводзіць ён пяром.
Устаўляючы паміж іх чорнымі радамі
Чырвоную страку: усікімі цвяцтамі,
Рознакалёрнымі галоўкамі з'яўляю
І птахі навіданых, спляценнем завіткоў
Ён пакрашае скрэзъ—даволі ёсьць знароўкі—
Свае шматфарбныя застайкі і канцоўкі
І загалоўкі ўсе, —няма куды съпяшыць!

ПАНЯЦЬ ЗЯЛІ

Мае ўспаміны

Анеля Катковіч

У часе знаходжаньня ў лягеры я зблізілася з жонкай Бухарына. Яна вельмі добра ведала ангельскую мову, яку я пачала вывучаць, будучы ў Нямеччыне. Гуляючы ў лягеры з гэтай жанчынай, мы гутарылі па-ангельску, але толькі тады, як нас ніхто ня чуў. Калі нехта да нас прыбліжаўся, мы адразу спынялі гутарку. Вучыцца ў лягеры ў tym часе чужой мовы было забаронена. Вельмі ахвотна зтаямалася са мною ангельскай мовай праўдзівая ангелька, таксама з вышэйшай асьветай (прозьвішча яе ня помню). Але, на маё няшчасьце, як толькі пачынала я вучыцца, адразу мяне мучыў галаўны боль і мусіла перапыніць лекцыі. А мне так не хацелася губляць дарма часу ў лягеры. Брала кнігі ў бібліятэцы, але чытаць было мне цяжка. Праходзячы 24 км дзённа, я вельмі стамлялася. Яда ў гэтым лягеры была яшчэ горшая, чым у папярэдніх, а праз нейкі час пачалі мы галадаць, бо не давозілі прадуктаў. Не хапала хлеба і бульбы. Тры разы на дзень давалі нейкую мутную поліўку і кавалачак хлеба, поўнага калючых осьцяў. Кладучыся спаць я ўсыміхалася да сябе, думаючы, што пасьля ночы дастану ізноў поліўку і кавалачак калючага хлеба. Толькі нач пераспаць, думала я, як ізноў буду есьці.

У гэтым лягеры перажыла я такі выпадак. Аднойчы, прышоўшы з працы, кінулася зму-

Заканчэнне. Пачатак у № 2(32)-3(33)

чаная на нары, каб адпачыць, але ня доўга ляжала. Нейкай сіла падхапіла мяне з нар і накіравала ў санчасцьць, у якой ніхто мяне ня ведаў, бо, як я вышэй узгадвала, дала сабе слова, не хадзіць туды больш. У пакоі сядзела некалькі чалавек, а між імі нейкі вайсковы афіцэр. Падыйшла я да яго і кажу: «Гражданін доктор, я не больная, но я очень устала и прошу дать мне один день отпуска».

Доктар сказаў мне распрануцца, выслушай і сказаў: «Вы просните один день отпуска, а я даю вам яго на две недели». Падумала я, што ён з мяне жартуе. Калі я была сапраўды хворая, то мне не давалі ані воднага дня на адпачынак, а тут далі цэлых два тыдні. Глядзжу я на яго і вушам мя веру, не крахаюся з месца. А ён зноў паўтарае мне: «Одевайтесь и завтра на работу не выходите».

Вярнулася я ў барак і расказала пра ўсё гэта пані Ірэне Гузар. Кажу ёй: «Я сама ня ведаю, што мне рабіць: выходзіць заўтра на працу ці не». Ірэна Гузар растлумачыла мне: «Сёньня ўсіх слабейшых клікалі ў санчасцьць і давалі 2 тыдні адпачынку, так што і вам далі. На працу заўтра можаце не выходзіць». Гэта было, як сапраўдная казка. Прыйшла вясна, стаяла прыгожая надвор'е, я адпачывала. Сядзела перад баракам на сонцы і нічога не рабіла. У tym часе атрыма-

ла першу пасылку ад цёці Гэлькі, у якой была цёплая хустка, лыжка, сала і сухарыкі. Адпачынак і пачка мяне падтрымалі. Пасыль двух тыдняў мой адпачынак пабольшылі яшчэ на столькі-ж часу.

У гэтым лягеры пазнаёмілася я з Анейляй Дзвульскай, дачкой прафэсара Віленскага ўніверсітэту, вельмі прыгожай і добрай жанчынай, якая вельмі цярпліва зносіла ўсе цяжкасці лагернага жыцця. Пазнала таксама я Галіну Кобяк з Баранавіч, якая як і я хварэла гіпэртаніяй. Галіна не дачакала волі і памерла ў лягеры. Запрызьнілася і з савецкай беларускай-географам Марыяй Івановай, асуджанай на 25 год лягера, якая не расставалася з партрэтам Сталіна.

Пасыль адпачынку зноў пачалася цяжкая праца. Вясна хутка мінула, і настала гарачае лета.

Лета на Сібіры страшнае, бо з прыходам яго зьяўляюца камары і мошка, ад якіх паветра здаецца густым і чорным. Выходзячы з бараку трэба надзяваць на галаву накамарнік, але ўсё роўна, мошка праз малыя дзюрачкі пералізала і кусала, вельмі балюча. Укушанае месца пачынала пячы, чырвонець і пухнучы. Мы хадзілі ўвесел час запухлымі тварамі, рукамі, ногамі. А съпека стаяла невыносная. Увесел час хацелася піць, але вады не было. Усе мы былі ў доўгіх штанах, кашулях з доўгімі рукавамі і ў вялізарных камашах на гумовой падошве, якія спадалі з ног. Нам заўсёды прывозілі боты, прызначаныя для мужчын, а для мужчын прывозілі жаночыя нумары. Яны таксама мучыліся ў цесным абутку, як і мы ў вялікім. Каб адгандыць машкару, мы плялі з галінак дрэваў вянкі і апраналі іх на галаву.

Былі ў нашым лягеры манашкі, якія адмаўляліся працаўцаць, гаварылі: «Ня будзем працаўцаць на сатану». Саджалі іх у карцар,

мучылі, але нічога не дапамагала. Вартаўнікі былі людзі спэцыяльна вышканеныя—садысты, якім дастаўляла прыемнасць зьдзекаваца над безбароннымі. Помню, як вывелі з карцару з кайданамі на руках манашку і далучылі да нашай брыгады. Жанчына была ўжо старая. Пайшла з намі ў лес, а працаўцаць не хацела. Вартаўнік пачаў над ёй зьдзекаваца. У лесе было шмат машкары і камароў, і ён загадаў зьніць ка-шулю, накамарнік, узяць у руکі калодку і хадзіць па палянцы па кругу. Адразу на яе голыя плечы населяла машкар і так пакусала, што аж кроў ішла, а яна не магла яе адагнаць, бо рукі былі знятых. Хадзіла і пашутала: «Господи, прости мену». Нарэшце, упала. Тады вартаўнік паклікаў мяне да сябе і прыказаў падніць яе на ногі. Папярэздзіў: «Калі ты гэтага ня зробиш, сама будзеш хадзіць, як яна распранутая». Чаму ён мяне выбраў, ня ведаю, відаць, не падабалася я яму, бо была адна з найслабейшых. Пачала я прасіць бабку, каб мяне пашкадавала і даўжэй не ўпіралася. Нічога не памагло. Тады вартаўнік загадаў усім разысьціся на стороны, паставіў манашку пад дрэва і накіраваў на яе зборю. Выстраліў, але ў бок, манашка засталася жывая, але працаўцаць яна не пачала.

Часта вартаўнікі, ідучы з намі дарогай, калі мы нясьлі на плячах калодкі, загадвалі нам затрымкацца, зьніць накамарнікі, трymаць у руках коладкі. Яны ў гэты час назіралі, як нас абсядала машкар, як яна кусала нас да крыві. Да таго-ж было вельмі горача, пякло сонца і страшнна хацелася піць, а ў мяне балела галава.

Аднойчы мы пайшли ў лес па дровы, ужо напілаваныя. Трэба было ўзяць па калодцы і нясьці назад у лягеры. Калі мы прыйшли на месца, мацнейшыя жанчыны кінуліся да кучы дроў і выбіralі сабе калодкі лягчэй-

шыя. Я дабралася да кучы апошнай, для мяне засталася самая цяжкая калодка. Па дарозе я стала адставаць. Зауважыўши гэта, вартаўнік пачаў мяне падганяць. Біў ён мяне па галаве, пагражаў, што застрэліць, але нічога не памагала. Усыця я была ззаду. Калі, нарэшце, дайшлі мы да лягера, усе скінулі свае калодкі з плячэй, вартаўнік загадаў мне прайсьціся некалькі кругугоў з калодкай па двары. Я, ходзячы, страціла прытомнасць і упала.

Аднойчы загадалі нам ісьці па муку на станцыю, адлеглую ад лягера 7 км. Вялізарныя міхі з мукой трэба было перавесіць на палку і ўзяць на плечы двум асобам. Я ніяк не могла крануць мяшка з месца. Ізноў вартаўнік біў мяне па галаве і штурхá, кryчаў з усёй сілы да нічога не дапамагала. Я не могла скрануць мяшка. Чулася я вельмі кепска—мела свой час. Калі прыйшлі ў лягер, вартаўнік заяўіў начальнству, што я адмаўлялася ад працы. Загадалі пасадзіць мяне ў карцар. Вартаўнік, што вёў мяне, аказаўся людзкім. Калі ён адмыкаў дзъверы, я сказала: «Я такая хворая, мне так страшна баліць галава і маю свой час сёньня». Пачуічы гэта, ён пайшоў са мною ў санчасцьць, праверыцы, ці праўду я гавару. Там праверылі і адпусціцілі мяне.

З гэтага легера, паслья некалькі месячнага «адпачынку» паслалі мяне ізноў на лесапавал, але там я была нядоўга, бо трапіла я ў лягер, дзе шычпалі слюду. Работа гэта была лягчэйшая, але вельмі нездравая, бо трэба было цэлы дзень і цэлую ноч дыхаць пылам. Працевалі на дзве зымены Адзін тыдзень ноччу, другі—удзень. Святаў мы на ведалі. Спалі мала, бо паслья начнай працы заўсёды знаходзілі нейкую іншую для нас працу. Трэба было разгружаць вагоны, мыць падлогі ў гарнізоне, то пілаваць дровы, адкідаць сынег.

У нядзелю палілі лазню для гарнізона і заўсёды пасылалі туды некалькі чалавек. Брыгадзір пачынала назначаць працаўнікоў да гэтай працы ад мяне, бо я ня мела пасылак, і не дзялілася зь ёй імі, ня ўмелася іншыя бараніцца. Для лазні траба было напілаваць дроваў, выцягнуць са студні абмерзлым вядром вады ды напоўніць з вялізарныя кладзі. Студня была такая абледзянялая і пры самай зямлі, што было страшна стаяць над ёй. Можна было лёгка паслыгнунца і ўляцець у ваду. Шост быў таксама аблядзянялы і слізкі. Выцягнутае вядро паднімалася ўверх, а там стаяла жанчына яй улівала ў карыта ваду. Рукавіцы былі замерзлыя, руки халодныя, бушлат і валенкі абледзянялыся, з носа лілося, расыніцы склеяліся. Працевалі так ад раніцы да познай ночы. Такая праца ў мяне была кожную нядзелю, хаця часамі наша брыгада адпачывала. Мой галаўны боль усіліваўся. У лягеры толькі і гаварылі, што пра съмерць. Людзей памірала вельмі многа. Адна жанчына пачала адкідаць снег і упала мёртвая, другая нахілілася мыць падлогу і павалілася замертва. Трэцяя несла дровы і не дзянесла да бараку. Чацьвёртая, вязучы ваду ў бочцы, падпёрла сабой бочку і упала... Памерла і мая прыяцелька Галіна Кобяк, якая ўжо канчала тэрмін і зьбіралася да дзяцей ў Баранавічы. Яе смерць была для мяне вялікім ударам. Мне вельмі шкада было таксама прыгожай летувіскі, якая канчала свой 5-і гадовы тэрмін. Праз увесі час ня мела яна сувязі з бацькамі і толькі пад канец тэрміну знайшла іх. Яна так аслабела ў часе працы на слюдзе, што, калі яе, нарэшце, прывялі ў санчасцьць, то яна там адразу памерла.

Помню, пачалі ў нас хварэць на грып. Кожную хворую разам з ложкам забіралі з бараку. І так, калі я захварэла сказалі ўзяць

свой сяньк і выйсьці з бараку. Прыялі мяне ў гігіенічны пакой, у якім адна пры адной, на падлозе, як селядцы ў бочцы, ляжалі хворыя. Ня было там месца, дзе ступіць, а на мяне крычалі: «Лажыся». Нарэшце, паларажылі мяне на стале. Зьблі паraphакамі крыху тэмпературу й адразу выпісалі.

У часе начальнай працы на слюдзе нам да-зваліялі співаць. Співалі пераважна ўкраінкі. Некаторыя мелі вельмі прыгожыя галасы. Украінак было многа, 50% сярод асуджаных. Шчыпалі жанчыны сліду і сипя-валі на чатыры галасы. Співалі розныя песні: старыя і новыя, створаныя вязнямі, у якіх расказывалі аб сваёй цяжкай долі ці выказваі тугу за бацькамі, ніхто з нас не спадзіваўся пабачыцца з роднымі. Хаця між намі і хадзілі розныя пагалоскі аб амністы, аб нейкіх зъменах на Савецкім Саюзе. Толькі зъмена магла прынясьці нам волю. Інакш нічога добрага нельга было чакаць. Блатныя часта мелі амністыю. Для іх былі іншыя законы, чым для палітычных. Пагалоскі крыху падтрымлівалі нас на духу.

У лягеры можна было спаткаць вельмі цікавых людзей. Але нас бесперапынна перакідвалі з месца на месца, з аднаго лягера ў другі. Бывала, вернешся з працы, а тут кажуць браць свае рэчы і пераходзіць у іншы барак. У кожным бараку былі мейсцы лепшыя і горшыя. Напрыклад, каля паraphакіх ніхто не хацей спаць. Жанчыны, пачу́шы, што перасяляюць у іншы барак, хапалі свае рэчы і беглі як найхутчэй, каб заніць лепшае мейсца. Зразумела, мацненайшыя былі першымі. Каі і ўдавалась часам слабейшай дабегчы раней і заніць сабе лепшае мейсца, то ўсё роўна, яна на ім не затрымоўвалася. Прыйягала блатная і выгняяла яе.

Усе ў лягеры працевалі цяжка. Лёгкая праца была ў бібліятэцы, капцёрцы, сан-

часыці, гігіенічным пакоі, пажарнай, а таксама у брыгадзіраў. Тых, хто працаў на лёгкіх працах, называлі ў лягеры прыдуркамі. Яны пачувалі сябе лепшымі, хадзілі лепш апранутымі, лепш чым мы елі і лепш выглядалі. Былы імі пераважна тыя, хто займаўся даносамі або мелі добрыя пасылкі і малгі, як кажуць, падамазаць, дзе трэба.

Спатаціліся ў лягеры закаханыя ў сабе жанчыны. Адна з іх была падобная на мужчыну, мела падстрыжаныя, як мужчына валасы, хадзіла толькі ў штанах, курила. Другая была больш далікатная, жаноцкая. Жанчын-мужчын было менш ў лягеры, і яны мелі вялікую павагу. Часта здраджвалі сваім партнёрам. Пакінутая вельмі перажывалі, а адна вельмі прыгожая і, як здавалася інтэлігентная латышка, нават звар'яцела.

Працууючы на слюдзе, мая гіпэртанія штораз разъвівалася, а галаўныя боль ўзмацняўся. А мяне ўсё кармілі паraphакамі і не зэзваліялі з працы. Паraphакі ад галаўной болі я прымала некалькі разоў на дзень, Часамі не магла ступіць кроку, так балела галава. Не магла я павярнуць галавы, і каі хто-небудзь да мяне гаварыў, я варочалася да яго цэлым тулавам. Пасылак я не атрымлівала, таму што напісала да цёці Гэлькі, каб мне нічога не прысыала, бо мне ўсяго хапае. А сама была такая галодная, што каі адночы нас павязылі ў гарнізон мышы падлогу і я ўбачыла ў брудным вядре лісткі капусты, то падышла да гэтага вядра і стала есць лісткі.

Аднагодня прыехалі вязні з Казахстану, зь лягера, дзе была Вера. Між іншым былі там Верны сяброўкі. Вось яны, пабачыўшы, у якім я знаходжуся стане, напісалі лісты да Веры і Франка. Вера тады працевавала ў пашывачнай і прыходзілася ёй лепш чым мне. Адразу прыйшла ад яе пасылка, а ад Франка

грошы. Магла я купіць сабе мёду, і ён мяне падтрымаў.

Раней, чым прыехалі да нас Верны сяброўкі, даведалася я ад цёці Гэлькі, што памёр Славік. Прадчувала я гэта па сваіх снах. Усьцяж бачыла Веру адну і такую сумную.. Калі я яе пытала, дзе Славік, яна не магла выгаварыць слова—памёр. Паўтарала толькі: Славік, Славік. І я здагадалася, што зь ім сталася. Атрымаўшы ліст з такой весткай у часе перапынку, я пачала варяцець. Ды крыві падзёrlа сабе твар і руки. Нагаварыла Бог ведае што надзірацелям, разыйшлася да такой ступені, што мяне хацелі пасадіць у карцар. Пашчасціла толькі, што быў добры начальнік, і калі я расказала яму, чаму так рабіла, паказала ліст, ён адпусціў мяне. З таго часу начальнік адносіўся да мяне зь вялікай сымпатыяй. Калі толькі прыходзіў у барак, заўсёды пыталаўся, ці перастала я ўжо плакаць.

У часе працы на слюдзенамастаўшчыне на чытані газэту. Вось аднойчы прачыталі, як камасамольцы дабравольцы, паехалі ў Сібір на Ангару і пабудавалі электрастанцыю над гэтай ракой. Пачуўшы гэта, у цаху паўстаў вялікі шум і крик: «Якія камасамольцы, там будавалі? Гэта-ж мы там былі, мы працавалі і мучыліся. Сколькі там загінула вязняў», — крывачалі жанчыны.

Аднойчы ў мяне так разбалелася галава, што я зусім не магла працаваць. Выйшла і села перад цэхам. За мной выбегла з крыкам брыгадзір, крічала, чаму не працую, а я і гаварыць не магла. Дабралася да санчасці, дзе далі мне парашок. За гадзіну ці дзве ізноў пайшла ў санчасць па парашок. Якраз была там вольная доктар. Калі медсястра закрычала, што мне толькі што далі парашок, я сказала, што ён мне не дапамог, і я не могу вытрымаць боль. Чуючи гэта, доктар запытала мяне ці мерылі мне калі-небудзь

ціск крыві. На мой адмоўны адказ узяла аппарат і змерыла мне ціск. Задрыжаклі яе рукі, не магла знайсці яна карты маёй хваробы, а калі знайшла сказала ісці ў барак, легчы і не выходзіць заўтра на працу. Дазнаўшыся, што я сплю на верхніх нарах, прыказала паклікаць брыгадзіру. Загадала ёй палажыць мяне на ніжніх нарах. Брыгадзір сказала, што на ніжніх нарах спяць толькі хворыя і інваліды. На гэта доктар адказала: «Знаю вашу брыгаду, у вас толькі адна цяжка хворая — гэта Катковіч».

Ноччу мне здавалася, што на мяне нехта наваліўся і душыць. Хутка пасъля гэтага дня мяне адаслалі ў шпіталь, дзе я пробыла два месяцы і вярнулася у лягер з IУ катэгорыі інвалідастцы. Так з I катэгорыі я перекосчыла адразу на IУ, каторую мусела мець пасъля прыезду ў лягер. А я тры гады так цяжка працавала, будучы інвалідам.

Які быў у мене тады ціск крыві, калі першы раз мерыў доктар, я не ведаю, бо мне не сказали. Раз толькі падгледзіла, як запісывалі 250/140.

Яшчэ калі я мела першую катэгорию і працавала на слюдзене, то кожную восень нас вазілі выбіраць бульбу. Калі я ехала туды першы раз, нам сказали ўзяць з сабою пустыя сеньнікі. Прыехаўшы на месца, загадалі іх здача, каб набіць саломай. Калі іх набілі, усе жанчыны кінуліся да сеньнікоў, і хапалі, які папала. А я, наўгуня, думала, што кожны бярэ свой, і бегала ад аднаго да другога, шукаючы свайго. Пакуль я так шукала ўсе расхаплі сеньнікі, і я засталася без ніякага. Панясль ўсе свае сеньнікі ў будынак. Занялі ўсю падлогу. Калі я прыйшла, то ня было для мяне мейсца нават стячага. Завяла тады мяне брыгадзір у пражарку, дзе вешалі мокрыя бушлаты і валенкі. Была яна ўсё завешаная. Ад пары было душна і тошна. Працууючы цэлы дзень

на полі,noch праводзіла я на голай зямлі ў душнай пражарцы. Выбіралі бульбу заўсёды позьняй восенью, калі сънег пачынаў па-даць. Працаўалі ад цямна да цямна. Вярнуў-шыся, ня мелі, чым вымыць рукі, мылі іх снегам. Выбіралі бульбу рукамі. Давалі кожнаму баразну і ня можна было адстасць ад іншых. Брыгадзір ішла ззаду і правярала, ці чиста мы выбіраем. Былі мы такія га-лодныя, што на полі елі сырую бульбу.

Будучы ў шпіталі, мы таксама працаўалі. Хадзілі ноччу абіраць бульбу на кухню. Там я аднойчы зъела кавалак рыбы і атру-цилася. Ледзь мяне выратавалі.

Паслья шпіталя начала працаўаць у хлебарэзцы. Там мела дастаткова хлеба і цукру. Але там працаўала толькі сем ме-сяцаў. Паслья ізноў трапіла на слюду.

У гэтym часе пазнаёмілася з пані Гра-жынай Ліпніскай, Марыяй Гэрман, украін-кай Мысак. З паній Гражынай пры адным стале сядзела на слюдзе. Эта была вельмі цікавая полька, інжынер па прафэсіі. Цяпер яна у Варшаве. Пані Гэрман паходзіла з Вільні. Вельмі кепска чула, але мела фена-менальнную памяць. Умела вельмі прыгожа расказываць кнігі, якія калісьці прачы-тала. Ведала шмат беларускіх вершаў. Спалі мы на адных нарах. Яна памерла ў Хыліцах.

Паслья съмерці Сталіна, усе началі пі-саць скаргі. У лягеры ўмовы палепышліся. Началі плаціць нам гроши, палепышліся харчаваньне. А хлеба мела аж замнога. Ар-ганізаваліся розныя кружкі: шыцця ікрою, замежных моваў, вязаньня і т.д. У крамах можна было нешта купіць з харчоў.

Началі з'являніць з лягера, першымі выпусыцілі ўсіх немцаў. Паслья па чарзе сталі выклікаць нас і адпускаць да хаты. Дачакалася і я вызваленіня. Месяцам раней атрымала тэлеграму ад Веры, што яна едзе дамоў. Мне аб'явілі свабоду на другі дзень

Каляд 1955 г. Звольнілі «со снятием суди-мости и поражения в правах». Новы 1956 год спаткала я ў цягніку ў выгодным вагоне з месцам для спанья, но мела я ўжо гроши і магла сабе такое месца купіць. Не вярнулася-б я дамоў, каб ня цёцка Гэлька. Яна прыслала спраўку з сельсавету, што бярэ мяне на сваё ўтрыманье. Сколькі было людзей, якія паслья звалыненія ня мелі куды ехаць. Былі старушкі, якія мелі на волі дзяцей, а тყя іх прыняць не хацелі. Яны мусілі да канца жыцця застацца ў Сібіры. Трэба было бачыць іх роспач. Выракаліся іх родныя дзеце, за якімі яны так доўга тужылі.

Прыехала я ў Будслаў ноччу. Не хацела чакаць на станцыі да раніцы, дык пакінула ў нейкай хаце свой вузельчык і накіравалася ў мястэчка. Цёмана было, зблізілася з дарогі, пайшла полем па пояс у сънягу. У канцы канцоў дабралася да мястэчка. Праходзячы міма касьцёла, затрымалася пры ім, увайшла на высокі ганак і укленчыла на ім сярод цёмнай ночы. Падзякаваўшы Богу за шчасльві паварот у роднае мястэчка, пайшла да цёткі. Пастукала ў вакно, выбегла цёця з дзядзькам. Убачыўшы мяне ў лахманах, ста-рым палатаным бушлаце і вялізарных вален-ках, расплакаліся. Веры дома не было, яна гасціціла ў съвякрухі ў Крывічах. Лягла я спаць у ложак з падушкай і пірынай. Верыць не хацелася, што так зручна спяць людзі. А я цэлых шэсць гадоў пад галаву клала брудны бушлат. Праз два дні прыехала Веры і началісць бясконція аповяды.

У Будславе спаткаліся мы з Франкам і Пётруsem. Пражылі тут з Верай ад студзеня да каstryчніка. Паслья абедзьве парадзіліся з дзядзькамі ды паехалі ў Польшчу. Веру выклікаў муж, а мяне стрычны брат. Так, нарэшце, закончыліся мае блуканьні ў пакутах.

Храналёгія культурна-асьветніцкага жыцьця клубу «Спадчына»

7 мая 1986 г.—сустрэча з народным пісьменнікам Беларусі Іванам Шамякінам.

20 мая — сустрэча з доктарам геалігічных навук Эрнстам Ляўковым, стваральнікам музэя камянёу.

11 чэрвеня — сустрэча з паэтам Нілам Гілевічам.

12 чэрвеня — у Палацы культуры Белсаўпрофа мусісі адбыцца вернісаж выстаўкі «500 гадоў Францыішка Скарыны», арганізаванай старшыней клубу «Спадчына». Экспазыцыя выстаўкі ўключала звыш 130 твораў жывапісу, графікі, эксплірыса, скульптуры, мэдалльернага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Для выстаўкі былі

зроблены спэцыяльныя афіши, распаўсюджаныя запрашальныя білеты, выдрукаваны каталогі.

Але ў самую апошнюю хвіліну Менскі гаркам КПБ забарні правядзенне выстакі. Пісьменнікі Іван Шамякін, Ніл Гілевіч, Сяргей Законінікай рабілі вялікі намаганыні перад сакратаром ЦК КПБ па ідэялігіі Аляксандрам Кузыміным, каб адмінінцы рашэнне Менскага ГК КПБ і даць дазвол на правядзенне гэтай выставы. Але Кузымін аказаўся бяссільны, бо супроць дазволу выстаўкі стаялі больш уплыўовыя сілы.

На цэнтральнай плошчы каля Палаца Белсаўпрофа на прызначаны час адкрыцця выстаўкі сабралося шмат людзей. Баючыся непажаданых выступленню, быў выстаўлены значны нарад міліцыі. За некалькі хві-

лінаў да афіцыйнага адкрыцця выстаўкі з Палаца культуры Белсаўпрофа выйшаў чыноўнік і абвясьціў, што выстаўка адміняецца па тэхнічных прычынах.

Працягам гэтага вандалізму стала тое, што дырэктар Палаца культуры Белсаўпрофа Васіль Барысевіч атрымаў службовае спагнанье за «недагляд» і «непільнасць» і вымушаны быў шукаць іншую працу.

З ліпеня — Купальле ў Вязанцы. Не пасьпелі спадчынцы ўскласаць кветкі каля помніка Янкі Купалы, як да іх нечакана падышлі міліцыянеры і людзі, пераапранутыя ў цывільнную вопратку. Пад'ехалі таксама пажарныя і міліцэйскія мышны. Маёр Верас загадаў усім ехачы назад у Менск і разыходзіцца па хатах. Толькі спадчынцы не падпарадковаліся загаду і пайшлі ў лес.

Не пасьпела разгарэцца Купальскае воўнішча, як на палянку прыехалі міліцэйскія

і пажарныя мышны. Маёр Верас пачаў патрабаваць: «У сілу пагрозы ляснога пажару—затушиць воўнішча». Ён-жа пайшоў на сапраўдную правакацыю—выстраліў у лесе і стаў абвінавачваць у tym стрэле спадчынцаў. Падняўся лямант, на які зъбегліся турысты (яны таксама палілі воўнішчи, але ім ніхто не загадаў іх тушыць). З турыстамі падышоў хлопчык, які сказаў: «Дзядзенёвка, гэта-ж вы стралілі зь пісталета. Я сам бачыў». З нагоды выкрыцця хлусьні, маёру Верасу нічога не заставалася рабіць, як ад'ехаць назад у Менск. Да спадчынцаў далучыліся многія турыстычныя групы і съвята Купальля ў Вязанцы працягвалася ўсю ноч.

7 ліпеня—ліст ад начальніка СВПГ-12 па ахове Партизанскага раёна г. Менска В.Р. Маёра.

«В.Р. Майор, рассмотрев материалы о

3 ліпеня 1986 г. Вязанка. Спадчынцы ўскладаюць кветкі да помніка Янкі Купалы

противопожарном состоянии пионерской комнаты ЖЭС-23 и клуба «Спадчына» по ул. Менделеева, 3..

Постановил:

1. Дальнейшую эксплуатацию пионерской комнаты и клуба «Спадчына» приостановить с 10 июля 1986 г...

30 кастрычніка — у актавай залі бібліятэцкі імія Якуба Коласа АН БССР з нагоды Першых Скарны ўскіх чытаньня адкрылася выстаўка «Скарны ўнія», падрыхтаваная старшинёй клубу «Спадчына», на якой было прадстаўлена каля 130 твораў жывапісу, графікі, эксплібрысаў, мэдальернага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, прысьвечаных беларускаму першадрукару. Выстаўка працягвалася да сьнежня 1986 г.

Акрамя таго ўсе ўдзельнікі скарны ўскіх

чытаньня атрымалі памятны керамічны мэдаль Франыцьшка Скарны мастака Валентына Прыешкіна, а найбольш выдатныя дасыльедчыкі скарны назнаўства за плённыя клопаты а卜 разъвіцьці скарны назнаўства — грамату клубу «Спадчына». Аўтарам граматы быў старэйшы сябра клубу мастак Але́сь Цыркуноў.

17 сьнежня ў клубе «Спадчына» плянавалася паседжаньне. Дасыльедчык беларускай геральдыкі Анатоль Цытоў павінен быў выступіць з дакладам на тэму: «Гарадская геральдыка Беларусі». Сабралася шмат людзей, якія ўбачылі наступную карціну.

Замкі ў памяшканьне былі ўзламаны, мастацкія творы вывезены. На ўсім былі бачны съляды разбурэньня і пагрому. На падлозе валяліся паламаныя рамкі, пар-

30 кастрычніка 1986 г. Першая Скарны ўскія чытаньні.
перед адкрыццём выстаўкі «Скарны ўнія»

ваныя графічныя творы, кускі гіпсу ад пабітых і паламаных скульптур і мэдальяў, парваныя слайды і фотадымкі, папера.

Як пасля высыветлілася, усо мастакую калекцыю вывезылі ў бомбасходвішчу на вул. Уральская. Нават камісія райвыканкама, якая праводзіла гэты вандалізм, вымушана запісаць у акце аб зынчтажэнні трох мастакіх твораў.

Сінегань 1986 -сінегань 1987 — актыўістыкі клубу «Спадчына» грукалі ва ўсе дзверы партыйных і ўрадавых установаў, шукаючы абароны сваіх правоў.

У гэты-ж час у Менск прыехала камісія з ЦК КПСС на чале з Васілем Каспецкім па расыльедванью скаргі вялікай групы дзеячоў беларускай культуры аб стане беларускай мовы і культуры. Гэты момант выкарыстаў старшыня клубу А. Белы.

23 студзеня 1987 г. Анатоль Белы напісаў ліст у ЦК КПСС і перадаў яго непасрэдна старшыні камісіі Васілю Каспецкаму. У лісьце было напісаныя наступнае:

«...За время своего существования клуб «Спадчына» превратился в настоящий художественный музей и хранилище произведений белорусских художников. В нем собрано свыше 1000 графических произведений, около 200 художественных произведений медальерного искусства, которые являются уникальной коллекцией, как по количеству, так и по художественной ценности в белорусском медальерном искусстве. Для сравнения скажем, что, например, в Белорусском государственном художественном музее хранится только 23 медали. Кроме этого, у экспозиции клуба свыше 70 скульптурных произведений и 100 живописных и акварельных работ. В клубе была развернута постоянно действующая выставка «Сыны зямли Беларусской», на которой было представлено свыше 300 художественных произведений.

Клуб одним из первых в республике начал активно проводить работу по созда-

нию культурного фонда. Со своих запасников он передал в БГУ им. В.И. Ленина 103 графических произведения, благодаря чему там была создана художественная галерея графики. Подготавливались к передаче свыше 200 графических произведений и 30 медалей для создания в библиотеке Белорусского государственного университета (БГУ) зала графики (наподобие зала графики в Вильнюсском университете, с которым сотрудничает Белгосуниверситет).

Однака сейчас вся деятельность клуба «Спадчына» приостановлена, клуб насильственно закрыт, все его имущество, в том числе все художественные произведения, свезены в бомбоубежище по ул. Уральская, 9. 17 декабря 1986 г. был совершен по существу варварский акт против белорусской культуры...

По этому же поводу в РК КПБ и ГК КПБ обращались народный писатель БССР И. П. Шамякин, корреспондент «Литературной газеты» по Белоруссии А. Н. Козлович и др. Все они получали заверения, что клуб будет восстановлен и художественные ценности сохранены. Однако ничего в этом отношении не сделано.

Убедительный прошоу комісію ЦК КПСС помочь в разрешении этих назревших, важных и актуальных общественных вопросов.

23. 01. 87. А. Белый»

Гэты ліст паспрыяў таму, што сакратар ЦК КПБ па ідэяльгіі Валеры Пячэнінікаў прыняў старшыню клубу. У выніку двухгадзіннай размовы старшыня клубу атрымаў абязыяннё ад сакратара ЦК КПБ, што дзейнасці клубу ня будзе ставіцца перашкод, што будзе аддадзена старое памяшканье ці прадстаўлена новае. Што тычыцца мастакай калекцыі, то яна будзе перавезена з бомбасходвішчу ў клуб.

Аднак праз некалькі дзён выканкам Парызанскаага раёнага Савета народных дэпутатаў прыняў ад 10. 06. 87 г. раешэнне.

«Решили... считать невозможным дальнейшую эксплуатацию помещения по адресу: ул. Менделеева, д.3 под помещение клуба «Спадчына».

(Працяг будзе)

З архіваў КДБ

Як вынішчалі генафонд беларускай нацыі

Уладзімір Міхнюк

Якаў Паулаў

Сутнасьць «слуцкай справы», з дакладу чэкісту, заключалася ў наступным: «У канцы 1924 г. у Слуцкай акрузе на падставе легальнага гуртка па ўдасканаленому беларускай мовы, існаваўшага на слуцкіх агульнаадукацыйных курсах пад упрыямам шавіністычных настаўнікаў і навучэнцаў старэйшых курсаў узъянік нелегальнага гуртка. У яго складзе налічвалася 10 чалавек, у тым ліку 4 настаўніка (Лістапад, Макарэні, Курбыка і Мяцельскі). Паводле наўтых агентурных звестак, памянаты гуртак меў цесную сувязь з Я. Коласам. Гуртак нават выдаў адзін нумар літаратурно-палітычнага часопіса «Наша слова» (84 стар.), галоўнай мэтай якога было 1. прапагандысцкая работа сірд сялян, маючы на мер узбудзіць іх супраць савецкай улады; 2. распаўсюджанье контэррэвалюцыйных адозоваў з мэтай падрыхтоўкі аддзялення БССР ад СССР; 3. катаваныне «жыдоў»—за сільнікаў савецкай улады.

Некалькі настаўнікаў і навучэнцаў слуцкіх агульнаадукацыйных курсаў былі арыштаваны па адвінавачванью ў нелегальнай антысавецкай работе. У сакавіку 1926 г. у Менску адбываўся судовы палітычны працэс, на якім у якасці эксперта выступіў вядомы грамадзкі дзеяч, пісьменнік З. Жылуновіч. Сведкамі на працэсе былі Я. Колас, М. Гарэцкі, А. Смоліч і інш. З. Жылуновіч даў

негатыўную ацэнку дзеянасці падсудных. Як высьветлілася, Колас ня толькі не зьяўляўся «ідэялягам групы», а нават ня ведаў аб яе існаванні. Уся яго «сувязь» была ў тым, што некаторыя з падсудных дасылалі ў Саюз пісьменнікаў свае творы, якія Колас рэцензаваў. Тым ня менш, падазронасць у прыналежнасці паэта да «слуцкай справы» засталася надоўга. Присуд «слуцкім палітыкам» быў такі: Ю.Лістапад атрымаў 5 гадоў пазбаўленняволі са строгай ізоляцыяй. У лістападзе 1927 г. ён быў датэрмінова вызвалены, у 1933 г. зноў арыштаваны і па справе БНЦ тройкай ДПУ асуджаны на 8 гадоў працоўных лягероў.

Сябры Ю.Лістапада Мяцельскі, Макарэні і Дзямідовіч таксама былі асуджаны на 5 гадоў, але ў хуткім часе тэрмін пакарання змянілі да 2 гадоў. Казаку суд вызначыў 5 гадоў пазбаўленняволі. Затым, з-за маладзетвы, скараціў пакаранье на трэць, а потым тэрмін прызнаў умоўным і з-пад арышту яго вызваліў.

Адной з прычын пашырэння «шавіністычнага» руху ў Беларусі АДПУ у 1926 г. бачыла ў вяртаньні на Бацькаўшчыну быльых палітмігрантаў. За апошні час,— указвалася ў дакладзе,—бачна узрос масавы наплыў беларускіх эмігрантаў з-за мяжы. Яны пльвиўць самацёкам. За апошнія 6-7 месяцаў бягучага году ў БССР вярнулася

звыш 40 чалавек былых эсэраў і шавіністаў, у тым ліку Краскоўскі, Мядзёлка-Грыб, удзельнік Слуцкага паўстання Міхалевіч, безумоўны польскі шпіён Грыневіч і шмат іншых. Трэба адзначыць, што беларускі эсэраўскі-шавіністычны рух у значнай ступені накіроўваецца з-за мяжы, менавіта з Прагі, дзе засёў беларуска-эсэраўскі цэнтр (П. Бадунова, Грыб, Мамонька й інш.). Мы нядаўна перахалі дырэктыву Мамонькі, якая адрасавалася Трыфанаўу. У ёй, у прыватнасці, указваеца на неабходнасць захопу ў «свае рукі» банкаў, кааператываў, прамысловасць і навогул усёй дзяржаўнай маёmassыці, дзеля чаго на дапамогу мясцовым «патрыётам» з-за мяжы прыбудуць съежэяя сілы, скончыўшыя там вышэйшыя навучальныя установы».¹

Падагульняючы гэтыя і шэраг іншых «фактаў», складальнікі «аператыўнага даклада» рабілі далёка ідучу выснову: «Вось у такім стане знаходзіцца на сёньняшні дзень беларускі шавіністычны рух. Мы яго ўяўляем сабе як надзвычай небяспечную зъяву для адзінства Савецкага Саюза, паколькі яго канчатковую мэту (адкрыў БССР ад Саюза) мы лічым устаноўленай. Мяркуем, што ў выпадку хутка узрастаючай хвалі беларускага нацыяналістычнага руху неабходны тэрміновыя меры. У адваротным выпадку гэтая хвала здолее захліснуць Савецкую ўладу ў Беларусі»².

Да гонару тагачасных кіраўнікоў Беларусі яны неадыкватна ўспрынілі ацэнкі і высновы ДПУ. У прынятай на каstryчніцкім (1926) Пленуме ВК КП(б) рэзоляцыі «Аб націялітыцы» быў выдзелены спэцыяльны раздзел «Беларусізацыя». Культурнаму адраджэнню ў ім адводзілася цэнтральнае месца. Палітыцы беларусізацыі надаваўся цэласны характар, выразна акрэсліваліся яе галоўныя напрамкі і формы, вызначаўся

комплекс практичных мер ажыццяўлення.

Зыходзячы з моўнай сітуацыі ў рэспубліцы, важнае значэнне надавалася развіццю мовы. Гэта лічылася галоўным, аснова-творным у далейшым развіцці самой націі. Пры гэтым улічваўся ніzkі агульны культурны ўзровень насельніцтва, што з аднаго боку, адпавядала дрэннаму стану яго матэрыяльнага дабраўта, а з другога—зъяўлялася съледствам паланізтарскай і русіфікаторскай палітыкі ціску на беларускую культуру, мову і літаратуру. Гэтыя абставіны прывялі да таго, што іншай мовы, акрамя беларускай, селянін і не ведаў. У яго съядомасці захаваліся рэшткі былых адносін да вясковага дыялекту, як да мовы халопскай, якая нікай узноўсласці не дае, а выклікае толькі кіпі і жарты. Горшага, гэта служыла падставай для размоў аб варожасці сялянства да беларусізаціі. Тым больш, што частка старой інтэлігэнцыі—паходжаннем зь вёскі, авалодашы ў горадзе рускай мовай, пераняла разам з тым і адносіны да сваёй роднай мовы як малакультурнай, у лепшым выпадку несамастойнай, штучнай, ці то сапсанавай рускай, ці то сапсанавай польскай. Свой упłyў аказвала і дыялектная стракатасць мовы, незакончанасць працэсу фарміравання літаратурнай мовы, нераспрацаўненасць яе гісторыі, сучаснай лексікі, граматычных нормаў, навуковой, палітычнай і юрыдычнай тэрміналёгіі. Праблемай нумар адзін заставалася задача ліквідацыі непісменнасці на роднай мове й авалоданье беларускай мовай гараджанамі.

Улічваючы ўсёгэта, у рэзоляцыі пленума ЦК КП(б) адзначалася: «Лаколькі беларуская мова ў галіне палітычнай, навуковай і прававой знаходзіцца на пачатковай ступені развіцця, пытанье развіцця і расправоукі мовы павінны быць пад пільнай увагай

партыі. Сябры партыі, якія працуюць у гэтай галіне, павінны, па-першае, імкнуща каб друкаванае слова (асабліва газетная мова) насыла больш папулярныя харктар, па-другое, дамагацца, каб неабходная работа па распрацоўцы тэрміналогіі абаціравалася на жывую гаворку беларускай вёскі»⁴. Здаецца, што да закладзеных тады асноў беларускай мовы на сучасным этапе, калі нацыя перажывае рэнанс беларусізацыі, трэба было б уважанна звязтацца часцьцей.

У працэсе беларусізацыі генафонд беларускай нацыі папоўніўся таленавітай кагортай моладзі. Выдатная плеяда хутка заявіла аб сваёй непаўторнай творчай індывідуальнасці, сваім выдатным таленце. У. Дубаўка, М. Чарот, М. Зарэцкі, Я. Нёманскі, С. Барановых, П. Галавач, К. Чорны, М. Лынкоў, К. Крапіва, Б. Мікуліч, А. Мры́ —гэтыя літаратурныя зоркі на небасхіле Беларусі аказвалі магутны ўплыў на развіцьцё культуры, рост нацыянальнай самасвядомасці. На вялікі жаль студзённыя вятраты 30-х гадоў абарвалі жыцьцё многіх з іх, але не святло ад іх творчасці.

Рост нацыянальнай самасвядомасці адбыўся побач з ростам цікавасці да гістарычнага мінулага сваёй Бацькаўшчыны, меў сваім вынікам широкае развіцьцё ў рэспубліцы краязнаўства. На рабфаках, у вячэрніх школах для дарослых, школах рабочай і сялянскай моладзі, а таксама ў савецка-партыйных школах уводзілася абавязковая выучвэнныя гісторыі, эканомікі і геаграфіі Беларусі, беларускай мовы і літаратуры. Вышэйшыя навучальныя, культурна-асветныя ўстановы, перыядычны друк, выдавецтвы і справаводства паступова пераводзіліся на беларускую мову, хоць з прававога пункту гледжання мовы ўсіх нацыяў, што праражвалі на тэрыторыі Бела-

русі, лічыліся раўнапраўнымі. Мовы, чыё працтва было найбольшим, г.з.н. беларуская, руская, яўрэйская і польская, лічыліся дзяржаўнымі, ня гледзячы на тое, што ў Канстытуцыі БССР адпаведнае палажэнне адсутнічала. Беларуская, як мова большасці насельніцтва карэнной нацыі, была абрана ў якасці асноўнай паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі й арганізацыямі. Мовай зносін органаў СССР і іншых саюзных рэспублік з'яўлялася руская. Побач з гэтым вырашалася задача вылучэння працтва юнікоў карэннага насельніцтва на туго ці іншую пасаду не па нацыянальнай прыкмете (беларус-не беларус), а па дзелавым якасцям, веданню моваў і асаблівасцей Беларусі, дасканаламу вадлоданню беларускай і рускай мовамі. Адсюль і назва самога накірунку —карэнізацыя.

Бачную ролю ў развіцьці нацыянальнай савядомасці адыграла вяртаныне ў 1927 г. на Бацькаўшчыну новай групы ўплывовых дзеячаў беларускай эміграцыі, у тым ліку членаў былога рады БНР. Па запрашэнню Савецкага ўраду на радзіму вярнуліся В. Ластоўскі, А. Цвікевіч, І. Краскоўскі й інш. Іх сустракалі даволі ветліва і з паразуменнем. В. Ластоўскі атрымаў пасаду дырэктара Беларускага дзяржаўнага музэя, працаваў незменным вучоным сакратаром Акадэміі науک, узначальваў ў этнаграфічную наўку. А. Цвікевіч быў заціверджаны старшынёй камісіі па вывучэнню стану асветы БССР, а таксама Інбелкультам, паліярэднікам Акадэміі науک. І. Краскоўскі атрымаў пасаду дзяцэнта БДУ, старшыні сацыяльна-культурнай сэкцыі і члена презыдыума Дзяржплана БССР. А. Смоліч, былы намеснік старшыні рады БНР, працаваў загадчыкам кафедры геаграфіі БДУ і беларускай акадэміі

навук. М.Красінскі спачатку працава ў у наркамаце асьветы, а потым у другім беларускім тэатры ў Віцебску. Іншыя рэпатрыянты таксама атрымалі працу ў адпаведансыці зь іх жаданьнем, адкукацыяй і кваліфікацыяй. Асноўны склад рэпатрыянтаў сканцэнтраваўся ў сферы асьветы, науکі, культуры. В. Ластоўскі, У. Ігнатоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашевіч, якія не пакідалі межаў Беларусі і мелі амністыйю яшчэ раней, у 1928 г. сталі першымі акадэмікамі Акадэміі навук БССР. На жаль, іх лёс аказаўся трагічным, але гутарка аб гэтым пойдзе ніжэй.

Парарадкальным зьяўляеца тое, што ў канцы 20-х гадоў, калі ў грамадзтве ішло бачнае абуджэнне палітычнай актыўнасці, расла нацыянальная самасвядомасць, паступова сталі ўмацоўвацца элементы адміністрацыйна-каманднага стылю кіраўніцтва, узмацненне тэндэнцыі аўтарытарызму, бюрократызацыі партыйнаага і дзяржаўнага кіравання. Безумоўна, сюды давятала амплітуда тых супяречлівых падзеяў, што адбываліся на маскоўскім палітычным алімпе, асабліва з таго моманту, калі выявілася перамога лініі Сталіна й яго бліжэйшых паплечнікаў. Але нельга не адзначыць, што і ў самой Беларусі побач са стваральным энтузіязмам народу ўсё бачней і адчувальней прасочваліся тыя-ж адміністрацыйна-камандныя грахі: тэндэнцыя на фарсіраванне тэмпаў будаўніцтва сацыялізму, заішні упор на чыста адміністратыўныя методы замест дасканалага растлумачэння, перакананыя мас, парушэння прынцыпу добраахвотнасці. У прыватнасці, нярэдка можна было назіраць такое, калі пры вывучэнні той ці іншай мовы складваўся спіс супрацоўнікаў, якіх абавязвалі вывучаць другую мову ў надзвычай сціслыя тэрміны. Для тых, хто не паспя-

ваў, абавязачлі дадатковы час, а потым, калі ён зноў не укладваўся, звальнілі з працы. Задаралася, што па плану сацыялістычнага слаборніцтва тэрміны скарачаліся, а належныя умовы не пасыпелі стварыць і тады ўсё камячылася, не прыносяла неабходных вынікаў. Адмоўным было і тое, што патрабаванне абавязковага ведання беларускай мовы нярэдка адсоўвала на другі план дзялавыя якасці работніка.

І ўсё-ж не гэта было самым адмоўным і пагражальнym для палітыкі нацыянальнага адраджэння: высыпляўшая да часу барацьбы аўтарытарнай і дэмакратычнай тэндэнцыяў стала вылівацца на паверхню. Трагедыя заключалася яшчэ і ў tym, што мала хто верыў і прадбачыў, чым урэшце рэшт усё гэта можа скончыцца, якіх нацыянальных ахвяя будзе каштаваць сталінскі «круты пералом». Менавіта ў канцы 20-х гадоў пачатку 30-х гадоў таталітарная систэма пры манаполіі адной партыі на паўнатау ўлады ў многіх сваіх вузлавых параметрах ужо склалася цалком. Яна выйшла на рубежы рашучага наступлення па ўсіх напрамках палітыкі, сярод якіх нацыянальны напрамак, бадай што, зьяўляеца адным з галоўных.

Характэрным у дзейнасці партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва Беларусі таго часу зьяўлялася тое, што яны цалком капіравалі палітыку цэнтра. Такая тэндэнцыя і вынікі працэсу ў цэлым у праекцыі на рэспубліку даволі яскрава адлюстроўваў XII з'езд КП(б)Б (1929), які зявіўся вехай на шляху крутых зъмен у палітбюро. Асноўны лейтматыў яго рашэннў — абастрэннне класавай барацьбы, галоўная небясьпека — праваў ухіл. Сутнасць яго кваліфікавалася як супрацоўніцтва з капіталістычнымі элементамі, дазвол мірнага ўрастання кулака ў сацыялізм, падпрымка хутраскіх гас-

падарак, тармажэньне хода калектывізацыі й аслабленьне тэмпаў індустрыйлізациі. Формай прайяўлення правага ухілу ў Беларусі вызначчыся так званы нацыянал-дэмакратызм.⁵

Тады-ж на партыйным зьезьдзе былі вызначаны шляхі і сродкі барацьбы з класавым ворагам: узмацненне наступа на капиталістычныя элементы, на кулака і нэпмана. Адначасова мелася на ўвазе правесцы і рэспубліцы перавыбары тых Саветаў, якія «не спраўляюцца з задачамі калектывізацыі і ліквідацыі кулацтва як класа». ⁶

Прапісвалася таксама цвёрда праводзіць пралетарскую лінію ў культурным будаўніцтве, пільна назіраць за ідэйнай вытрыманасцю зъместа літаратуры і мастацтва, забясьпечваць пастаяннае кіраўніцтва друкам, кіно і радыё.

Алею ў распальваеаме полымя «класавай барацьбы» і вынішчэння «нацдэмаў» падліла спэцыяльная камісія ЦК УКП(б), узначальваемая членам прызыдыму ЦКК УКП(б). У. П. Затонскім. У чэрвені 1929 г. яна вывучаала практику вырашэння нацыянальнага пытаньня ў Беларусі. Свае назіраньні, заўвагі і прапановы Затонскі выказаў у абёёмістым дакладзе, які, несумненна, потым быў прадстаўлены членам Палітбюро і самому Сталіну. 27 чэрвня 1929 г. даклад быў зачытаны членам бюро ЦК КП(б). Але адбылося непрадбачанае: бюро ЦК Кампартыі Беларусі якога-небудзь рашэння па дакладу Затонскага не прыняло. Атрымалася, так, што з 13 членаў бюро 7 адсутнічалі. Дакладчык выказаў сваё незадавальненіе тым, што пры аблеркаваныні такога важнага пытаньня, як практика нацработы у БССР, у «атлучцы» знаходзіліся амаль усе галоўныя кіраўнікі рэспублікі: сакратар ЦК КП(б) Б. Я. Б. Гамарнік, старшыня СНК М. М. Галадзед, старшыня ЦВК БССР А.

Р. Чарвякоў, старшыня ЦКК КП(б) Б і нарком РСІ БССР А. Я. Калінін, сакратар Менскага аддужжкома партыі А.С. Славінскі, старшыня ЦСПСІ. П. Рыжоў. Да і тыя, хто прысутнічаў не выказаўся ні «за», ні «супраць» вывадаў камісіі. І ўсё-ж пэўнае ўзъдзяяньне на кіраўніцтва рэспублікі прыезд У.П. Затонскага аказаў, хоць канкрэтных рэкамендацыяў на прамое прымянењне вывадаў і рэкамендацый камісіі няма. Па-першое, гэта быў ужо трэці сістэмазаваны «аутарытэтны» сыгнал у ЦК КП(б) Б аб ненадзейным стане беларускага нацыянал-дэмакратычнага руху у Беларусі. Па-другое, на паседжаньні бюро ЦК прысутнічаў шэф ДПУ БССР Р. Пілляр. Ён зацікаўлена фіксіраваў увесе «кампрамат», які «кампетэнтыя» ворганы мэтанакіравана накаплівалі, абагульнялі і калі прыходзіў час, уводзілі ў дзеяньне. Па-трэцяе, тагачасны адказны сакратар парткалегі ЦК КП(б)Б і намеснік наркома РСІ БССР А. Б. Рыс'кін адзначаў: «Камісія Затонскага, якая праводзіла работу па ініцыятыве і пад кіраўніцтвам ЦКК, у значайнай меры нам дапамагла: па-першое, узмацненіню барацьбы з усялякім шавінізмам і ў першую чаргу з беларускім шавінізмам. Гэта трэба падкрэсліць як безумоўную заслугу ЦКК». ¹⁰

(Працяг будзе)

Бібліографія

1. Цэнтральны дзяржаўны архіў Рэспублікі Беларусь.
2. «Белорусская нива», 6 мая 1993
3. ЛіМ, 1993, 10 верасня
4. Тамсама
5. КП(б)У на рашэннях і рэзалюцыях з'ездаў ч. 1. с. 329
6. Стэнаграфічная справа здача XII з'езду КП(б)Б. Мн. 1929, с. 140
7. ЦДА РБ, ф. 101, вол.1, с. 2690, арк .45
- 9 Нёман, 1992, №9, с .23
10. Нёман, 1992, №9, с. 123

Паказаныні арыштаў А. Смоліча

Зам. председателя ОГПУ БССР тов. Гродису

Согласно Вашему предложению, в целях уточнения и дополнения моих предыдущих показаний о националистических белорусских группировках и их связи с массами, показываю следующее:

О существовании каких-либо массовых белорусских антисоветских организаций я за все время своего пребывания в БССР не слыхал. В своих показаниях на следствии, правда, я говорил, что принимал участие в работе организаций САБ—СВБ¹, которые, возможно, и носили массовый характер. Однако, это мое участие в работе САБ—СВБ можно понимать только условно. Я настойчиво предупреждал следователя и не раз писал—в показаниях, что о самом существовании организаций САБ—СВБ, а тем более о их программе и деятельности, я до дня ареста ничего не знал, но он меня убедил рядом сообщенных фактов и показаний разных лиц, что та группа белорусской интеллигентии, которая была объединена около ИБК—БАН², которая, действительно, проводила работу по развитию буржуазного национализма, по самому своему существу контрреволюционного, что она именно и носила название сначала САБ, а затем СВБ. Об активной антисоветской работе этой группы я тогда не знал, и так как в своей нелегальной работе я был связан с участ-

никами этой группы, поддерживал с ними личные отношения, так как моя деятельность вообще носила националистический (хотя и не антисоветский, как мне казалось, характер), то я после долгих споров со следователем признал эту терминологию, называл в своих показаниях Инбелкультовскую интелигентскую группу организации САБ—СВБ.

В дальнейшем, желая раскрыть до конца все связи этой группы и помочь уничтожению вредных результатов ее работы, я пытался предположительно выяснить вопрос об участниках этой группы, которым относил известных мне по своим националистическим настроениям лиц, что, конечно, весьма условно. Возможно, что соглашившись принять эту терминологию, я поступил несколько легкомысленно, так как и до сих пор для меня остается неясным, существовали ли эти организации и что они собой представляли. Но я думаю, что приняв их существование, как рабочую гипотезу, и вплетая в неё известные мне факты, которые могут сюда относиться, я лучше выполню взятое на себя обязательство о полном разоружении, как своем, так и всей белорусской националистической контрреволюции. Я полагал, что по мере хода следствия будут вскрыты как действительный характер данной группы, так равно и характер и степень моего в ней участия и тогда для ОГПУ станет ясно, что никакой сознательной антисоветской работы я не проводил.

Но если я не знал о существовании

1. САБ—Саюз Адраджэння Беларусi,
СВБ—Саюз Вызвалення Беларусi.

2. ИБК—Інбелкульт

БАН—Беларуская Акадэмія Навук

массовых нацдемократ. организаций, то о некоторых попытках создать таковые мне было известно и я о них показывал. Говоря о них здесь еще раз для полноты картины, я кроме того, изложил известное мне о путях и возможностях влияний националистических группировок на массы.

Предложения «создавать организацию» я слышал раза три от И. И. Красковского. Этот неспокойный человек, только что вернувшийся из заграницы, обласканный Советской властью, не мог все-же обойтись без «организации», в которой ему хотелось непременно «играть роль». Это, между прочим, его старая привычка: он «делал организацию» будучи в Вильне, в Даунске, хотел делать и в Минске. В Даунске он, по его словам, создал конспиративную организацию, называвшуюся чуть ли не «Суполка адраджэння Беларуси». Рассказывая об этом на вечере у себя сразу после приезда, он говорил, что недурно бы здесь создать что-либо подобное, чтобы объединить «белоруссов» и усилить белорусское движение. Я тогда же говорил, что это совершенно ненужная и вредная затея.

Спустя некоторое время он лично ко мне обращался с предложением «создавать организацию» и еще раз повторил это предложение летом 1927 г. Оба раза он мотивировал свое предложение необходимостью укрепить белорусское движение, обеспечить его на всякий случай, дать моральную поддержку отдельным работникам, но ничего не говорил об активной борьбе с Советской властью и о конечных целях организации. Тем не менее я самым категорическим образом возражал против его предложений, доказывая ему, что это спровоцирует культурную работу, которая с таким успехом развивается в БССР, отговаривая его самого от подобных мыслей. Он в конце концов не

особенно настаивал, почему я был уверен, что никакой организации никто не создает, и вообще не придавал этим разговором серьезного значения.

Из этого, конечно, не следует, что я тогда отрицал необходимость белорусских национальных влияний на массы, осуществляемых рядом легальных путей. Наоборот, я считал весьма важным, чтобы массы сознавали себя белорусскими и хотели быть таковыми, чтобы они широко пользовались белорусской культурой (книга, печать, театр, школа и т.д.) и принимали участие в ее созидании. Это, конечно, были националистические цели, но я мыслил себе их осуществление в обычных условиях советской государственности, больше того, иных условий для их осуществления я не видел и не желал. Все эти цели достигались уже в порядке проведения Ленинской национальной политики на данном этапе революции (когда национальные отличия еще не отмирают). Но как в прежние годы мне казалось, что принципы этой политики БССР при своем проведении встречали препятствия благодаря недостаточному развитию белорусской научной и культурной работы, то я и считал, что в этом отношении белорусская национальная интеллигенция должна прийти на помощь своей общественной и практической работой.

Лично моя деятельность была направлена на создание на учных учреждений и их завершения в Белорусской Академии наук, на усиление личного состава квалифицированной белорусской интеллигенции, на укрепление ее позиций в вузах и научных учреждениях. Подобная работа в дополнении к политике белорусизации и вообще к массовой работе, проводимой непосредственно партийными и советскими органами, должна была способствовать, так я думал,

и распространению белорусской культуры в массах.

О том, как я себе представлял значение массовой советской культурной работы, свидетельствует мой разговор с Н. Азбукиным зимой прошлого года (его легко проверить). Я ему задал вопрос, сколько человек сегодня читает белорусскую книгу? Он, не подумав, сказал: «Человек 1000». Нет, говорю 500 тысяч школьников ежедневно читает белорусскую книгу, да тысяч сто человек читает белорусские газеты. Все они уже являются участниками белорусского культурного процесса. Что же нам больше надо? А ведь совсем недавно мы мечтали, чтобы удержать как-нибудь десяток белорусских школ, чтобы белорусские газеты читала сотня-другая людей. Подобные мысли высказывал я и А. Цвиковичу. Кому-то из них говорил я еще о своих наблюдениях, что крестьянин-читатель «Бел. Вескі» начинает говорить прекрасным белорусским языком, в котором народная свежесть и колорит соединены с литературной чистотой и правильностью, говорил о сельских настенных газетах на белорусском языке (и его местных диалектах) и т.д. А ведь все это значит, делал я вывод, что белорусская культурная среда создается уже в деревне, что ее в массовом, грандиозном масштабе создает советская печать, школа, вся национальная политика коммунизма. В моих глазах все это было осуществлением конечных целей белорусского движения, как я их понимал в продолжение всей своей 20-ти летней в нем работы.

Сам я никакой национальной пропаганды в массах или даже в школе не вел. Я вообще сомневался в ее необходимости, так как национальное движение для меня представляло интерес, как естественное явление. Мне думалось, что если я читаю лекции в

ВУЗе на белорусском языке и вообще последовательно провожу нацполитику партии, то я уже этим делаю много и для массового национального движения, как преподаватель ВУЗа. Если вышедшие из Вузов учителя, врачи, агрономы последуют моему примеру, если они охотно будут говорить с массами на их родном языке, если будут понимать Ленинскую национальную политику не как временную тактическую меру, а как глубоко принципиальную установку, то они в результате гораздо больше подымут национальное сознание масс, чем если бы они занялись национальной пропагандой.

Из сказанного видно, что мои взгляды, хотя и были в основном увязаны с нацполитикой Коммунистической партии, носили все же национальные задачи, превращались в самомodelь. Поэтому они как я это хорошо понял теперь, были вредны для дела революции. Они создавали почву, на которой при известных условиях мог развиваться контрреволюционный национал-демократизм.

(Працяг будзе)

ЗГУКІ БАЦЬГАЎЧЫНЫ

Зярняты беларускага палетку

Яўгенія Аляксейчынка

Добры дзень, Масей! ларыёнавіч!

Ведаю, што вельмі на ветліве з майго боку не адказваць на ваши ѡплья слова, але нешта да часу ўсё больш у думках, у сэрцы, а на паперу не кладзеца...

І на Каляды Вы прысутнічалі за нашым столом, пакрытым белым даматканым абрусам паверх духмянага сена, і ялінку разам з лесу везьлі. Уявіць гэта цяпер вельмі проста пасъля той невялічкай сустрэчы—Вы так і засталіся ў нашай хаце. Даруйце за такую «прыхватызацию»—цияпер гэта моднае слова. Прыходзяць сябры, то верши пачытаем, то ліст той, надрукаваны ў «Полацку», то Ваш адказ... Гэта перапіска пабывала і ў Горадні. Мянене сябры ўхваляюць за такую «дзейнасць», за зваротную сувязь, падбадзёраюць. Так што, можна лічыць, гэта ў нейкім сэн্সе калектыўная творчасць.

А яшчэ былі такія паралелі, параўнаныні. На сваім уласным агародзе што ў 80 км, ад Менска, мы засяялі лапік зямлі жыта. Разам з унукам наглядалі ўсе фазы разьвіцця, нават уласную казку пра зярнятка злажылі. Надышоў час жніва. Вучыліся яць са-праўдным сярпом, ды так, каб і палец не парэзаць (у сялянскіх дзяцей нашага часу

пэўна ў кожнага знойдзеш на левым мізенцы зажыты рубец) і карані не рваць. Патрэбна навука, калі робіш перавясла, ці курцель, вяжаш сноп, ставіш снапоў дзесяток. Але самае цікавае і адказнае —зламаца «шапку» і прыгожа накінцуць на верх дзесятка. Каб ён быў такі ладненкі, прырабны, фарсты. У зярнятак, якія выраслі разам на гэтым полі, розныя далейшы лёс. Нейкае мышка згрызе, другія стануть боханам духмянага хлеба, а трэцім наканавана прадоўжыць род на гэтым полі або суседнім, а можа і за акіянам. Зразумелі? Але ж вырасце тое жыта, калі хто-небудзь гвалтоўна ня зъмяніць яго генетычны код. Вось такія зярняты з Беларускага поля, па сьвеце раськіданыя, захавалі свой код. І пішуць. Слова да слова, радок-каласок, а жменя калосьція—і верш загучэў. Добра, што яны зьбіраюцца ў снапочкі, кніжкі-дзесяточкі. А выдаўцам трэба іх прыгожаю «шапкай» накрыць. І стаяць яны на кніжных паліцах, як дзесяткі на скжатым палетку. А ўсюму грамадству трэба паклапаціца, каб захаваць іх, абараніць ад магчымай непагадзі, ад ветру-буразому, і стануть яны духоўным хлебам нашчадкам нашым, каб вырасталі яны моцныя духам, каб код свой не згубілі.

Мы ўжо ў Паўлікам выбралі для вольнага завучваньня Ваш верш «Беларускім пазтам», па новай гісторыі Беларусі Паўлюк атрымлівае 5 (хаця ўвогуле вучань ня

1. Ліст Я. Я. Аляксейчынкі «Мы яшчэ сустрэнемся» быў надрукаваны ў «Полацку» №4(24), 1993

вельмі старанны). Можа так пакрысе і «да-крочымся» мы да Беларусі, як піша Н. Гілевіч

Такое жніва сёньня атрымалася.

Кола дзён налічыла Вам восем дзесяткоў гадоў, а на палетку творчасці гусъценка стаяць дзесяточкі духоўнага хлеба з непарушным загартаваным кодам шчырага Беларуса. (Праўда, ЛіМ не паверыў, што Вам 80, мусіць па прычыне актыўнасці і зымасці ў артыкул пад назвай «Да 70 годзьдзя»).

Дай Вам Божа добрата здароўя. Беражыце Вольпуг Піліпаўні й яна вас.

Л. Геніюш пісала:

Любіў дзедка дудку,
любіў дзедка лульку,
ды мілей за ёсё была
сівая бабулька

У канцы мінулага году (яшчэ пры Шушкевічу) мы хадзілі на сустрэчу з презыдэнтам Клінтанам, не на плошчу ці праспект, а ў Курапаты. Бо калі прадстаўнік вялікай дзяржавы прыехаў і разьдзяліў наш боль, то яму трэба аказаць максімум павагі. Праўда, нас адціснулі вельмі далёка, але масоўка была вялікая без запрашэння і прымусу, хутчэй наядварат.

Нядзяўна ў Доме літарата ТБМ ладзіла вечарыну. Добрая была, чёплая. Але больш за ёсё ўразіла выкананье бардам Уладзімірам Палупанавым песьні «Эмігранты». Ён яе рыхтаваў да зьезду беларусаў сьвету, але, недашліфаваную, не захацеў тады выконваць. Цяпер адбылася прэм'ера. Я зьнешне даволі стрыманы чалавек у сваіх пачуццях, а тут туман у вачох паплыў. Ну, вядома-ж Вы былі першым у tym шэрагу, аб кім думалася, як тая энэргія, што накіроўваецца на нейкі адзін ключа, потым праз яго ўжо разыходзіцца ў другіх напрамках. Выпрабаваныне часам—50 гадоў—гэты канал сувязі чаканья свайго часу, сваёй

чаргі. Ня ведаю, ці то выкананье было выдатным ці верш вельмі сугучны майму настрою, але я адшукала выканану і папрасіла дазволу пераслаць гэты тэкст у Амэрыку—вам і знойдзенай маёй радні, што жыве зь Янкам Золакам.

Дазвольце павіншаваць Вас, Вашу сям'ю, усіх беларусаў Амэрыкі зь сівятам Вялікаднем, Уваскрасэннем Хрыстовым! Дай Божа, каб усе былі здаровы і ліст дайшоў.

Да пабачэння Я. Я. Аляксейчынка

Эміграцыя

Уладзімір Палупанав

Вас пагнаў жортскі лёс

з сінявокай радзімы ў свет.
А ў роднай зямлі пахаваны бабуля і дзед.
А ў зялёнам гаі

кожны травень зьвініць салаўі
І гудуць над палеткамі чполак руліхrai.

Эміграцыя, эміграцыя...

Беларусь—гэта дзеци твае.

Эміграцыя, эміграцыя...

Шмат па съвеце дачок і синоў.

Эміграцыя, эміграцыя...

Вас гукае матуля дамоў!

Сумна вам, дарагія мае, на чужыне ўміраць,
Там, дзе дрэвы ня тыя, ня тая зусім сенажаць.
Там дзе сонца ня тое, і месяц на небе ня той,
Там не ўбачыш старэнкі асвер

i вярбу над вадой.

Эміграцыя, эміграцыя...

Беларусь—гэта дзеци твае.

Эміграцыя, эміграцыя...

Шмат па съвеце дачок і синоў.

Эміграцыя, эміграцыя...

Вас гукае матуля дамоў!

*Рэдакцыйнай калегі
часопіса "Полацак"*

Паважанае спадарства!

Як паведаміла Пасольству Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, арганізацыіны камітэт па святкаванню 975-х угодкаў заснавання Бярэзцыя прыняў рашэнне аб пераносе гэтага мерапрыемства на восень 1994 года. Аб дакладней даце святкавання будзе паведамлена пазней.

Прашу праінфармаваць аб пераносе фэсту берасцейцаў свету чытчачоў Вашага паважанага выдання.

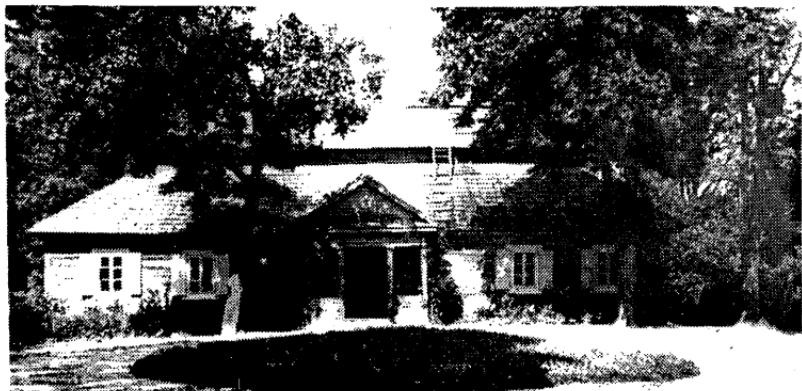
З павагай,

Пасол

С.Мартынаў

1 чэрвеня 1994 года

Хата, дзе нарадзіўся Т.Касцюшко. Мерачоўшчына, каля Косава, Івацэвіцкі р-н, Берасцейская воб.

Пасольства Рэспублікі
Беларусь
у Злучаных Штатах Амерыкі

Embassy of the Republic
of Belarus
to the United States of America

1619 New Hampshire Avenue, N.W.
Washington D.C. 20009
Phone: (202) 986-1604
Fax: (202) 986-1805

Паважаныя суйчыннікі!

23 чэрвеня 1994 года адбудуцца першыя ў гісторыі Беларусі выбары прэзідэнта. Гэта падзея - разам з нядайным прыняццем Канстытуцыі дзяржавы - мае выключочнае значэнне дзеля ўмацавання суверэнітэта нашай незалежнай краіны, паглыбленніа працэса дэмакратызацыі ўсіх сфер жыцця.

Першы прэзідэнт Беларусі будзе абраны ў выніку прамога тайнага галасавання.

У адпаведнасці з Законам "Аб выбарах прэзідэнта Рэспублікі Беларусь", усе грамадзяне Рэспублікі Беларусь, якія стала жывуць ці часова знаходзяцца ў Злучаных Штатах Амерыкі, маюць права прыняць удзел у выбарах. Галасаванне адбудзеца 23 чэрвеня г.г. з 7 гадзін раніцы да 22 гадзін на двух выбарчых участках па наступных адрасах:

Embassy of the Republic of Belarus
1619 New Hampshire Avenue, N.W.
Washington, D.C. 20009

Consulate General of the Republic of Belarus
708 3rd Avenue
18th Floor # 1802
New York, NY 10017

Тыя з выбаршыкаў, хто не мае магчымасці ўдзельнічаць у выбарах непасрэдна 23 чэрвеня, змогуць прагаласаваць у любы дзень, пачынаючы з 13 чэрвеня, па пазначаных вышэй адрасах з 9 гадзін раніцы да 6 гадзін вечара.

Запрашаем прыняць удзел у выбарах і ўнесці Ваш асабісты ўклад у дэмакратыю Беларусі!

Пасольства Рэспублікі Беларусь

С্ব. памяці Марыны Лукашэвіч

Марына Лукашэвіч (дзявочая Грудзька) нарадзілася 7 ліпеня 1911 г. у Краснай Волі, Лунінецкага р-ну, Берасцейскае вобл. Замуж выйшла за Яна Лукашэвіча, ураджэнца Краснае Волі. Бацькі купілі ім невядлічкі хутар кало Краснае Волі, на якім яны гаспадарылі да 1943 г. Мелі трох сыноў. Настарэйши сын Мікола памёр у маленстве. У 1943 г. у сувязі з партызанкай. Лукашэвічы пераехалі ў Лунінец, і немцы адправілі іх на працу ў Нямеччыну. Прывезьлі ў Турынгію, Рудольфштадт, дзе яны працавалі на фабрыках.

Напачатку Турынгію занялі амэрыканцы, але затым гэтую тэрыторию аддалі Саветам. Лукашэвіч амэрыканцы вывеззлы ў Кобург, Баварыю. З Кобурга перавеззлы ў Аша-Фэнбург, пазыней у Вільдсфлекен. Там Лукашэвічі даведаліся, што ў Віндзіши арганізуецца беларускі лягер. На прапанову Янкі Раковіча, вырашылі пераехаць у гэты беларускі лягер, але ў Віндзіши змаглі прыняць некалькі сямействаў, бо не было месца. Лукашэвічам прапанавалі пераехаць у беларускі лягер у Остэргофэн. Лукашэвічы пражылі ў Остэргофене да 1950 г. У 1950 г. яны прыязджаюць у ЗША, у Кліўленд.

Ян, Марына, сыны Віктар і Янка былі самymi актыўнымі асобамі пры арганізацыі грамадзкага і царкоўнага беларускага жыцця ў Кліўленьдзе. Паколькі ўсе былі дарослыя і вельмі працавітыя, яны адны зь першых купілі хату.

У іх хаце была вялікая піўніца, якую Лукашэвічы ачысьціі, адрамантавалі, адпаведна ўмэблявалі, аддалі ў бясплатнае карыстаньне беларускай грамадзе. У гэтай піўніцы адбываліся зборкі, адзначаліся югодкі сьвятаў, народінаў, Гасціннасцьць Лукашэвіча ў шмат каго зъдзіўляла. Марына ніколі не паскардзілася, што пасыла кожнае зборкі ёй прыходзіцца прыбіраць піўніцу. Кожнага госьця яна прыймала як роднага. Марына была не-вялікага росту. Людзі дзвіваліся, адкль яна брала столькі сілы й энэргіі да працы.

Ейная з мужам адданасць беларускай справе была бязъмежная. Яны жылі адной марай, каб дачакацца дні, калі бел-чырвона-белы сцяг залуне над Менскам. Марына дажыла гэтага моманту, але муж Ян не дачакаўся. Цяжка перажываць жанчыне съмерць мужа, але яшчэ цяжэй хаваць сваіх дзяцей. Марына гэтую муку перажыла тройчу. Пахавала сыноў Мікалая, Віктара і Яна. Віктар быў вэтэрнам Карэйскай вайны, Янка—вэтэрнам В'єтнамскае. Восем гадоў сів. памяці Марына жыла адна. Перанесла некалькі апэрацыяў на калена, зь кіёчкам прыходзіла ў Царкву Жыровіцае Божае Маці. Памерла 8 траўня. Паховіны адбыліся 11 траўня.

Пахавана на беларускім могільніку пуруч з мужам Янам. Вечная памяць Табе, Марына, ад нас усіх, хто не забыў Вашую гасціннасць і Ваш шчыры патрыятызм.

Сябры Саюзу Беларускай Моладзі ў часе II Усебеларускага Кангрэсу.
Амаль кожны зь іх быў засуджаны на 15-25 гадоў ГУЛАГу.

